

2007

Danske Studier

Udgivet af Merete K. Jørgensen
og Henrik Blicher
under medvirken af
Simon Skovgaard

Videnskabernes Selskabs Forlag · København

Danske Studier 2007, 102. bind, niende række 6. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 569
Omslagsdesign: Torben Seifert
Printed in Denmark by
special-trykkeriet viborg a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 978-87-7304-325-7

Omslagsillustration: Alfred Schmidt i *Klods-Hans* 21. april 1911. Billedteksten lyder: »*Johannes v. Bræen fra Singapore* i sine hidtil uovertrufne literære Øretæve- og Nedragningspræstationer. Indehaver af Himmerlandsmedaljen og Mytekransen p. p. Stor brillant Forestilling i den rummelige Gyldendal. Den gamle Universitets-Höfdding har faaet paa Snuden, den lange Vedel har nyst Esprit de Valdemar ved hans Slag, og den stærke Holbergkæmpe Vilhelm, har han rammet ganske tot«.

Udgivet med støtte fra Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation

Indhold

<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , docent, dr.phil., København: Erik Dal 20. december 1922 – 2. november 2006	5
<i>Lars Heltoft</i> , professor, cand.phil., Roskilde Universitetscenter: Subjektive partiklers grammatikalisering i nyere dansk – eksemplet <i>sikke</i>	17
<i>Eva Skafte Jensen</i> , lektor, ph.d., Roskilde Universitetscenter: »når vi vakler i troen / på at være velsignet«. Nærsproglig analyse af et digt af Søren Ulrik Thomsen	43
<i>Dina Nikulicheva</i> , professor, dr.phil., Moskvas lingvistiske Universitet: Perceptiv og grammatisk tid i dansk, engelsk og russisk	70
<i>Anna Katharina Richter-Dömling</i> , Oberassistentin, Dr.des., Universität Zürich: Lykkens hjul og tekstens ustadighed. Folkebogen om Appolonius og dens danske transmissionshistorie 1594-1853	87
<i>Klaus Nielsen</i> , cand.mag, Søren Kierkegaard Forskningscenteret: Tekstkritiske problemer. Bemærkninger til en genudgivelse af J.P. Jacobsens <i>Niels Lyhne</i>	105
<i>Aage Jørgensen</i> , fhv. lektor, cand.art.: Johannes V. Jensen på krigsstien. Et brevudvalg med kommentarer	122

MINDRE BIDRAG

<i>Britta Orlík Frederiksen</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet: <i>Tu nos aposte protege</i> – en refleksion over aspirationens historie i dansk apropos en latinsk tilskrift i et gammel- dansk håndskrift	146
---	-----

ANMELDELSER

<i>Hans Basbøll</i> , professor, cand.mag., Syddansk Universitet: Nina Grønnum: Rødgrød med Fløde. En lille bog om dansk fonetik	151
<i>Marianne Stidsen</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet: Klaus P. Mortensen og May Schack (red.): Dansk litteraturs historie, bd. 5: 1960-2000	157
<i>Per Dahl</i> , lektor, mag.art., Aarhus Universitet: Flemming Conrad: For læg og lærd. Studier i dansk litteraturhistorieskrivning 1862-ca. 1920.	162
<i>Jacob Bøggild</i> , lektor, cand.mag., Aarhus Universitet: Klaus P. Mortensen: Tilfældets poesi. H.C. Andersens forfatterskab	166
<i>Joakim Garff</i> , forskningslektor, lic.theol., Søren Kierke- gaard Forskningscenteret: Lasse Horne Kjældgaard: Sjælen efter døden. Guldalderens moderne gennembrud.	169
<i>Jesper Gehlert Nielsen</i> , redaktør, cand.mag., Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: Johannes V. Jensen: Samlede Digte 1-2	173
<i>Lennart Gottlieb</i> , mag.art.: Torben Jelsbak: Ekspressionisme. Modernismens formelle gennembrud i dansk malerkunst og poesi	177
<i>Jan Rosiek</i> , lektor, dr.phil., Københavns Universitet: Niels Frank: Alt andet er løgn. Essays om moderne litteratur .	181
Fra Redaktionen	186

Erik Dal

20. december 1922 – 2. november 2006

Erik Dal var en vidtfavnende humanist af den gammeldags stilfærdige type, der næppe mere kan finde plads i den udadvendte og selvpromoverende forlystelsespark, som politikere og administratorer slider for at omdanne kultur- og lærdomsinstitutioner i Danmark til. Dal var lidt af en Dickensfigur og kunne kokettere med det lettere kuriøse og utidssvarende hos sig. Alligevel fik han – heldigvis da – langvarig indflydelse på de områder, som han accepterede, og som accepterede ham. Det følgende skatter til hans upublicerede selvbiografi, skrevet i tre afsnit til Ordenskapitlet på Amalienborg (1972, 1984 og 1993). Den kan ifølge hans egen klausul benyttes til mindeord i *Danske Studier* og i Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, dog kun i referat, ikke i form af citater. Hans børn takkes for tilladelse til læsning og for lån af en kopi.

Først et summarisk rids af det biografiske. Erik Dal, med de ikke brugte fornavne Per Johan, var født 20. december 1922, som enebarn af forældre over 35 år; hans fader var folkeskolelærer. Barndomshjemmet i Vordingborg prægedes af gammeldags borgerdyd og en passende blanding af hans faders grundtvigianske og hans moders indremissionske holdning. Hele livet havde han et uproblematisk forhold til kirken som en given størrelse i et menneskes liv. Senest som 4-årig læste den lille dreng antikva og fraktur lige flydende, hvad der forståeligt nok isolede ham i grundskolen. Gymnasietiden betød en glædelig åbning imod såvel lærere som kammerater, med valg af matematisk linje og interesse for astronomi, indtil humaniora meldte sig med uafviselig styrke. Efter studentereksamen i 1941 læste han til cand.mag. i hovedfaget dansk med tysk og musik som bifag, hvoraf tysk siden bortvalgtes, da trefagsordningen afskaffedes. Ikke desto mindre bevarede Erik Dal kærligheden til og interessen for tysk kultur og dens indflydelse især på ældre dansk åndsliv og litteratur. Skønt han ellers var besynderligt uinteressert i store politiske linjer op til og under besættelsen, fulgte han bekymret krigsbegivenhederne, der gik ud over biblioteker, museer og universiteter i det

store naboland. En af hans bedste oplevelser senere i livet var i 1986 et 3-måneders studieophold i Wolfenbüttel for at registrere Danica på det store gamle bibliotek. Studietiden i København med bolig på Regensen fra 1946 og især deltagelsen i musikundervisning under professor Jens Peter Larsen knyttede en håndfuld venskaber, som skulle vise sig meget langvarige og holdbare. Perioden kaldte han siden lige så vigtig og vanskkelig i sit liv, som puberteten plejer at være. Forsinket af besættelsestidens uregelmæssigheder blev embedseksamen aflagt i 1949, og han indgik samme år ægteskab med Estrid (f. 1925), med hvem han var blevet forlovet i 1944. Efter nogle år med gymnasieundervisning, hvilket trods et fint pædagogikumsbevis absolut ikke var noget, han syntes, han duede til, fik han en ønskestilling som bibliotekar ved Det Kongelige Bibliotek 1953-1967; fra 1963 var han leder af Danske Afdeling. Fra 1952 til 1961 virkede han derudover som undervisningsassistent i metrik og sanghistorie på Københavns Universitet, helt uden sigte på fastansættelse; hans étsemesters lynkursus i dansk verslære var en fornøjelig og givende oplevelse for unge studerende, der skulle op til den frygtede mundtlige deleksamination i metrik og foredragslære ved forprøven. Fra 1965 til 1992 var han medlem af Danskfagets censorkorps – undertegnede gamle elev af ham (anno 1959) kom ved et tilfælde til at være eksaminator på hans sidste dag med mundtlig eksamen. Erik Dal tog i 1967 mod tilbudet om en faglederstilling i Bogvæsen på Danmarks Biblioteksskole, hvor han virkede til 1974, med bevidst distance til det studenteroprør og de ledelsesstrukturdrøftelser, der ellers optog den humanistiske verden efter 1968. Herfra gik vejen til administratorposten fra 1974 til 1991 på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs stille kontor i baggården under Nationalmuseets klunkelejlighed ved Frederiksholms Kanal. Data synes at fortælle, at Dal i en levetid med stærkt vekslende konjunkturer for akademikere havde det held ikke at blive ramt af arbejdsløshed, men frit kunne bevæge sig, som hans lyster og interesser udviklede og ændrede sig.

I 1971 var Erik Dal blevet indvalgt i Det Kongelige Danske Videnskabskabernes Selskab, hvor han fungerede som redaktør 1975-1988, hvorefter han blev valgt til præsident for Selskabet 1988-1994. Han blev den første i embedet efter enevældens afskaffelse i 1848, der ikke var professor, og registrerede selv ærlig tvivl og forbavselse over at have vundet medlemsafstemningen. Det blev her bl.a. hans pligt at tilrettelægge og stå i spidsen for de festlige arrangementer omkring Selskabets 250-års jubilæum i 1992, hvad han skilte sig godt fra med den blanding af uopstlyt værdighed og dæmpet humoristisk ligefremhed, der var karakteristisk

Foto: Rigmor Mydtskov

for ham. I 1992 vendte han som pensionistforsker tilbage til Det Kongelige Bibliotek for med arbejdsplads i den traditionsrige Danske Sal at udvide Lauritz Niensens standardværk *Dansk Bibliografi 1482-1600* med et supplementsbind, redigere et revideret registerbind og foranstalte et fotografisk optryk af det oprindelige værks bind I-II (i 3 bind!), det hele udkom i 1996. Desuden redigerede han for biblioteket Grethe Larsens opslagsværk *Danske provinstryk 1482-1830*, I-VI, 1994-2001.

Erik Dals hustru Estrid døde i 2002 efter længere tids udmærkede sygdom, men selv om han var uvant med daglig husholdning, rettede han sig efter hendes bortgang bedre end ventet, og heller ikke en tiltagende Parkinsons syge kunne kue ham. Han vedblev at deltage i Videnskabernes Selskabs møder helt frem til det fatale fald den 17. juli 2005, der sendte ham på et plejehjem til en sørgelig ikke-eksistens, indtil døden indtraf den 2. november 2006. En meddelelse i Selskabet om H.C. Andersen i efteråret 2005 blev således ikke realiseret.

Skønt Erik Dal nåede topposter på det akademiske erhvervsmarked, husker han tilbageskuende, at han mest følte sig på sin rette plads som bibliotekar på Det Kongelige Bibliotek, som administrator i Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og som redaktør i Videnskabernes Selskab. Om biblioteksgerningen bruger han det billede, at mens hans evner og opgaver som gymnasieladjunkt dannede to forskudte cirkler, blev disse koncentriske i det daglige arbejde på biblioteket, bl.a. med diverse bibliografier. Årene på Det Danske Sprog- og Litteraturselskab fornemmede han som et sjældent privilegium: at kunne arbejde sammen med ældre og yngre forskere, sagkyndigt, tillidsfuldt og veloplagt. Redaktørhvervet i Videnskabernes Selskab skaffede ham kontakt med naturvidenskabelige og matematiske forskere, om hvis emner fra fuglesang til ligninger han tilegnede sig – som han udtrykte det – en alsidig uvidenhed.

Erik Dal var udpræget de lærde cirklers mand og blev i al diskretion drivende kraft i adskillige initiativer. Han kunne inspirere fagligt, men vigtigere endnu: han forstod også at jævne vejen for inspirationernes gang på jorden. Trods villig indrømmelse af medfødt upraktiskhed på mange områder var han en kender og kapacitet, når det gjaldt noget så konkret som boghåndværk og bogæstetik. Med en cicerolineal i hånden så han den kommende bog for sit indre øje og vidste, hvordan synet skulle oversættes til typografisk fagsprog. Mere end af det egentlige indhold af mange af de bøger, han var fader eller stod fadder til, fascineredes han af spillet mellem bevilgende instanser, forskere og bogtrykkere. I sin selvbiografi røber han, at det kun er få af Det Danske Sprog- og Littera-

turselskabs udgaver, han selv ville købe. Og når han fornemmede, at han havde fået skrevet eller gjort det, han ønskede på et bestemt fagområde, kunne han uden sentimentalitet og nostalgi skære det fra. Dagen efter, at han var holdt op på Det Kongelige Bibliotek, kom han igen som gæst på læsesalen og følte ikke noget ved det, hverken savn, fortrydelse, skadefryd eller befrielse.

Erik Dals videnskabelige forfatterskab er med hans egne ord næsten altid blevet til på opfordring udefra, og det skortede aldrig på ordrer og bestillinger – den eneste større bog, han skrev helt på eget initiativ, var *Danske H. C. Andersen-illustrationer 1835-1975*, udsendt i 1975, hundreåret for Andersens død. At Dal blev en førende Andersen-forsker og -udgiver, skyldtes i øvrigt en tilfældighed på Det Kongelige Bibliotek. I 1954 havde han som nyansat bibliotekar modtaget og opstillet Holger Laage-Petersens Andersen-samling, i 1955, 150-året for digterens fødsel, var han uden noget tidligere særligt forhold til ham blevet »udnævnt« til Det Kongelige Biblioteks Andersen-kender, og en skønne dag indså han, at han var blevet andersenianer, heldigvis en interesse, hans hustru kunne dele, endda med en langt bedre følelsesmæssig indlevelse i mennesket Andersen. Der fulgte løbende en række studier og mindre arbejder om fx oversættelser og illustrationer, og det førte videre til etableringen af en stærkt tiltrængt tekstkritisk udgave af Andersens *Eventyr* for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Dals andel, bind I-V med samtlige tekster og variantapparat, kom punktligt på digterens fødselsdag 1963-1967. Over hver rygs bindromortal anbragte Dal et bogstav, så der år for år langsomt stavedes EVENT – en for ham typisk invention. Desværre forsinkedes de afsluttende bind VI-VII med kommenterende tekster ved Erling Nielsen og dermed de resterende rygbogstaver Y og R, så udgaven først blev fuldført ved Flemming Hovmann i 1990. Dals bidrag i VI om tekstkritik havde da ligget færdig i korrektur i en del år. Ironien i det længe ufuldførte ord på bogryggene prøvede han ikke at ærgre sig over. Som andersenianer tillagde Dal sig privat en samling Andersen-litteratur uden ambitioner om bredde eller top.

Med sin datter Ea udgav Erik Dal i 1981 antologien *111 danske salmer*, med kommentarer, og det repræsenterer i virkeligheden et af de mere skjulte udgangspunkter for hans virke: hymnologi og sanghistorie. Som ung var han splittet mellem interesse for musik og litteratur, til han valgte tekstfaget. I hans egen hymnologiske bogsamling stod sjældne og unikke bøger, men forskningsfeltet havde han forladt. I 1968 blev det dog til en faksimileudgave af Hans Thomissøns *Psalmebog* fra 1569 med

efterskrift, fulgt op af en teknisk bedre og i hans efterskrift videnskabeligt ajourført andenudgave i 1997.

Med årene kom Erik Dal til at fatte interesse for bøger »an sich«, bøger forstået som udtryk for forhold i kultur- og menneskeliv ud over dem, der rummes i indholdet, med andre ord som genstande til at samle på ud fra disciplinerne bibliofili og bogæstetik. Det førte til flere hæderspriser og til et værdsat forhold til Forening for Boghaandværk.

Specielt Universitets-Jubilæets danske Samfund (UJDS) fik i Erik Dal et medlem, hvis virke satte sig spor. Han var medlem af Samfundets styrelse fra 1959 til 1971, men havde allerede tidligere publiceret sig i dets skriftrække. I 1949 blev han belønnet med Københavns Universitets guldmedalje for en prisopgave om studiet af folkevisemelodier og fik en tilsvarende guldmedalje fra Aarhus Universitet i 1952 for en oversigt over studiet af folkeviseteksterne. De to afhandlinger blev sammenarbejdet til en veritabel hånd- og grundbog i folkevisernes udgivelseshistorie, *Nordisk folkeviseforskning siden 1800* (UJDS nr. 376), 1956. Den yder meget mere, end titlen angiver, og er lige efterspurgt af kendere og begyndere, desværre for længst udsolgt.

Et andet projekt for UJDS blev udfyldningen af en ambitiøs plan om udgivelse af *Danske Metrikere*, I-VI, omfattende to afdelinger, tekster fra 1606-1740 og tekster fra 1740-1840. Initiativet kom fra Dals universitetslærer, professor i dansk litteratur Ejnar Thomsen (til hvem han i 1947 afleverede sin specialeopgave om barokmetrikeren Søren Poulsen Gotlænder Judichær). Udgaven var på UJDS' opfordring i 1945 blevet igangsat det følgende år af metrikeren og vers- og sanghistorikeren Arthur Arnholtz, der havde betinget sig medvirken af to endnu studerende versinteresserede, nemlig Erik Dal og hans 2 år ældre studiekammerat Aage Kabell. Bind I *Fra Bielke til Gerner* (dvs. 1606-1690) udkom i 1953 med alle tre udgivere på omslag og titelblad. Bind II *Judichær* (dvs. 1650-1671) fra 1954 stod Arnholtz og Dal for, med tak i forordet til Aage Kabell. Formuleringen dækker over, at de tres samarbejde på udgaven var blevet sprængt på grund af uforligelige faglige og personlige modsætninger mellem Arnholtz og Kabell. Årsagen var, at Kabells disputats *Studier i metrik. III. Systematisk*, 1952, i bedømmelsesudvalget var blevet afvist af Arnholtz, men båret igennem af Ejnar Thomsen og L.L. Hammerich. Arnholtz, der på sit fags vegne kunne have en jernnæve i en fløjlshandske, opponerede skarpt ved handlingen, og UJDS' årbog *Danske Studier* optog – med Thomsen som redaktør og Dal som medvirkende! – i udvidet form meningsudvekslingen mellem de to i sin

årgang 1952, s. 76-117. Her erklærede Arnholtz afsluttende Kabells teori om metrik for uværdig til doktorgraden uden at betvivle, at han som forsker ellers nok kunne fortjene den, og Kabell kaldte i sin konklusion Arnholtz' teori om metrik meget skadelig for al digtekunst, dersom den ikke lykkeligvis var udformet så ulæseligt, som tilfældet var. De to havde ikke mere at tale om. Erik Dal, der givet af natur var det fredsommeligste gemyt i trekløveret, var meget tilbageholdende med at fælde dom over sine to, som han siger, »lærdere« kolleger. Måske han inderst inde syntes, at Arnholtz havde været for barsk – i hvert fald noterede han, at hans forhold til Arnholtz faldt nogle varmegrader på grund af dennes holdning til Kabell i 1960'erne. I sine mindeord ved Arnholtz' død i 1973, holdt ved medlemsmødet i Videnskabernes Selskab 8. marts 1974, erindrer Dal sin prekære position mellem Arnholtz og Kabell som en »i overordentlig grad tertium *non gaudens*« – altså en konflikt-ulysten og tvangsindlagt tilskuer. Duellen i *Danske Studier* 1952 kommenterer han sammesteds som »tætte sider« med »diverse slags avner, men også mange kærner« – rækkefølgen er typisk for det positive indtryk, Dal helst ville slutte sagsbehandlinger med. Uden at gå i detaljer finder han »fejl, ubehændigheder og uforståeligt stærke reaktioner på begge sider«. Der kom dog endnu et bind II A af udgaven, nemlig det af Erik Dal skrevne kommentarbind *Indledning til Judichær*, 1960. Det blev antaget som disputatsen *Judichær, hans værk og hans kilder* og forsvarede 5. maj 1960. Fremstillingen er et perfekt informeret og bundsolidt lærdomshistorisk arbejde, som ingen, der arbejder med dansk barok, må overse, men trods stoffet er afhandlingen ikke videre metrisk orienteret og slet ikke teoretiserende. Dal husker selv, at han psykologisk var »færdig« med området metrik allerede før forsvaret. Kabell havde definitivt afslået at genoptage udgivelsen af *Danske Metrikere*. Hans sprænglærde og dybtgående delindledninger og noter til de autentiske tekster i bind I er nedfældet på manuskriptsider af mere eller mindre færdig karakter, affattet før bruddet. De skulle oprindeligt have været justeret efter Arnholtz' samlende, men under de ulykkelige omstændigheder uskrevne indledning til barokbindene. Ved Kabells død i 1981 havde den akademiske verden flyttet sig så meget, at hans udkast på én og samme tid var for udførligt lærd og tog for meget for givet og altså måtte revideres og ajourføres, men af hvem? Sagen hvilede meget længe, men UJDS håber i løbet af overskuelig tid med udgangspunkt i disse efterladte papirer at kunne trykke et kommentarbind til bind I ved Vibeke A. Pedersen. Hun havde på den skæbnets dato 11. september 2001 haft en grundig samtale med Erik Dal i hans arbejdsværelse hjemme om fuldførelsen af kommentaren,

som hun gik fra med en lille stak prosodiske bøger som foræring samt en fornemmelse af at være udpeget til arving.

UJDS udsendte 1952-1955 sin årbog *Danske Studier* i 5 hæfter (med et ekstranummer i 1954 i 200-året for Holbergs død) »under medvirkning af Erik Dal«. Redaktøren, Ejnar Thomsen, satte ham i lære. Efter dennes uventede død som 59-årig i 1956 rykkede Dal op og sad som litterær redaktør 1956-1977, først med ordbogsfilologen og grammatikeren Aage Hansen som medredaktør, fra 1973 med filologen og ordsprogshistorikeren Iver Kjær. Dals tilknytning til *Danske Studier* betød en omgående udvidelse af tidsskriftets stof om folkeviser og folkeminder – og dermed en art tilbagevenden til de første 12 år af dets eksistens, da Axel Olrik (sammen med filologen Marius Kristensen) var redaktør. Dals gode personlige forbindelser til international folkløse- og folkeviseforskning i kraft af aktivitet bl.a. for International Folk Music Council 1956-1969 og hans forfatterskab i øvrigt var navnlig synlige i årbogens anmeldelsessektion, hvor han offentliggjorde vidende forskningsoversigter og tolerante recensioner ud fra publikationer, han havde fået tilsendt privat som ven og bekendt af forskerne. I sin sidste årgang ved roret, 1977, kunne Dal triumferende lade Jørgen Lorenzen, folkeviseforsker af næste generation, skrive om den fuldbyrdede udgave af *Danmarks gamle Folkeviser*, I-XII. Som enhver kan konstatere, forsvandt vægten på folkeviser fra *Danske Studier*, da Dal trak sig tilbage og remplaceredes af undertegnede, ikke af animositet over for genren, men bl.a. fordi folkeminde- og folkeviseforskning i 1970'erne blev mere sociologisk og politisk orienteret og også fik andre publikationskanaler end det fortrinsvis positivistiske *Danske Studier*.

UJDS, som i rundt regnet et halvt århundrede tegnedes af formanden, sproghistorikeren Johs. Brøndum-Nielsen, og sekretæren, dialektologen Poul Andersen, bestilte allerede i 1954 Erik Dal til at skitsere slutudgivelsen af storværket *Danmarks gamle Folkeviser* (*DgF*). Bind I var kommet i 1853, men det kneb på grund af nogle ulykkeligt tidlige dødsfald (Svend Grundtvig 1883 og Axel Olrik 1917) med at få det oprindelige enmandsføretagende bragt til ende. Ved H. Grüner-Nielsens død i 1953 syntes værket endeligt sat i stå med 9 tekstbind. Dal forfattede med delvis hjælp af vennen, musikprofessor Nils Schiørring, en forbilledlig klar oversigt over, hvad der var gjort, og hvad der skulle og realistisk set kunne gøres (trykt i *Danske Studier* 1955, s. 63-76). UJDS overdrog herefter opgaven til ham med assistance af den unge danske folklørist Iørn Piø og den svenske folkeviseforsker Karl-Ivar Hildeman, hvis disputats om

historiske viser (*Politiska visor från Sveriges senmedeltid*, 1950) både forsinkede og forbedrede det endelige resultat. Dals organisationstalent kom til lykkelig udfoldelse med det 10. og sidste tekstbind i 1965, hvis indhold bestod af tillæg og tilføjelser til de 9 foregående. Et fotooptryk af alt det udkomne fulgte 1966-1967. Nået så langt mærkede Dal, at emnet på en måde visnede for ham. Ikke desto mindre holdt han ud til 1976, da melodibind XI kunne udsendes sammen med et særdeles givende registerbind XII ved en til formålet nedsat forskergruppe. Hele værket havde da som projekt eksisteret i 133 år med 5 forskergenerationer involveret, og Dal anså selv sin medvirken ved det og ved dets afslutning for sit livs vigtigste faglige enkeltydelse. Sit eget private punktum satte han ved samme år at afhænde sin samling af nordisk folkeviselitteratur, hvis over 20 hyldemeter han vurderede til at være den største i privateje; den endte på Odense Universitetsbibliotek. Afskeden var definitiv. Sine egne folkevisestudier fradømte han – om end lidt tøvende – originale synspunkter og medgav, at de næppe ville kunne forny forskningen. Det var konsekvent, at da Det Humanistiske Fakultet ved Københavns Universitet oprettede et center for studiet af dansk folkevisekultur 1550-1700, der fungerede fra maj 1993 til september 1998, lod Erik Dal sig ikke lokke til så meget som en seminaropræden. Han ville heller ikke se det resulterende firebindsværk med specialundersøgelser, *Svøbt i mår*, 1999-2002, men kommenterede tørt og kontant, at titlen var fin på dansk, men bibliografisk upraktisk uden for Danmark på grund af de der ukendte bogstaver »ø« og »å«. Selv tilbud om særtryk af enkeltkapitler blev venligt afslået med den reelle begrundelse, at han ikke agtede at læse dem.

Erik Dal karakteriserer i en oversigt over »Folkeviselitteratur 1962« (dvs. 8 vægtige titler fra udlandet) sig selv som en forsker og anmelder, »hvis blik og pen iøvrigt ikke af naturen hører til de skarpt dissekerende« (*Danske Studier* 1963, s. 83). Andetsteds vurderer han, at nye tanker og ideer er sjældne i hans produktion, der dels består af ordnende material-samlinger, dels af rene udgivelser. Et enkelt mindre arbejde – affattet med især filologisk bistand fra romanisten Povl Skårup – tog dog karakter af en motivstudie bl.a. ud fra en salme af metrikeren Niels Heldvad trykt ca. 1623, *The Ages of Man and the Months of the Year*, udgivet af Videnskaberne Selskab i 1980, med kim i et privattryk af salmen fra 1959. Normalt foretrak Dal at forsyne sine læsere med ædruelige og efterprøvede oplysninger frem for at skitsere store sammenhænge eller vove originale fortolkninger. Heri lignede han den 26 år ældre Andersen-forsker og ven, H. Topsøe-Jensen, med hvem han også kunne enes i afstandtagen fra

subtile tekstanalyser »med de allersværeste kinesiske Ord«. Hans slutplan for *DgF* renoncerer »i første omgang« på et folkloristisk motivregister a la Stith Thompsons (der ikke har indarbejdet værket) og jugerer om Svend Grundtvigs påtænkte perspektiverende tilbageblik på »Kæmpeviens Natur og Historie«, at det med al respekt for hans videnskabelighed »ville have været hjemfalden til ret hurtig forældelse« (*Danske Studier* 1955, s. 73-75). Han indrømmede åbent sin manglende sans for teori, filosofi og metodedebat og var inden for danskfaget hverken tilhænger af den politiserende kulturradikalisme- og/eller marxisme-fløj eller af Aage Henriksens og hans skoles psykologiserende eksistentialisme. I minderordene om Arnholtz fra 1974 beklager han sig over tiårets »glædeløse, menneskefjendske og amuiske pseudovidenskabelighed«. Han interesserede sig ikke for politik, fordi det politiske liv forekom ham at være et taktisk spil efterfulgt af en ikke-sagkyndig beslutningsproces. Han var i langt højere grad diplomat end politiker, savnede evne til at skændes. Navnlig efter 1968 sås tydeligere og tydeligere noget bevidst anakronistisk, noget pointeret gammeldags, noget æstetisk sirligt hos ham, i reglen formuleret uden malice, let resigneret. I selvbiografien til Ordenskapitlet beskriver han sit ægteskab som et meget gammeldags forhold, med størst mulig støtte til den ude- og hjemmearbejdende ægtemand; i øvrigt virkede hans hustru, der havde været professionel korrekturlæser på Gyldendal, med på en del af hans publikationer. Dal leverer den formel for sin psyke, at han både havde behov for at blive støttet og nærrede afsky for at blive skubbet. Lykken ved ægteskabet kunne for ham aldrig rokkes eller betvivles og danner baggrunden for hans mangesidede og produktive indsats – som det hedder i nyere sprog, var hans hemmelighed en absolut tryghed på hjemmefronten.

Erik Dals meninger hørte hjemme i en konservativt opfattet tilværelse. Han finansierede sin egen studietid privat under tålmodig accept af en spartansk levestil og var ingen tilhænger af senere tiders lån eller støtte til studerende. Han var imod udleveringen af de arnamagnæanske håndskrifter til Island, men af sobre grunde. Overhovedet lod han sig ikke personligt gå på af ret meget. Måske det var en gevinst ved hans mangesidighed, at der altid var noget vellykket og interessant at søge tilflugt i. Han var god til at mediere og bringe stagnerende eller strandede udgaver og projekter i fart igen. Nære medarbejdere nød godt af hans omhu og interesse for enkeltsager, fjernere (dvs. ulønnede) udgivere og kommentatorer fik dårlig samvittighed af respekt for hans personlighed. Festskriftet på hans 60-års dag hed på H.C. Andersensk »Hvad Fatter gør ...«, men

i Dals tilfælde var det dog, mere end frygt for hans vrede, den faderlige omsorg og antydede bekymring, der virkede på sendrægtige arbejdere i den akademiske vingård. På tomandshånd kunne han indrømme, stadig i urbane vendinger, at han ikke var helt blottet for talent til at blive vred, han kunne faktisk godt »fnyse«. I mere offentlige forhandlinger var det stærkt, når han karakteriserede noget som »ærgeligt«, næste grad hed »forkasteligt«, og sidste grad lød: »Det er en uting«, ledsaget af et bestemt drag om munden til vitterlighed om, at det pågældende emne dermed var uddebatteret og den involverede person droppet af de civiliseredes tal. Omvendt kunne han, når han fik en eller anden overraskende baggrund belyst, klare op i et befriende smil med et varmt glimt i de brune øjne. Dals personlighed kaldte netop på let forældede gloser som »polisk« og »skælmsk«. Han var underfundig i sit sprog, aldrig banal. Forstod nogen ikke temmelig specielle litterære allusioner – som fx det er »ikke vildtyskens skyld« (*Danske Studier 1963*, s. 90, der afspejler sprogbrug i J.H. Wessels Goethe-parodi »Stella«) – var der ingen hjælpende hånd fra hans side. Selv tillod han sig små særheder og oprør over for Retskrivningsordbogens dessiner, fx satte han vist nok principielt ikke tegn foran et »men« og foretrak »x« for »ks-« i »text«, »vexelvirkning«, »eksempel«, »eksistere«, »expert« og »sex« (talordet). Han sammenskrev »overfor« og »indenfor«, hvad enten ordene var præpositioner eller adverbier, og ligeledes »idag«, »i år«, »omend«, »altfor« og »iøvrigt« i efterligning af adskillige guldalderforfattere. Hans ordenssans gav sig også sprogligt udslag i forsættelsen af E-skalaen fra fornavnene Erik og Estrid i børnenes dobbeltalfabeterende Ea og Ebbe – så var den kvartet nivelleret.

Erik Dal kunne nok virke sagtmødig og distraet på dem, der ikke kendte ham. Han var imidlertid langt fra ubeslutsom, og det distante væsen dækkede over et disciplineret, altså realistisk, engagement. Han hvilede i sig selv og sit harmoniske familieliv og kunne fra fornuftigt indrettede og normalt ikke-ophidsende arbejdspladser sprede ro omkring sig ved kyndig og redebon hjælpsomhed. Hørte han om en yngre kollegas interesse for et specielt felt, kunne det udløse en byge af særtryk fra ham til yderligere orientering. Professionelt var han beskeden på egne vegne, vidste nøje, hvor hans begrænsninger lå, og fik til glæde og nytte for omgivelserne gjort en dyd af dem – dog altid diskret og til egen brug mere end udadtil. 1984-partens af hans selvbiografi ender i et ønske om, at ingen vil lade sig rive hen til at betegne ham som betydelig. Hans livs indsats fik imidlertid betydning på så mange områder, at man nok i Universitets-Jubilæets danske Samfunds talerør kan tillade sig at modsige ham

på dette punkt. Han gjorde, som det hedder på underdrivende nudansk, en forskel. Generelt efterlader hans private selvbiografi et indtryk af et liv med tilfredshed. Hvad der ikke er det samme som selvtilfredshed. Det signalerer blot, at der har været lykkeligt lidt at fortryde i en tilværelse rig på medgang og arm på konflikter. I 1993 opsummerede Erik Dal sine tre selvbiografier i slutordet: taknemlighed.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Subjektive partiklers grammatikalisering i nyere dansk – eksemplet *sikke*

Af Lars Heltoft

1. Indledning

Dansk har som bekendt en særlig sætningstype med fast SVO-ledstilling og fast udfyldning af konjunkionalpositionen (*ksav*), ved siden af det karakteristiske deklaratve XV²-mønster, i dansk tradition ‘fundamentfelt + finit verbum på anden plads’ (*Fvsa*). SVO-mønsteret er det normale i ledsætninger, og den tilsvarende topologiske model hedder derfor i traditionen netop ledsætningskemaet. SVO-mønsteret anvendes imidlertid også i hovedsætninger, fx:¹

- (1) Hihi! Nu har enkens to små børn da en chance for at vinde! Skønt – *mon* de kan vinde med deres snavsede sneprinsesse! Den ligner jo en sodprinsesse! Anders And. Sneprinsessen.
- (2) *Mon* disse støbte Metaldragere var paalidelige? ... sæt at en knækkede – og Kofferten faldt ned – og ... Revolveren, som laa deri ... *mon* den var ladet? Det var den jo dog! Drachmann. *Forskrevet* (DK). 335.
- (3) *Gid* vi også en dag kunne fejre Odysseus’ hjemkomst! Villy Sørensen. *Odysseus*. 63.
- (4) Jeg hadede tyskerne, jeg hadede hipoerne, jeg foragtede værnemagerne, jeg hadede mest af alle stikkerne – de skulle have hvad de fortjente. Det kom bag på mig, at min første tanke var: *sæt* han nu er uskyldig. Preben Wilhjelm. *Fra min tid*. 49.
- (5) a. Og *sikke* de oversavler ham i den Avis. Peter Nansen. *Samlede Skrifter* Bd. 3. 306.

- b. altså sure sokker op i kaffen og sådan noget og *sikke* en hørm der var de steder der. *Bysoc* 60003980 M-56-inf.

Denne sætningstype er en hovedsætning efter alle gængse kriterier, undtagen netop ledstilling. De er selvstændige sætninger, og de angiver en ramme for forståelsen af sætningen som en sproghandlingstype (illokutionær ramme, jf. Heltoft 1999, 2005).

I alle disse eksempler angives den illokutionære ramme specifikt af en partikel: *mon*, *gid*, *sæt* og *sikke*, der placeres på samme position som en underordnende konjunktion. *Mon* angiver et (normalt dubitativt) spørgsmål, *gid* et ønske, *sæt* er emotivt og udtrykker en frygt for et negativt udfald af en situation, og *sikke* er emotivt, med positiv eller negativ holdning efter konteksten. De to af partiklerne (*gid* og *sikke*) har partikelfunktionen som eneste mulige funktion.

Ved 'illokutionære partikler' forstås her en ubøjelig ordklasse af en- eller tostavellesord der angiver illokutionær ramme i sætningen, og som ikke selv er underordnet nogen anden operator. De nævnte fire ord er sådanne illokutionære partikler.² Hertil kommer en gruppe af underordnende konjunktioner der også kan stå i sætningstypen og have partikelfunktion, fx: *som*, *om*, *hvis*, *når*, *bare*, *blot*, *at*. Eksempler er:

- (6) a. Som det dog bobler og syder!
b. Ifjor ved denne Tid var det vi kjørte til Fussingøe; *naar jeg tænker paa den Aften!* Maanen skinnede saa blank.
Blicher. *Noveller* (DK). 16.

Underordnende konjunktioner i partikelfunktion får den til funktionen hørende illokutionære rammefunktion, jf. at Blicher-eksemplet (6b) kun kan være en emotiv, ikke en konstativ sproghandling.

Partikelkategorien og konstruktionen 'subjektiv hovedsætning' er sproghistorisk set af stor interesse fordi der er tale om innovationer i henholdsvis ordklasseinventar og topologi. Den danske situation svarer ikke til velkendte forhold i andre sprog, fx elliptisk ledsætning i engelsk: *If I could just lay my hand on that money; When I think of that night!* For den danske situation viser et entydigt paradigmatiseret forhold:

1. Partikelklassen er lukket, også i den forstand at der findes 2-4 størrelser der ikke har andet tilknytningsforhold end til partiklerne.
2. Partikelklassen er produktiv, i den forstand at den kan optage nye medlemmer ved grammatikalisering (i bred forstand, som i Heltoft, Nørgård-Sørensen og Schøsler 2005). Se eksemplet *sæt* nedenfor.
3. Sætningsmønstret 'subjektiv hovedsætning' indgår i et paradigme så det står i opposition til det deklarativ V²-mønster på en måde der minder slående om den struktur fleksivisk modus har i de romanske sprog fransk, italiensk og spansk, se nedenfor om assertiv modusteori. Hvad vi ser her, er altså et samspil mellem grammatikalisering på forskellige niveauer: om- og nygrammatikalisering af ledstilling, og omgrammatikalisering af forskelligt leksikalsk og morfologisk materiale til en ny ordklasse.

2. Partikelkategorien

2.1. Partikelkategoriens placering i modussystemet

Jeg kan ikke her drøfte partikelkategoriens interne organisation, men et forslag fremlægges i *Grammatik over det Danske Sprog* (Hansen og Heltoft, under udg.). Partikelsystemet er et subsystem under hvad jeg vil anse for det nyere danske sprogs modussystem.

Udviklingen af den danske moduskategori er i dansk sprogvidenskab en historie om forfald og delvis død, nemlig den fleksiviske moduskategoriens reduktion: det man har kaldt bortfaldet af konjunktiv. Herunder hører dels præsens konjunktivs reduktion til en uproduktiv og genrebundet form (*Gud ske tak og lov! Helliget blive dit navn!*) og det fuldstændige morfologiske bortfald af præteritum konjunktiv i løbet af den ældre nydanske periode. Former som *drukke, runde, funde, bære, våre, finge, ginge, bude, ride* er fuldstændig forsvundet omkring 1650.

Forskningen har gjort for lidt ud af hvad der erstatter det reducerede modussystem,³ og hvordan det sker. Man nævner modalverberne og deres stigende specificationsgrad, men det drejer sig i virkeligheden især om at analysere det topologiske system rigtigt.⁴

Dansk (og svensk og norsk) XV²-ledstilling angiver sætningens illokutionære potentiale, nemlig assertiv (fremsættende) funktion. Står en sætning med fremsættende ledstilling som den hierarkisk øverste sætning, så er den en hovedsætning, og traditionens fremsættende hovedsætninger er altså grammatisk kodet for assertion: de angiver assertiv ramme og skal også i de fleste konkrete ytringer tolkes som assertive sproghandlinger. Men den fremsættende ledstilling kan også stå i underordnede sætninger, i ledsætninger, og den angiver da blot sætningens illokutionære potentiale. Den skal da ikke nødvendigvis tolkes som en assertiv ytring, se fx de to tilfælde i (7a):

- (7) a. Frøken Minna Hauch, der lige havde sagt, at aldrig fik man dog nogen Danser som Scharff, deltog i Litteraturdebatten og mente:
 – At denne I. P. Jacobsen fandt man dog nu rundt i mange Familier – til Konfirmationen. Bang. *Ravnene*. 65.
- b. Gud, Tante Vik, sagde Frøken Lucie: det véd man dog, at i Bøgerne har nu en Gang hver Mand tre Koner (...) Eller hver Kone tre Mænd. Bang. *Ravnene*. 66.

På den ene side har vi altså XV² i hovedsætningens oversætning (hovedsætningen) og XV² i assertive eller assertivkompatible ledsætninger; på den anden side har vi den faste SVO-ledstilling i alle andre situationer, i ledsætninger af alle typer, og i sætningstypen subjektive hovedsætninger. De sidste er illustreret i (1)-(6).

2.2. Partiklernes etymologi

Vi vil i det følgende fokusere på grammatikaliseringen af *sikke*, fordi dette ord har den mest komplekse grammatikaliseringshistorie og derfor viser mest om betingelserne for partikelkategoriens tilblivelse. Det valgte materiale repræsenterer to-tre århundreder – dette for at illustrere at de syntaktiske strukturer bag dannelsen af *sikke* er udgangspunkt for reanalyser uden selv at forsvinde. Men først en oversigt over partiklernes etymologi:

2.2.a. Mon

Mon er i sin oprindelse præsensformen af et såkaldt præterito-præsens-tisk germansk verbum *munan, rod *mun- /*man-.⁵ De germanske præterito-præsens-tia danner udgangspunktet for de fleste modalverber i de germanske sprog. I de nordiske sprog er *mon* og dets paralleller netop et modalverbum, dansk inf. *monne*, jf. *måtte* og *skulle*. I grammatikkerne over oldnorsk og oldislandsk skelnes der mellem et verbum, infinitiv *muna*, som betyder 'huske, mindes' og et verbum *munu* 'tænke, have til hensigt, ville; anse for sandsynligt, kunne' (epistemisk betydning). Det er usikkert hvor skarpt skellet er, men rødderne er de samme, og der er sket en vis morfologisk og semantisk differentiering hvorved modalverbet og det præterito-præsens-tiske verbum glider fra hinanden. Situationen er den samme som ellers kendt ved specifikation af et hjælpeverbum. Den fulde betydning og den relativt grammatikaliserede betydning ligger ved siden af hinanden (jf. fx *have* i de germanske og romanske sprog). Verbet foreligger i dansk i senmiddelalderen som *monne* inf., præs. indik. *mon*, pl. indik. og præs. konj. *monne*.

Under udviklingen af et differentieret modalverbumssystem i dansk går *monne* tabt, og dets morfologiske rester omgrammatikaliseres. Vi kan ikke her følge denne proces, men resultatet er at den oprindelige præsensform *mon* omtolkes til partikel og sætningsadverbium.

I følgende citat fra Poul Helgesen står modalverbet *monne* i præs. pl. og styrer en infinitiv *være*, skrevet: *vere*. Dette er det gamle system, og ledstillingen i øvrigt den deklaratve XV²-ledstilling.

- (8) Thersom Gudtz ordtz tienere maa intet schicke ydermere, end schriffthen indeholder, hui torde tha Paulus møget schiche udi kirckerne som Christus icke lærde? Eller monne icke disse lærdomme oc theris liige vere en ny handell?
Skrifter af Paulus Helie Bd. 5. 71.

Men Brorson har 200 år senere følgende reanalyserede forbindelser, hvor finittet nu er topologisk identisk med den tidligere infinitiv, og *mon* ikke længere i stand til at fungere som finit. Ledstillingen er nu SVO, den subjektive hovedsætning.

- (9) Vægtere paa Zions Muure, hvo var det, der forðum skulle ud-blæse Iubel Fæsten i det gandske Land? og hvis Forbilledet mon De derudi har været? eller mon det icke er nu, om ellers nogen-sinde, tid til at Basune? Brorson. *Samlede Skrifter* Bd. 3. 294.

Formen *mon* er i udtrykket uændret, men funktionelt og dermed både semantisk og syntaktisk fuldstændig reinterpreteret.

2.2.b. Gid

Gid er en reduktion af *Gud givet (at)*, i tiden op til ca. 1680 oftest skrevet *gud giffuet (at)*.

Formen *givet* er præsens konjunktiv *give* + enklitisk form *-et/-ed* af pronomet *det*. Ved omtolkningen til partikel ændres altså et helt syntagmes funktion: en overordnet sætningsstruktur tildeles ved reanalysen en ny leksikalsk struktur med indholdet ‘jeg ønsker’ og en ny syntaktisk-semantisk funktion: monovalent sætningsindleder på konjunktionalpladsen. Ordet styrer SVO-ledstilling.

- (10) O huilchen sognepræst haffuer du veret oß, du haffuer veret os en dieffuel, och iche sognepræst (...) forbandet ver du met oß till ævig thiid, gud giffuet at du haffde været en hugorm under en giærde. Palladius. *Danske Skrifter* Bd. 5. 82.
- (11) Gud giffue ieg wret maatte pausere (dvs. Gud give jeg måtte standse hvis jeg har uret).
Anders Arrebo. *Samlede Skrifter* Bd. 1. 320.
- (12) *Sjælen*: Saa gid de maae sig værdige gjøre,
Til det samme lyksalige Liv at føre!
J.L. Heiberg. *En Sjæl efter Døden. Nye Digte*. 1841 (DK). 64.

Se også (3).

2.2.c. Sæt

Sæt er imperativ af verbet *sætte*.⁶ Den oprindelige betydning er imperativ af *sætte* ‘antage at noget gælder’, som i:

- (13) Sæt at jeg laante Dem disse kostbare Skatte, hvo er mig da Borgen for at De vender tilbage til Amager. Andersen. *Fodreise fra Holmens Canal til Østpynten af Amager*. (DK). 70.

Den omtolkede imperativ synes på vej i eksempler hvor det antagne er af en karakter der må regnes for negativ i konteksten.

- (14) Men sæt, vi finde dog den Tabtes Spor!
Sæt, at det viser sig, hun er i Live!
Hvad da? Hvorledes skal vi da forsvare,
hvad her er skét i Dag? Kaalund. *Fulvia*. 119.

Et helt moderne eksempel er citeret i (4). *Sæt* er i udtrykket uforandret, men er funktionelt og dermed syntaktisk og semantisk helt omfortolket.

2.2.d. Sikke

Sikkes ophav er en kontraktion af imperativen *se* + en form af pronominalstammen *hvilik-*. Kontraktionen er sket med en assimileret talesproglig variant *hvikken* (GG Bd. V, 368, i tilslutning hertil Pol. Etym.). Formen *hvikken* er som relativpronomen kendt fra førreformatorsk tid. GG har eksempler tilbage til *Sjælens Trøst* (1425) og *Kalkar* fra fx Mandevilles rejser og *Mariager legendehåndskrift* (1488).⁷ Formen er også kendt i dialekterne, i bornholmsk hedder pronomenet fx simpelthen *hvikkijn* (BO).

Ordet *hvilken/hvilket/hvilke* må både i ældre og yngre nydansk forstås som et pronomen med genusbøjning. Stammen er oprindelig *hvilik-*, jf. gl.-da. akk. sg. mask. *hwilkæn* (af *hwilikæn*, oisl. *hvilikan*, til nom. *hviliokr*). Denne gammeldanske form kan være reanalyseret som *hvilke-n* og have givet *hvilke-t* som systematisk modsætning. Der findes lignende omtolkninger af udlydende *-n* til rent utrumsmorfem, jf. *min-* > *mi-n*, *en* > *e-n* (Heltoft 2001).

Af de fire partikler der omtales her, er *sikkes* grammatikaliseringshistorie den mest komplekse, bl.a. fordi *sikke* forekommer i flere typer syntaktisk kontekst og dermed inkluderer en ændring af flere funktioner. Hertil kommer en kompleks og ikke ganske gennemskuelig ændring af det morfologiske inventar.

En grammatikaliseringsanalyse kan ikke gennemføres uden et præcist bud på en synkron analyse af to eller flere sprogtilstande (Andersen 2001a; Heltoft, Nørgård-Sørensen og Schøsler 2005). I dansk anno 2007 er den dominerende tilstand at der findes et partikelord *sikke*, anvendt i to funktioner, dels som partikel i subjektive hovedsætninger, jf. (5a): »Og sikke de oversavler ham i den Avis«, og dels som indleder (rammeled) i nominale sætningsled, jf. (5b): »Sikke en hørm«. I udgangssituationen er dannelsen derimod sket med bevarelse af den oprindelige genus- og numerusbøjning i pronomenet *hvilken*, altså formerne *sikken*, *sikket*, *sikke*. Opgaven er altså at beskrive en grammatikaliseringsvej der afskaffer denne fleksion, i hvert fald i de former for dansk der kun kender *sikke*.

Der er ikke noget i vejen for at den nuværende danske sprogtilstand – omkring år 2000 – beskrives som et kompleks af forskellige trin i udviklingen, der alle er repræsenteret som muligheder i dagens dansk.

Man kan stille det spørgsmål om udviklingen kan forstås alene som analogisk reduktion, altså rene udtrykstilpasninger, så udtrykket tilpasses til de øvrige ubøjelige medlemmer af partikelkategorien – eller om man må regne med en egentlig funktionel omdannelse.

3. Overblik over formerne

Ordet *sikke* er i nyere dansk for det første en subjektiv partikel der markerer et oplevelsesudsagn (Glismann 1979), positivt eller negativt ladet efter sammenhængen, og i denne funktion – partikelfunktionen – finder man i perioden 1800-2000 formerne *sikke* og *sikken*, aldrig *sikket*:

- (15) Sikke du larmer!
 Sikken du larmer!
 *Sikket du larmer!

Ordet kan for det andet fungere som rammeled for nominaler og stå på rammepladsen – kaldet sammenfatterpladsen af Paul Diderichsen (1946:

226) – i den topologiske model for genstandshelheder. Som rammeled angiver det en funktion med skopus over hele det led det indgår i, her en emotiv illokution. Det moderne sprog tillader *sikke* overalt:

- (16) Sikke en stor mund!
Sikke et postyr!
Sikke noget!
Sikke dygtige børn!

I mange danskeres sprog bøjes ordet – eller kan det bøjes – når det står som sammenfatter, med en morfologisk fordeling af formerne *sikken* (utrum), *sikket* (neutrum) og *sikke* (pluralis; efter samme mønster som *de-n* (utrum), *de-t* (neutrum) og *de* (pl.)).

- (17) Sikken en findeløn!
Sikket et liv!
Sikke venner!

Det nominale led der fremkommer herved, har igen samme funktion som den subjektive partikel selv, og kan indlede den subjektive hovedsætningstype. Denne ledtype er altså i paradigme med andre partikler og ord med partikelfunktion som: *mon, gid, sæt, bare, blot, som, om* osv.

- (18) Sikke en stor mund du har!
Sikke et postyr I laver!
Sikke noget møg du har skrevet!
Sikke dygtige børn I har!

4. *Sikkes* grammatikaliseringshistorie

Udgangspunktet for dannelsen af *sikke* er emotive forbindelser med *se* + den spørgende variant af pronomenet i emotiv funktion: i et nominal eller i en sætning. I moderne dansk er konstruktionen stadig brugbar:

- (19) a. Se, hvilken morgenstund! Benny Andersen. *Svantes viser*. 1973.
Se, hvilket Menneske! *NT* 1931. *Joh.* 19,5.

Se, hvilke farver og linjer!

- b. Se, hvilken morgenstund det er!
Se, hvilket menneske hun er blevet!
Se, hvilke farver og linjer det billede har!

Imperativsyntagmet er igen et særtilfælde af verbalstammen *ses* deltagelse i en generel syntaktisk konstruktion, jf. (20b), hvor et eksklamativt (emotivt) nominal er indlejret i objektspositionen.

- (20) a. Hvilket Mønster! hvilke Farver! det er en kostbar Dragt!
Andersen. *Eventyr* I. 110.
- b. Vil deres Majestæt see, hvilket Mønster, hvilke Farver!
Andersen. *Eventyr* I. 109.

Det tidligste eksempel jeg har kunnet finde,⁸ stammer fra et af de ældste skuespil, *Den utro hustru*, fra årene umiddelbart før reformationen. Jeg anfører det sammen med et eksempel på formen *hvikken* i gradsadverbiel anvendelse fundet i Mariager legendehåndskrift. Eksemplet dokumenterer grundlaget for grammatikaliseringen.

- (21) a. Sicken en finzel⁹ ieg wil eder giffwe, om i kunne eders ko(n)st bedriffwe. *ÆdS. Den utro Hustru*. 287.
- b. See nw, hwicken løen oc tack hwn giffwer tik ighen for thyn øtmyghe thienesthe! *Katherinæ legende*. ML 420.

Formentlig bevarer ordet her både sin leksikalske betydning som perceptionsverbum og også sin imperativiske henvendelsesbetydning, og meningen med eksemplet er da: »Se her for en lille sag jeg vil give jer«, en tolkning der passer fint med den gennemgående grovkornede frivolitet i *Den utro hustru*.

Det kan være vanskeligt at argumentere definitivt for sådanne læsninger, især når de bliver gjort til argumenter for hvordan sprogtilstanden er. For tolkningen taler imidlertid at der er to andre eksempler i *Den utro hustru* hvor man efter moderne sprogbrug uden videre kunne bruge *sikken*, men hvor det er konstruktionen med *hvilken* der bruges:

- (22) Marie, hwilcken en vnderligh tingh, At et meniske skulle vendes omkryng. ÆdS. *Den utro Hustru*. 400-1.
- (23) Gud sine, hwilcket et farligt speell.
ÆdS. *Den utro Hustru*. 406.

Og tilsvarende i *Dorotheæ komedie*:

- (24) O herre, hwilcken en vnderlig ting
Motte mand see i then ring!
ÆdS. *Dorotheæ Komedie*. 347-48.

I Holbergs komedier er det overalt udtryk med *hvilken* der bruges, og dette viser klart noget om markerethedsforholdet mellem de to udtryk.

- (25) Gid I faae en U-lykke, hvilke Skriver-Karle I ere!
Den Stundesløse. Værker 6. 325.
- (26) Hvilke forbandede Historier! hvorledes kand dog Jalousie forvirre et Menneskes Hierne!
Barselstuen. Værker 4. 80.
- (27) Hvilken forbandet Snak! disse forliebte Folk er ligesom de var galne. *Erasmus Montanus*. Værker 6. 150.

Det er på denne tid naturligvis udtrykket med *hvilken* der er det umarkerede udtryk, og *sikken* har formentlig en mere konkret betydning, gerne noget sansbart der vises frem i situationen. Dette vil betyde at det er den markerede form: Den er deiktisk, og der refereres til et element i talesituationen. Deraf dens sjældenhed i skriften.

I nutidens sprog indgår *hvilken* og *sikken* stadig delvis i paradigme med hinanden, jf.:

- (28) a. Sikke historier!
b. Hvilke historier!
- (29) a. Sikken morgen!
b. Hvilken morgen!

Det gør de inden for det system der nedenfor bliver kaldt system 2. Men nu er markerethedsrelationen vendt om, så det er *sikken* der er umarkeret, og *hvilken*-konstruktionen der er gammeldags og passer til formelle stilarter – eller parodier på dem, som i Benny Andersen-eksemplet (19a).

4.1. Det gamle system

I det gamle system har vi således en sammenfatter der bøjes i genus, og hvis genus styres af substantivstammen, på samme måde som artiklens genus. Sammenfatteren er markeret som et adled på samme måde som *al*, *alt*, *alle*, men i modsætning til de øvrige sammenfattere der er ubøjelige: *begge*, *hele*, *samlige*, *selve* osv.

Det gamle system er repræsenteret i eksemplerne (30)-(35). Først utrum, neutrum og pluralis i emotivt nominalt sætningsemne:

- (30) Sikken Nodesætning! *Sort paa Hvidt* – som jo ogsaa menneskelige Musikantere spille efter.
Blicher. *Udvalgte Værker* Bd. 1. 43.
- (31) Sikken Sø i Smaafolks Vande! Sikket Vejr i Livets Vaar!
Carl Ploug. *Kompagniets Skibbrud. Samlede Digte*. 73.
- (32) Sikke smukke Skildter over disse Smaahuse! de ere langt smukkere end selve Husene. Blicher. *Udvalgte Værker* Bd. 2. 310.
- (33) Ja, sagde Anna, som havde besøgt Gaarden i Bedsteforældrenes Tid – der var dejligt! Sikke Stuer! Og sikken Udsigt fra Selskabsværelserne paa første Sal!
Gustav Wied. *Romaner. Noveller. Skuespil* Bd. 11. 64.

Det er vanskeligt at finde eksempler på *sikket*, både i umiddelbar tilknytning som i (31) og især i sammenhæng med ubestemt artikel, se (37) inkl. noten.

Dernæst kommer eksempler på de samme former i en sætning, anvendt i partikelfunktion (uanset interpunktionen!), først utrum:

- (34) Se, Moder! raabte de ene i Munden paa den anden, sikken dejlig Skilling Manden har givet os til Hvedebrød.
Poul Martin Møller. *Skrifter i Udvalg* Bd. 1. 268.

Og med pluralis i samme funktion:

- (35) De skal have hinanden tilbords; alle Fruentimmer plejer at forelske sig i ham, alle Mænd bliver pligtskyldigt forelskede i hende, de vil naturligvis forelske sig i hinanden indbyrdes – sikke Haandskrifter jeg da vil faa! Han gned sig i Hænderne.
Brandes. *Samlede Skrifter* Bd. 6. 101.

Ordets placering på sammenfatterposition fremgår af eksempler med udfyldt artikelposition, nominale ytringer eller i nominal i partikelfunktion:

- (36) og lidt efter Solopgang gled Skibet ved Udbyhøj ind i Fjordens smule Vande. Sikken en Frokost, der da vankede!
Blicher. *Selvbiographie. Udvalgte Værker* Bd. 1. 27.
- (37) Gud, sikket et artigt Barn! Se, hvor han lyster!
Schandorph. *Romaner* Bd. 5. 35.¹⁰

4.2. Formen *sikke*

Formen *sikke* er ikke umiddelbart let at placere i forhold til analysen af *sikken* osv. som kontraktion af imperativ + pronomen: Ud fra kontraktionsdannelsen kan den kun forstås som pluralisformen, og dette giver dårlig mening i forhold til eksempler som følgende:

- (38) »Aa, sikke dejlig det seer ud!« sagde Kirstine, – der ellers havde siddet og tiet, lige siden de kjørte fra Bjerregaarden.
Jakob Knudsen. *Sind* (DK). 88.
- (39) Sikke hurtigt du er blevet færdig med den artikel!
- (40) Sikke morsomt det var!

I (38)-(40) indleder *sikke* et led (adjektivisk prædikatív og mådesadverbial) hvor den nominale kontekst med tilhørende genusbøjning af ordet ikke foreligger. Anvendelsen af *sikke* i disse kontekster forudsætter en reanalyse af den oprindelige pronominaldannelse.

Reanalyser finder principielt altid sted på indholdsplanet, de er semantiske nytolkninger. De finder så igen før eller senere udtryksmæssige modsvarigheder så der dermed opstår en ny grammatisk kategori. Det kanoniske eksempel er dannelsen af perifrastiske perfektumsformer i nordiske og romanske sprog (italiensk *passato prossimo*, fransk *passé composé*). Her mister participialformen sin prædikative karakter, først i indholdet, og senere ved bortfald af den oprindelige kongruens mellem objekt og participium.

I tilfældet *sikke* må der være sket samtidige ændringer både i indholds- og udtryksplanet. Der må være foregået en semantisk omtolkning af *sikken* så ordet ikke længere betyder en 'vurdering af en kvalitet ved en genstand', men nu får en mere afbleget betydning, som man siger i amerikansk grammatikaliseringsforskning (Bybee, Perkins og Pagliuca 1994, Hopper og Traugott 1993, Heine og Kuteva 2002), en betydning 'emotiv holdning til graden af noget', som en art gradsadverbium, jf. lignende gradsadverbier i: *så dejligt, hvor dejligt*. Ved denne proces mister ordet ud over det deiktiske element altså også et element 'kvalitet ved en genstand'. Bemærk at i denne adverbiale funktion mister de morfologiske distinktioner *sikke-n, sikke-t, sikke-e* deres funktion, for der er ikke længere nogen substantivstamme der kan styre genusforskellen, eller kongruere i pluralis med sin morfologi. I stedet dannes et adverbium uden bøjning, jf. andre adverbialstammer som *ofte, bare, gerne, lige, længe, næppe, ilde*.

Denne mulige reanalyse er imidlertid ikke tilstrækkelig til at dække alle kontekster hvor *sikke* er det eneste eller dominerende valg. Ud over de prædikative kontekster findes der i hvert fald to til, nemlig for det første som sammenfatterled ved abstrakte, ikke-tællelige substantiver (41)-(42) og ved pronomenet *noget* (43), og for det andet i funktionen som eneste indlederled i en sætning, med placering på konjunktionalpladsen (44).

- (41) Jeg tænkte det var Frugter, og saa er Det haardt, som Steen.
Ney sikke Narrerie!
Oehlschläger. *Poetiske Skrifter* Bd. 2. 105.

- (42) Men til Reservelægen, der pligtskyldigt smilede beundrende, sagde han: »Gud fri os sikke Vrøvl vi faar med Kontoret om den Flaske Arrak«. Peter Nansen. *Samlede Skrifter* Bd. 3. 228.

Anvendelsen af *sikke* ved abstrakter og pronomenet *noget* er bemærket af ODS der pointerer at den ventede neutrumsform stort set ikke findes.¹¹

- (43) a. Sikke noget!
b. Sikke noget vrøvl!

Og så for det andet funktionen som indlederled.

- (44) (= 5a) Og *sikke* de oversavler ham i den Avis.
Peter Nansen. *Samlede Skrifter* Bd. 3. 306.

Disse kontekster har det til fælles at de ikke angiver reference til en individuereet størrelse, men alle til noget ikke-individueret. Den fraværende bøjning i disse ikke-individuerede eksempler lader sig bedst forklare hvis man går tilbage til den oprindelige betydning af *sikken*, inklusive dets deiktiske og kvalitative betydningselementer. Den oprindelige betydning siger at referenten for substantivet er en genstand, altså er individuereet, noget man kan se, og derfor kunne det ikke forbindes med pronominalformer og substantiver der betegnede noget ikke-individueret.

Senest ved dannelsen af partiklen *sikke* må den omtalte blegning have fundet sted, og denne abstrakte partikel generaliseres som form også for syntagmer uden individuereet referent. *Sikke* er således den ikke-individuerede form, mens de individuereede kontekster har pronominalet¹² *sikken*, *sikket*, *sikke*.

Resultatet er hvad vi kan kalde **system 2**, den klassiske tilstand:

Nominal kontekst		Prædikativisk kontekst	Partikelfunktion
Genus- og numerusbøjning		Ubøjelige former	
utrum	<i>sikke-n</i>	<i>sikke</i>	<i>sikke</i>
neutrum	<i>sikke-t</i>		
pluralis	<i>sikke (<sikke-e)</i>		

Figur 1. Det klassiske system

I det følgende ser vi på dette systems afløser og de processer der fører til dem, og hertil har vi brug for at præcisere nogle træk ved indlederfunktionen af *sikke*. Denne funktion indebærer en kombination af træk der hører til forskellige andre paradigmer:

1. Positionen er den underordnende konjunktions, sætningsskemaets k_u , Hansen og Heltoft (under udg.) kalder placeringen rammepositionen (R).
2. Leddet har i modsætning til konjunktionerne kun skopusrelation til én proposition, ikke til to, og ligner på dette punkt sætningsadverbialerne, jf. *bare* og *måske* der både kan have funktion som sætningsadverbial og som partikel, og jf. at gradsadverbialformen af *hvor* kan udfylde samme partikelposition som de egentlige partikler: »Gud, Gud, *hvor* jeg glæder mig« (Bang, se eks. 40).
3. De to funktioner af *sikke* (som partikel og som sammenfatter) har i det moderne sprog en abstrakt syntaktisk lighed, nemlig den at være det øverste led: rammeledet, i de semantisk-syntaktiske hierarkier de optræder i, henholdsvis sætningen og nominalet. Bemærk at formen *sikke* i sin struktur ligner både visse mådesadverbialer som *ilde* og *gerne* (i den ældre betydning 'med iver'), tidsadverbialer som *længe* og *ofte* og visse sætningsadverbialer som *gerne*, *bare*, *måske*, *lige* osv. og sammenfattere som: *alle*, *hele*, *begge*, *selve*.
4. På det givne grundlag: når partiklen i sin tid blev dannet med formen *sikke*, så vil en reanalyse af det nominale adled *sikken* til emotivt rammeled også kunne give sig udtryk i en ændring af udtrykket til *sikke*. Men det forudsætter altså en indholdsmæssig identifikation af de to syntaktiske funktioner (*sikke det stormede*; *sikken en storm det var* → *sikke en storm det var*). Og der er altså ikke tale om ren analogi.

4.3. Udbredelsen af formen *sikken*

Man finder i det 19. århundredes anden halvdel og formentlig langt ind i det 20. århundrede en anden tendens, nemlig til udbredelse af formen på *-n*, *sikken*, som den umarkerede form. Dette er en proces der går imod den ovenfor nævnte tendens til udbredelse af *sikke*; det er en reanalyse der tager udgangspunkt i adledsparadigmet og generaliserer den umarkerede form til også at kunne stå i neutrums kontekster, *sikken* og *sikket* får dermed participativ distribution, med *sikken* som den ekstensive del af paradigmet. Derimod er udbredelsen af formen til pluraliskontekster begrænset, og der er ikke indlysende eksempler i korpora. Personlig vil jeg skønne man kan finde pluraliskontekster med *-n* i sammenhæng med fx talord:

- (45) Sikken to nederdrægtige bedragere!

Mest interessant er udbredelsen af den umarkerede form *sikken* til funktionen som partikel. Der er således tale om to konkurrerende former, *sikken* og *sikke*, der begge tenderer mod at blive den eneste, ubøjede form.

Udbredelsen af *sikken* fra genusparadigmet til partikelfunktionen forudsætter også en reanalyse af formen *-n* til en stammedel. Eksempler på udbredelsen af *sikken*, først i neutrums kontekster:

- (46) Næsen gaar udad, Munden indad og Haaret hænger paa Dig som Grenene paa en Hængeask i Regnveir. Sikken et Bededagsansigt, Du sætter op! Du seer jo ud som en Undergraver. Bergsøe. *Fra Piazza del Popolo* (DK). 266.
- (47) – Sikken et Dukkehjem, De faar, sagde Kjær ude i Køkkenet: Gud, Gud, hvor jeg glæder mig. Bang. *Ludvigsbakke* (DK). 198.
- (48) »Sikken et Bryst, sikke Arme! » Og rundt om hende lød halvhøje Udraab af Beundring: en Herkules i en Akilles! Erna Juel-Hansen. *En ung Dames Historie*. 140.
- (49) Han trak hende spøgende og kjælende i den ene Øreflip: »Naa, min Stump, hvad skal saa alle de Taarer til? Er det saa slemt at undvære ham nogle Dage? Sikken et kjælent Pigebarn!« Erna Juel-Hansen. *En ung Dames Historie*. 210.

- (50) Og sikken et Haanded! Og Fingre som Lærkevinger!
Gustav Wied. *Romaner. Noveller. Skuespil* Bd. 5. 42.

Og på *sikken* som partikel:

- (51) Men Jøsses, sikken dog Sukkeret ligger og flyder rundt om paa Tæppet! Gustav Wied. *Romaner. Noveller. Skuespil* Bd. 5. 253.
- (52) Saa slap han hende og tog Vejret, som han næsten havde tabt, i et tungt, langt Drag.
– Sikken De ogsaa kysser.
Stuckenberg. *Samlede Værker* Bd. 1. 45.

Og endelig et kombineret eksempel:

- (53) Hæ – det er ogsaa et Par Grise at møde med, dem, Kammerherren fra Stokkerup har lagt ud med – sikken de skræver med Forbenene, naar han holder dem an. Saa – der er Præsten fra Frørupmagle, sikken en Gumpekærre, man skulde tro, de kørte med Møg. Hæ – sikken et Par Vognmandskuler.
Schandorph. *Romaner* Bd. 1. 147.

Man kan antage følgende idealisering: (54). Efter denne model forstås det stadig forekommende *sikket* som en form der tilhører det oprindelige system.

- (54) Singularis: *sikken*
Pluralis: *sikke*

Virkningerne af systemet (54) ses stadig i moderne dansk. Der er mindst én taler i materialet fra Bysoc der følger det, nemlig:

- (55) ja sikken du kan fortælle. *Bysoc* 60000600 F-25-inf.

Det er ikke muligt at have generalisationen til partikelfunktion af *sikken*, uden samtidig at antage at den har bredt sig i singularis også, dvs. at *-n* ikke længere er en utrumform. I konsekvens af de senere reanalyser – se nedenfor – må man antage at det også er systemet i (54) der ligger bag ved (55) – (56):¹³

- (55) de har bad og det hele tænker man ik' sikken en luksus ik'.
Bysoc 60000100 M-21-inf.
- (56) jeg kan huske før i tiden da havde jeg sådan en tilbøjelighed
til når man så sådan en en lidt finere en ah sikken en snobbet
madamme og sådan noget ik'.
Bysoc 60000100 M-21-inf.

Her er der ingen genuskongruens, og forudsigelsen er at taleren ville have former som (57):

- (57) Sikken et fjols.

Og taleren fra eksempel (55) må antages at have artikelløs konstruktion i eksempel (58), ikke kontraheret artikel: ordet er jo reinterpreteret så at *-n* er en del af stammen.¹⁴

- (58) sikken herrebøvs hun kom med hva'. *Bysoc 60010600 F-25-inf.*

4.4. *Sikke* som sejrende form

I 4.2. antog jeg at formen *sikke* er en oprindelig adverbialdannelse ved reanalyse af roden i *sikke-n* og *sikke-t*. Men der er givetvis i forløbet også en anden reanalyse på spil, nemlig reanalysen af formerne *-n* og *-t* til enklitiske former:

- (59) sikken mund > sikke en mund
sikket postyr > sikke et postyr

Ved denne reanalyse bliver den basale form overalt *sikke*. Nydannelsen er *sikke* + artikel, og de stadig forekommende former *sikken* og *sikket* er nu ikke længere bøjningsformer af adledet *sikken*, men endelserne på *-n* og *-t* er den ubestemte artikels genusfleksiver. Dermed er der ikke længere noget morfologisk skel mellem partiklen *sikke*, gradsadverbialet *sikke* og det nominale rammeled *sikke*, men resultatet er *sikke* som formen for et generaliseret rammeled, jf. at formen i det ydre stemmer fint med sammenfatterformer som *begge*, *selve* og *hele*.

Denne reanalyse har vel altid været strukturelt mulig, men er belagt i mit materiale fra Paludan-Müller:

- (60) Karreter rulle, lette Droscher kjøre
Til Huset med beau-monde og med Pak.
Hist Damer vandre – sikke't rædsomt Føre.
Dandserinden (1831). Poetiske Skrifter Bd. 1. 8.

Eksempler som (61) ff. fra Bysoc opfatter jeg som resultater af denne re-analyse, og forudsigelsen er at sådanne talere ikke vil have sekvenserne *sikken en N* og *sikket et N*, og heller ikke partikelformen *sikken*.

- (61) 1> jo faren var vis- s- spanioler og moren er franskmænd eller
hvad det er for noget mærkeligt noget svensker?
2> og de bor i D%%%%%% sikket familieforhold mand.
Bysoc 60010410 1> F-30-inf 2> M-29-inf.
- (62) han sagde »ih give <?> mig det her hus og så en halv million sikke
et sted jeg kan få ud af det«. *Bysoc* 60001100 M-53-inf.
- (63) en bar ende ned i marmeladen ik' altså sure sokker op i kaffen og
sådan noget og sikke en hørm der var de steder der.
Bysoc 60003980 M-56-inf.
- (64) sikke en gang hø og hakkelse. *Bysoc* 60010700 M-36-inf.
- (65) Sikke et par der ku' blive af os to.
Leif Panduro. *Farvel Thomas og andre TV-spil*. 109.

5. Konklusion: sammenfatning af den interne reanalyse af *sikke*

Vi kan opstille udviklingen i punktform:

1. Reanalyse af *sikken* til sammenfatter. Før 1536. Adjektivisk pronominalform i nominalsyntagme efter imperativ *se*:
se hvikken findsel > *sikken findsel* > *sikken en findsel*

Resultatet er **system 1**, den oprindelige analyse af *sikken* til sammenfatter i nominaler. Dette er dels en såkaldt univerbering af et oprindeligt komplekst syntagma, dels en integrering af dette syntagma i sammenfatterkategorien. Grammatikaliseringen består således ikke primært i univerberingen, men i paradigmatiseringen af leddet i sammenfatterkategorien. Muligheden for artikel efter *sikken* er den grammatiske indikation på omtolkningen.

2. Reanalyse af *sikke-* til emotivt grads- og mådesadverbial i kontekster som: *sikke kvik en dreng, så kvik en dreng; sikke hurtigt! sikke sødt!*
+
3. Reanalyse af *sikke* til partikelfunktion.

Resultatet er **system 2**, det klassiske system, jf. figur 1. Dette system dannes ved analyse af den rene stammeform som adverbial og partikel. Dette er en analyse på indholdssiden af alle medlemmer af paradigmet som partikler: herunder abstraktionen af roden *sikke* til emotiv markør gennem tab af oprindeligt deskriptive elementer fra *hvilken*. De følgende reanalyser i 4 og 5 forudsætter begge denne indholdsmæssige reanalyse og kan ses som bidrag til hver sin alternative aktualiseringsproces.

4. Reanalyse af *sikke-n* til *sikken* og generalisation til singularisfunktion og partikelfunktion af denne form. Formen *sikket* findes, men er i det væsentlige erstattet af *sikken*. Genusmodsætning ophæves, og der differentieres formelt mellem adverbialfunktion i prædikativisk kontekst og partikelfunktion. Dette er **system 3**, et sidesystem der i moderne dansk er på kraftig retur.

Dette system fremkommer gennem en reanalyse af grænsen mellem flektiv og stamme, så fleksivelementet omtolkes til en stammedel.

Nominal kontekst		Prædikativisk kontekst	Partikelfunktion
Genus- og numerusbøjning		Ubøjelige former	
singularis	<i>sikke-n</i>	<i>sikke</i>	<i>sikken</i>
pluralis	<i>sikke (<sikke-e)</i>		

Figur 2. Reanalyse og generalisation af *sikken*: System 3

5. Reanalyse af *-n* og *-t* fra genusfleksiver til enklitiske former af artiklen, altså: *sikke-n* og *sikke-t* til *sikke-n* (*-n < en*) og *sikke-t* (*-t < et*). Dette giver den generaliserede form *sikke* og omtolker alle forekomster og funktioner til partikelform og *-funktion*.

Da enklitiske former normalt ikke skrives, vil det være konsistent med denne analyse at vente begge former særskrevet. Kontraktionsformerne fravælges i skrift og er ikke norm, selv om de er de normale udtaler: *sikken* udtales [segən], el. [segn:], *sikket* udtales [segəð], el. [segəd]. Der skrives *sikke en* og *sikke et*, både for de ukontraherede former og for de kontraherede. Dette svarer til at man ikke i skriften noterer kontraktionsformer som [vafårn hån' ve du ha, vafårð sdögə ve du ha].

Reanalyse 5 fører til afskaffelsen af det indre formsystem for *sikke*. Ordet bøjes nu ikke længere, men har én form for alle funktioner. Hermed er der generaliseret over ordets partikelfunktioner, så alle funktionsvarianter har samme udtryk. Ordet indgår nu fuldt ud i partikelkategorien, også på udtryksiden.

Overalt er der tale om reanalyser og de generaliserede konsekvenser af dem. Ikke på ét eneste sted er en rent udtryksmæssig tilpasning (analogi) en tilfredsstillende beskrivelse.

		Partikelkategorien
optativ i oversætning + enklitisk pronomen	>	<i>gid</i>
præsensform af modalverbum	>	<i>mon</i>
imperativ i oversætning	>	<i>sæt</i>
A. imperativ i oversætning + form af <i>hvikken</i>		
> sammenfatter med genus- og numerus		
> ubøjelig partikel (flere versioner)		
B. bortfald af bøjning i sammenfatteren <i>sikken</i>		
> afskaffelse af forskellen mellem sammenfatter og partikel	>	<i>sikke</i>

Fig. 3. Oversigt

Kilder

- ADL = *Arkiv for Dansk Litteratur*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Det Kongelige Bibliotek.
- BO = J.C.S. Espersen. *Bornholmsk Ordbog*. 1908. Genoptr. Rosenkilde og Bagger 1975.
- Bysoc = projekt *Bysociolingvistik*. Talesprogskorpus, Afd. for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.
- DDO = *Den Danske Ordbog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2003-2005.
- DK = *Danske Klassikere*. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- DSST = *Dansk Sprog- og Stilhistorisk Tekstbase*. Institut for Nordisk Filologi, Københavns Universitet 2001.
- DW = J. Grimm og W. Grimm. *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig 1862.
- GG = J. Brøndum-Nielsen (under medvirken af K.M. Nielsen). *Gammeldansk Grammatik I-VIII*. København 1932-1971.
- Korpus 2000 = Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs tekstkorpus 2000.
- Korpus 90 = Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs tekstkorpus 1990.
- Mand = *Mandevilles Rejse*. Udg. af M. Lorenzen. Selskab til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur. København 1882.
- ML = *Mariager Legendehaandskrift*. Udg. af Gunnar Knudsen. Selskab til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur. København 1917-30.
- MW = W. Müller og F. Zarncke. *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. Hildesheim 1963.
- NDO = *Nudansk Ordbog med Etymologi*. København 1999.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1918-1956.
- Kalkar = Otto Kalkar. *Ordbog til det ældre danske Sprog*. København 1886-1892.
- OG = *Ordbog over Gadesproget og saakaldt daglig Tale*. Af V. Kristiansen. 2. udg. København 1908.
- Pol. Etym. = *Politikens Etymologiske Ordbog*. Af Jan Katlev. København 2000.
- S-HW = O. Mensing. *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*. Neumünster 1931.
- ÆdS = *De tre ældste danske Skuespil*. Udg. af S. Birket Smith. København 1874.

Litteratur

- Andersen, Henning 1973. Abductive and deductive change. *Language* 49, 765-93.
- Andersen, Henning 2001a. Markedness and the theory of linguistic change. Udg. Henning Andersen. *Actualization. Linguistic change in progress*. Amsterdam og Philadelphia: John Benjamins, 21-57.
- Andersen, Henning 2001b. Actualization and the (uni)directionality of change. Udg. Henning Andersen. *Actualization. Linguistic change in progress*. Amsterdam og Philadelphia: John Benjamins, 225-248.

- Askedal, John O. 1986. Topologisk feltanalyse, koderingsystemer og pragmatisk funksjoner. *NyS* 16-17, 18-55.
- Bybee, Joan, Revere Perkins og William Pagliuca 1994. *The Evolution of Grammar*. Chicago og London: The University of Chicago Press.
- Christensen, Tanya 2007. *Hyperparadigmer*. Ph.d.-afhandling, Roskilde Universitetscenter.
- Diderichsen, Paul 1946. *Elementær dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Glismann, Otto 1979. Om vurderinger og emotive prædikater. *NyS* 10-11, 131-160.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft. *Grammatik over det Danske Sprog*. Gyldendal. Under udg.
- Harris, Alice C. og Lyle Campbell 1995. *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Berndt, Ulrike Claudi og Friederike Hünemeyer 1991. *Grammaticalization: A Conceptual Framework*. Chicago og London: The University of Chicago Press.
- Heine, Berndt og Tanya Kuteva 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heltoft, Lars 1999. Hierarki og rækkefølge – skandinavisk ledstilling i funktionel grammatisk belysning. Udg. Per Anker Jensen og Peter Skadhauge. *Sætningsskemaet i generativ grammatik*. Kolding: Institut for Erhvervsproglig Informatik og Kommunikation, Syddansk Universitet, Kolding, 31-62.
- Heltoft, Lars 2001. Reanalysing structure – the Danish definite article, its predecessors and development. *Acta Linguistica Hafniensia* 33, 67-90.
- Heltoft, Lars 2005. Topologi som tegnsystem. Elisabeth Engberg-Pedersen mfl. (red.): *Dansk Funktionel Lingvistik*. Københavns Universitet, Handelshøjskolen i København og Roskilde Universitetscenter, 112-130.
- Heltoft, Lars 2006. Grammaticalization as Content Reanalysis: The Modal Character of the Danish S-passive. I O.N. Thomsen (red.): *Competing Models of Linguistic Change. Evolution and Beyond*. Current Issues in Linguistic Theory. Amsterdam og Philadelphia: John Benjanins Publishing Company, 268-288.
- Heltoft, Lars, Jens Nørgård-Sørensen og Lene Schøsler 2005. Grammatikalisering som strukturforandring. Samme (red.): *Grammatikalisering og struktur*. København: Museum Tusulanum.
- Hopper, Paul J. og Elizabeth Closs Traugott 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Noter

Artiklen er tidligere udkommet på italiensk som »La formazione delle particelle soggettive nel danese moderno. L'esempio 'sikke' 'come, che'«. I Andersen, Hanne Leth, Merete Birkelund og Maj-Britt Mosegaard Hansen (red.): *La Linguistique au coeur*. Valence verbale, grammaticalisation et corpus. Mélanges

ferts à Lene Schøsler à l'occasion de son 60e anniversaire. Odense: University Press of Southern Denmark 2006, s. 161-188.

1. Hovedparten af materialet til artiklen stammer fra tre kilder: Arkiv for Dansk Litteratur (ADL, indeholdende bl.a. danske klassikere (DK)), Korpus 2000 og Bysociolingvistik (Bysoc). De anvendte forkortelser skulle gerne være gennemskuelige.
2. De dialogiske sætningsadverbier *jo, skam, vel, vist* og *nok* m.fl. kan også hævdes at høre til en kategori af partikler, men der er her et samspil med illokutionær ramme som det ikke er opgaven at udrede her.
3. Man har ikke analyseret modusreduktionens fleksiviske forløb ordentligt. Resultatet af konjunktivs bortfald betyder at indikativ mister sin modsætning og dermed også selv bortfalder i den funktion den tidligere havde, at være fremsættende modus. Om konjunktivformen som grundlag for s-passiv, se Heltoft 2006.
4. Forholdet mellem dansk V²-ledstilling og den såkaldte ledsætningsrækkefølge svarer i store træk til den struktur moderne romanske modussystemer (fransk, italiensk og spansk) har efter den såkaldte assertionsteori: Indikativ er den markerede modus der kun kan bruges i kontekster der er forenelige med assertion, konjunktiv indtræder som den neutrale modus alle steder hvor indikativkravene ikke kan opfyldes. Dansk har således et modussystem der udtrykkes gennem ledstilling. En præcis analyse er fremlagt af Tanya Christensen (2007).
5. De præterito-præsensiske verber i germansk – i alt en 10 stykker – består for kernens vedkommende af nedarvede morfologiske former og rødder, oprindelige perfektumsformer. Synkront set har de præteritums morfologi, men præsensbetydning, fx: IE. *mon-/*men-/*mn- i *munu/muna*; præsensformen *man* (oisl./ono.) er – bortset fra den græske reduplikation – etymologisk identisk med græsk perfektum μέμωνα *me-mon-a* 'jeg husker, har optaget i min bevidsthed'.
6. *Sæt* er dårligt beskrevet i ordbøgerne, ODS er bedst. Partikelfunktionen er ikke med i NDO, DDO og Pol. Etym.
7. Jeg tager nogle der ikke er citeret: »Huikkæ menniskæ som ther ind gaa vellæ, thøm sines fremmerst udi ingongin megit guld og sølff (...) liggæ«. Mand 176,12. »Thu æst thet liiff, aff hwicketh alle creaturæ leffwer, oc vthen hwicket liiff alle creaturæ døør«. Eusebii Sendebrev. ML 141-142. Formen er helt almindelig i ML.
8. Udover i hovedkilderne (jf. note 1) har jeg søgt i DSST (1425-1700) på et stort antal mulige stavemåder, uden at finde et eneste belæg. Der er åbenbart meget få registrerede belæg fra perioden indtil 1750, og ordet er ikke optaget i Holberg Ordbog.
9. *Finzel*, *finsel* er opført hos Kalkar i betydningen 'findeløn', med stedet som eneste eksempel. Mere sandsynligt er plattysk *finsel* 'stump, lille stykke', jf. S-HW 2 sp. 103. Stedet er uden tvivl en grovkornet sjofert. Der kan også foreligge et ordspil på højtysk *visel* 'pik', jf. MW og DW.
10. I ADL finder man ud over (37) fx kun to eksempler på *sikket* med en efterføl-

gende ubestemt artikel, begge fra Schandorph, nemlig følgende: »Aa, sikket et Bagbæst, hun fik!« Schandorph. *Romaner* Bd. 2, 393; »Puh! sikket et Bededagsansigt paa en glad Dag!« Schandorph. *Fortællinger* Bd. 2. 464.

11. Der er registreret et enkelt eksempel »Sikket noget Vrøvl« og i øvrigt kun et par eksempler på *sikket + noget*. I moderne korpora er der ingen.
12. Nyere ordbøger (DDO, Pol. Etym. og NDO) synes enige om ordklassebævnelsen adjektiv, vel under indtryk af endelsen *-t*. Men ingen adjektiver har modsætningen *-n / -t* i deres morfologi. ODS siger pronomen, med *sikke* som adverbium, og også OG bestemmer ordet som et pronomen. Ordet er oprindeligt et attributivt pronomen der i moderne tid omtolkes og indgår i en ny kategori af sammenfattere og partikler ('rammeord').
13. Forudsat at udskriften i Bysoc er rigtig og ikke burde være *sikke*. Hermed ville eksemplerne være efter den seneste reanalyse, jf 4.2. Taleren F-25-inf er det sikreste eksempel på fastholdelsen af trin 3.
14. Tilsvarende analyse er forudsat af følgende to eksempler fra den klassiske litteratur, jf. eks. (47) der viser at Bang har *sikken* uden for utrumskontekst.
 - (i) Sikken Damp der var; og Duft af Krydderier og Klang af Stegejern og Støj af Ovnene. Bang. *Værker i Mindeudgave* Bd. 1. 179.
 - (ii) »Næh, sikken Tid, hun er om det!« sagde en ung Pige, der sad ved Siden af Erik og havde gjort sig til Ordførerske for hele Selskabets Utaalmodighed. Claussen. *Unge Bander* (DK). 84.

»når vi vakler i troen / på at være velsignet«

Nærspørgsprog analyse af et digt af Søren Ulrik Thomsen

Af Eva Skafte Jensen

Indledning

Man løber nogle gange ind i den opfattelse at lyrik benytter sig af et helt andet sprog end sagprosa og hverdagsprog. I denne artikel vil jeg vise at det ikke er tilfældet. Det er i stedet den måde sproget bruges på i lyrik, som afviger fra de idealer om vellykket kommunikation man finder i universalpragmatikken. Jeg vil særligt fremhæve hvordan man ofte i lyrik ikke stræber efter entydighed i udtrykket, men tværtimod gør hvad man kan, for at skabe og opretholde flertydighed. Til illustration vil jeg analysere nogle centrale passager i et digt af Søren Ulrik Thomsen, og jeg vil vise hvordan digtet sprogligt lægger op til flere forskellige til dels ligeværdige fortolkninger. I analysen beskriver jeg hvordan tre trosrelaterede temaer udfoldes i digtet, nemlig tro og tvivl, tro og forstand, tro og tro. Det tema som lidt kryptisk kaldes tro og tro, handler om to forskellige indstillinger til at være troende, nemlig troen som den praktiseres af den velvilligt troende, og troen som den praktiseres af den mismodigt troende.

Selve digtanalysen fylder størstedelen af artiklen. Før digtanalysen gives dog et kortfattet bud på hvordan sprogbrugen i lyrik skal ses i forhold til universalpragmatikkens idealer om vellykket kommunikation.¹

Universalpragmatik, betydningspotentiale og sprogprocessering

I universalpragmatikken opererer man blandt andet med vellykkede og ikke-vellykkede tekster. Om en tekst er vellykket, vurderes ud fra en række kriterier som ridses op i de forskellige verserende kommunikationsmodeller. For en tekstpragmatiker som Ole Tøgeby ser kriterierne for en tekst for eksempel således ud:

en tekst skal være ærlig som udtryk for afsenderens hensigt, sand som udsagn om sagen, relevant som meddelelse til modtagerne, rigtig og høflig som kontakt gennem kanalen, og korrekt brug af sproget (Togebys 1993: bagsideomtale).

Jeg skal i øvrigt ikke gå ind i en nærmere diskussion af Togebys kriterier og sammenhængen mellem dem her, men blot påpege at tekstpragmatikere – med Togebys som eksempel – arbejder ud fra en forestilling om tekster og ikke-tekster, og om vellykkede og ikke-vellykkede tekster som baserer sig på nogle grundlæggende principper om forståelighed og gnidningsfri kommunikation. Denne forestilling finder vi også i Grices fire maximer (jf. samarbejdsprincippet, Grice 1975): Kvantitet, Kvalitet, Relation og Måde. Især mådesmaximet er værd at lægge mærke til her. Ifølge dette stræber vi efter at leve op til følgende råd/principper (jf. Grice 1975: 205):

Avoid obscurity of expression.
Avoid ambiguity.
Be brief (avoid unnecessary prolixity).
Be orderly.

Samtidig med disse principper for formålsbaseret kommunikation som baserer sig på effektivitet og entydighed, finder vi det særegne forhold ved de enkelte ord og leksemers at de udmærker sig ved ikke at have én fast, urokkelig betydning. Dette udtrykkes af Togebys i følgende formulering:

§ 185. Leksemernes konceptuelle underbestemthed
I betydningsslæren tematiseres forholdet mellem helhed og del. Efter princippet om kompositionalitet (§ 2) er meningen med helheden en funktion af betydningen af delene og måden de er kombineret på.² (...) De leksikalske morfemer har imidlertid ikke én fast betydning i alle forekomster, men kan betyde forskellige ting i forskellige ytringer (Togebys 2003: 225).

De enkelte leksemers betydning ligger med andre ord ikke fast én gang for alle, men består snarere af et betydningspotentiale som kan falde ud på forskellig vis i forskellige sammenhænge. Dette plejer man at kalde

polysemi. Det kan synes paradoksalt at man på en gang arbejder ud fra et overordnet ideal om entydighed og effektivitet, samtidig med at de midler man bruger til at udtrykke sig med, leksemernes og ordene, ikke har én fast og urokkelig betydning. Omvendt kan man sige at det netop er på grund af leksemernes manglende entydighed at det overhovedet kan blive relevant at betone klarhed og entydighed som ideal for vellykket kommunikation. Hvis det hele lå fast en gang for alle, ville der ikke være nogen grund til at beskæftige sig yderligere med emnet.

Kravet om klarhed og entydighed er altså en central del af universalpragmatikkens idealer for vellykket kommunikation. Det er interessant at dette tilsyneladende paradoks mellem kravene om klarhed og entydighed på den ene side og »leksemernes konceptuelle underbestemthed« på den anden side sjældent volder problemer i den faktiske sprogbrug. Typisk vil afsender lægge ordene til rette så det kun er den del af betydningspotentialitet der er aktuelt i en given ytring, der aktiveres. Tilsvarende vil modtager – med idealerne om entydighed og klarhed i baghovedet – vælge de tolkninger af leksemernes betydningspotentialitet der giver bedst mening i den aktuelle ytring. Dermed entydiggøres leksemernes løbende som teksten (talt såvel som skrevet) skrider frem, og denne entydiggørelse der foregår i selve sprogprocesseringen, kaldes for monosemiering (Togeby 2003: 229).

Monosemiering er dermed et nøgleord i forbindelse med sprogprocesseringen. Monosemieringen kan for det første foregå som kvalificerede gæt baseret på ydre pragmatiske forhold og vores viden om verden. Når jeg siger *kan du ikke lige lukke for hane* til min mand, begynder han ikke at lede efter en hane af kød og blod, for vi bor i en lejlighed på første sal i byen (og kan man i øvrigt *lukke for* en hane af kød og blod?). Han vil straks opfatte den omtalte hane som den dryppende vandhane i køkkenet eller badeværelset. Monosemiering kan dog også foregå mere strukturelt, i systematiske kombinatoriske muligheder mellem forskellige slags leksemer og konstruktionstyper. Et godt eksempel på dette har man set i 1990'ernes studier af de forskellige (danske) verbers telicitet³ (Thomsen 1991; Herslund 1995; Durst-Andersen & Herslund 1996 mfl.). Af disse studier fremgår det blandt andet at en række verber i dansk i sig selv er neutrale mht. om de betegner staticitet, aktivitet eller overgang, og at betydningen i de enkelte tilfælde fremkommer gennem tilstedeværelsen eller mangel på samme af andre ord, leksemer og syntaktiske led. Således er et verbum som *læse* neutralt mht. om det betegner noget statisk, en aktivitet eller en overgang, og alt efter om det styrer et objekt eller ej, og

i givet fald hvilken slags objekt, betegner det entydigt hhv. noget statisk (karakteristik af subjektet) (1), en aktivitet (2), eller en afsluttet handling (/overgang) (3):

- (1) Hun læste (fx på RUC).
- (2) Hun læste i bogen.
- (3) Hun læste bogen.

Visse syntaktiske konstruktioner bidrager således til entydiggørelsen (monosemieringen) af det enkelte leksems betydningspotentialer, og dermed spiller den syntaktiske konstruktion en vigtig rolle i selve afkodningen af det sproglige udtryks betydning.

Dette er sådan set slet ikke kontroversielt. Når jeg dvæler ved det, er det fordi megen sprogligt baseret tekstanalyse bliver foretaget på ikke-skønlitterære tekster (skrevne såvel som talte), og derfor bliver idealerne for tekster og ikke-tekster, for vellykkede og ikke-vellykkede tekster typisk stillet op på disse teksttypers præmisser.⁴ Men for de skønlitterære genrers vedkommende giver det ikke mening at måle en teksts vellykkethed ud fra parametre som entydighed og klarhed i udtrykket. Tværtimod er det sådan at skønlitteratur og i særdeleshed lyrik unddrager sig idealer om entydighed og klarhed i udtrykket og om effektiv og gnidningsfri kommunikation. I stedet taler man i receptionsteorien om tomme pladser (jf. Iser 1970), og et begreb som evokation dækker netop over den mekanisme at man gennem sparsomme oplysninger og flertydige formuleringer giver modtager mulighed for selv at danne sig billeder af og forestillinger om hvad et givet værk, fx et digt, indeholder. Dette er dog ikke nødvendigvis det samme som at der er frit slag for hvilken som helst fortolkning, visse fortolkninger vil ofte være bedre eller mere sandsynlige end andre. Der må være en vis overensstemmelse mellem det sproglige udtryk og fortolkningen, om den så er baseret på metaforik, syntaktiske konstruktioner, pragmatiske forhold som intertekstualitet, eller noget andet sprogligt. De bedste fortolkninger er dem som kan forankres i de sproglige formuleringer i teksten, og i én og samme tekst kan man sagtens finde mere end én mulig fortolkning.

Digtet som eksempel

I dette afsnit præsenteres det digt som skal illustrere hvordan flertydighed kan skabes og opretholdes i lyrik. Først vises analysegenstanden – selve digtet. Det stammer fra en digtsamling af Søren Ulrik Thomsen fra 1996 som hedder *Det skabtes vaklen*. Formelt set har det ikke en titel:

1. Jeg fatter ikke, at havet kan bære
2. containerskibenes vægt,
3. at blikket uden at bløde
4. vandrer langs verdens skarpslebne kant,
5. og at vi to,
6. som når på sneen udskilte skygger
7. slår sammen, forenes i drømme så klare,
8. at de ikke behøver at tolkes
9. (og derfor vel dårligt kan kaldes sande);
10. men jeg tror, at kun troen kan løfte os over
11. den gabende slugt mellem *nu* og *nu*:
12. Jeg tror!
13. det kun tar et sekund at forvandles,
14. men at forvandlingen varer i kun dét sekund;
15. at den, der som dreng stak syle i firbenets bug,
16. som voksen lader halshvirvlens led holde for,
17. jeg tror, at der til enhver kun hører én anden,
18. måske den forkerte, udvalgt af Gud,
19. og at ingen levende tilgir hinanden,
20. hvorfor skulle Kristus ellers skænke
21. sit blod i kalke af tretårnet sølv?
22. Jeg tror, at dette af isøksen kløvede
23. credo er en bøn for de åndssvages sjæle,
24. for jeg tror, at enhver er et afpelset dyr
25. besat af en ånd,
26. vi længes efter at opgi,
27. når vi vakler i troen
28. på at være velsignet,
29. og at dét i sig selv er forbandelse nok.

Komposition

Søren Ulrik Thomsens digt er meget stramt komponeret. Digtet er opbygget over et og samme syntaktiske mønster, nemlig et mønster der består af et subjekt⁵ (hver gang førstepersonspronomenet *jeg*), et verbal (*fatter-ikke*⁶ og *tror*), og et objekt der hver gang er formet som en eller flere *at*-sætninger (SVO). Disse *at*-sætninger (såvel som enkeltled i *at*-sætningerne) kan hver især have et antal specificerende led. De specificerende led er især formet som relativsætninger, men også andre former finder sted. Overordnet er digtet således dannet over følgende faste syntaktiske mønster:

	Subjekt	Verbal	Objekt
1.	<i>Jeg</i>	<i>fatter-ikke</i>	<i>at</i> -sætning
10.	<i>jeg</i>	<i>tror</i>	<i>at</i> -sætning
12.	<i>Jeg</i>	<i>tror!</i>	-
13.	-	-	<i>at</i> -sætning
17.	<i>jeg</i>	<i>tror</i>	<i>at</i> -sætning
22.	<i>Jeg</i>	<i>tror</i>	<i>at</i> -sætning
24.	<i>jeg</i>	<i>tror</i>	<i>at</i> -sætning

Den eneste afvigelse fra dette syntaktiske mønster er 1.20-21 (*hvorfor skulle Kristus ellers skænke / sit blod i kalke af tretårnet sølv?*), og selv om en sådan tydelig afvigelse i et så stramt komponeret digt bør give anledning til nærmere studier, vil jeg af hensyn til fremstillingen nøjes med at se på hvordan det faste syntaktiske mønster SVO udnyttes.

To yderligere kompositoriske karakteristika bør nævnes. For det første er der en udbredt brug af sideordning, såvel med som uden konjunktion. For det andet er der anvendelse af ellipse i rigt mål. Disse to træk tilsammen giver, som det vil fremgå, anledning til mange forskelligartede fortolkningsmuligheder.

Manglende entydighed – en forsmag

Søren Ulrik Thomsens digt er et godt eksempel på hvordan der omhyggeligt spilles på manglende entydighed og dermed flere fortolkningsmuligheder. For eksempel kan *forvandlingen* i 1.14 betegne både resultatet af en forvandling og selve processen at forvandles. I 1.16 er det uklart

hvis halshvirvel der er tale om: det kan være drengens i l.15 (som i l.16 er voksen) eller firbenets (l.15). Det er også uklart hvad antecedenten for *dette af isøksen kløvede credo* i l.22-23 er, og det samme gælder *dét* i l.29 (*og at dét i sig selv er forbandelse nok*).

I visse tilfælde fortolker man digtet på én måde frem til et linjeskift, men bliver tvunget til at revidere sin fortolkning når man læser videre på næste linje. Dette ses for eksempel i l.1-2 hvor verbet *bære* ikke styrer et objekt frem til linjeskiftet, men netop styrer et objekt efter linjeskiftet. Når *bære* ikke styrer et objekt, er det mere eller mindre synonymt med verbet *holde* (*holde sammen, holde ud*) i modsætning til *gå i opløsning* (evt. *eksplodere*). Når det styrer et objekt, betyder *bære* snarere noget i retning af *holde oppe, forhindre (noget) i at falde ned / falde igennem*. I l.10-11 er *over* et adverbial frem til linjeskiftet, men det får en styrelse i næste linje hvorved man med tilbagevirkende kraft fortolker det som en præposition; som adverbial medvirker *over* til en læsning hvor vi forbliver frit svævende i luften, som præposition derimod indgår *over* i en konstruktion hvor handlingen afsluttes – vi ved nu at vi kommer fra én side til en anden. Passagen l.24-28 byder på mange sådanne reviderede fortolkninger. Her skal især fremhæves at den *ånd* som subjektet (*enhver*) er besat af i l.25, let lader sig fortolke som en uhyggelig og ondsindig ånd, den slags ånd som måske kunne blive genstand for eksorcisme, indtil man læser *vi længes efter af opgi* i l.26. Nu fortolkes *ånden* pludselig som selve livsånden (jf. at man opgiver ånden når man dør).

Digtet myldrer altså med ord og konstruktioner som udmærker sig ved ikke at være entydige (se også noterne 14 og 15). Tværtimod gør digtet tilsyneladende en dyd af at lade så mange ting stå åbent for fortolkning at det er muligt for læseren at skabe flere forskellige – nogle gange ligeværdige – fortolkninger. I resten af artiklen vil jeg gennem en nærsproglig analyse demonstrere hvordan sådanne forskelligartede fortolkninger kommer i stand.

Temaer – tro og tvivl, tro og forstand, tro og tro

Digtet er mættet af konfliktfyldte temaer hvoraf nogle af de mest centrale har med tro at gøre. I analysen vil jeg fokusere på tre sådanne trosrelaterede temaer. Det første handler om tro og tvivl, det andet om tro og forstand, og det tredje handler om tro og tro, eller rettere om to forskel-

lige indstillinger til det at være troende. De to første temaer er der skrevet overmåde meget om både skønlitterært og i den dogmatiske religiøse litteratur, og de indgår således i nogle veletablerede diskurser. Det tredje tema er derimod mindre beskrevet i den dogmatiske religiøse litteratur; det er et tema der i højere grad findes udspillet i skønlitterære og filosofiske værker. I dette digt udgør det det mest centrale tema og – synes jeg – det mest spændende. Jeg har disponeret analysen sådan at dette mest centrale tema i digtet behandles til sidst i artiklen efter analysen af de to andre temaer, tro og tvivl, og tro og forstand. Det vil ikke kunne undgås at der er visse overlap mellem delanalyserne i de forskellige afsnit.

Tro og tvivl

Megen litteratur handler om tro og tvivl. I Søren Ulrik Thomsens digt ser man dette tema udfoldet flere steder og på flere forskellige måder. For eksempel er det styrende verbal i størstedelen af digtets sætninger *tror* (jf. afsnittet om komposition ovf.), og det er dermed alene ved sin hyppige optræden stærkt dominerende. Verbet *tro* har ikke én fast betydning, men rummer i stedet et betydningspotentialer hvor den endelige entydiggørelse (monosemiering) afhænger af den sammenhæng ordet indgår i. I dette digt kan *tros* sammenhæng ses meget snævert som den syntaktiske konstruktion verbet er del af, og den semantiske betydning der følger heraf.

Tro er et verbum der både kan styre et objekt og lade være. Ligesom ved eksemplet med *læse* ovf. (1)-(3) afhænger betydningen blandt andet af om der er et objekt eller ej.

Når *tro* ikke styrer et objekt, betegner det religiøs tro i absolut forstand, og det er dermed med til at tegne en karakteristik af subjektet: *jeg tror* svarer groft sagt til *jeg er troende*, ligesom *jeg læser* er en anden måde at sige *jeg er studerende* på (jf. (1)).

Når *tro* styrer et objekt, er semantikken mindre entydig. For det første kan *tro* styre et såkaldt middelbart⁷ objekt, altså et objekt der er knyttet til verbet ved hjælp af en præposition. Når dette er tilfældet, kan semantikken dels trække i retning af noget der har med epistemicitet (dvs. videnssikkerhed) at gøre, jf. *jeg tror på (at der eksisterer en) Gud*. Dels kan konstruktionen med middelbart objekt betegne overbevisning, hvor det der tros på, ikke er noget eksistentielt. I sidstnævnte variant er troen/

overbevisningen rettet mod den handling der ligger i objektet (hvis objektet er neksuult, fx forment som en *at*-sætning), jf. *jeg tror på at vi når det*, eller mod objektets evner og talenter (hvis objektet er animat, fx en person), jf. *jeg tror på Gud; jeg tror på dig*. Denne betydningsvariant kan typisk omskrives til *jeg sætter min lid til ...*

Derudover kan *tro* styre et direkte objekt. Når dette sker, bruges konstruktionen som en slags epistemisk modalitet til at betegne afsenders forhold til sandhedsværdien af det ytre udsagn, jf. den klassiske skelnen mellem *modus* og *dictum*. Ved brugen af *jeg tror* får afsender angivet i hvilken grad han/hun anser udsagnets indhold for sandt, og interessant nok bevirker en sådan betoning af *modus* ofte at *dictum* kommer til at fremstå svagere; hvis man af nogen bliver anbefalet at lede efter en bestemt person på dennes kontor, føler man sig mere overbevist af en ytring som *hun er på sit kontor* end af ytringen *jeg tror hun er på sit kontor*. Denne brug af *tro* er meget almindelig i daglig tale. I denne variant er selve objektet typisk neksuult, for eksempel i form af en *at*-sætning.

Syntaktisk set har *tro* altså i hvert fald følgende kombinationsmuligheder:

<i>tro</i> uden objekt	betegner religiøs tro i absolut forstand - bruges typisk karakteriserende, jf. <i>jeg tror!</i>
<i>tro</i> med middelbart objekt	betegner overbevisning - kan dels tolkes epistemisk, jf. <i>jeg tror på (at der eksisterer en) Gud</i> , og <i>jeg tror på dig</i> (dvs. <i>på at det du siger er sandt</i>) - dels som en tillidserklæring, jf. <i>jeg tror på</i> (dvs. <i>jeg sætter min lid til</i>) <i>Gud/dig/at vi når det</i>
<i>tro</i> med direkte objekt	betegner epistemisk modalitet - hverdagsagtig 'svækker', jf. <i>jeg tror hun er på sit kontor</i>

Som det fremgår, er *tros* semantik nært knyttet til *tros* syntaks.

I digtet udnyttes *tros* betydningspotentiale effektivt til at betone forskellen på tro og tvivl. Mest tydeligt sker det i linjeskiftet mellem l.12 og l.13.

- (4) *Jeg tror! / det kun tar et sekund at forvandles* (1.12-13).

I l.12 erklærer *jeget* manifestatorisk *jeg tror!* med udråbstegn og uden objekt. I l.12 kan man altså se at *tros* betydningspotentiale entydiggøres til fordel for den betydningsvariant der utvetydigt har med religiøs tro at gøre. *Jeget* karakteriserer sig selv som et troende individ. Men denne utvetydige erklæring punkteres straks af sætningen i l.13 som pga. ledstillingen (placeringen af *kun* foran *tar* i stedet for efter) kun kan læses som objekt for et styrende verbum. Derved kommer *tror* i l.12 med tilbagevirkende kraft til at fungere som et epistemisk forbehold, som en 'svækker'. Det sikre *jeg* der så frejdigt og med rank ryg erklærer sin overbevisning i l.12, krøller sig sammen i l.13. Det manifestatoriske *jeg tror!* i l.12 bliver til det hverdagsagtige *jeg tror (at)* ... i og med l.13. Den religiøst troende taber altså troen i næsten samme øjeblik som den ytres. Luften går af ballonen i springet mellem l.12 og l.13.

Forholdet mellem tro og tvivl ses også andre steder i digtet, for eksempel i l.27:

- (5) *for jeg tror, at enhver er et afpelsset dyr / besat af en ånd, / vi længes efter at opgi, / **når vi vakler i troen** / på at være velsignet* (1.24-28).

Fordi sætningen indledes af konjunktionen *når* og ikke for eksempel *hvis*, fremstilles det som givet sandt (præsupponeret)⁸ at vi vakler i troen (på at være velsignet).⁹ Det gøres altså til en almengyldig sandhed, noget vi alle kan være enige om: at vi ikke er sikre.

Et tredje sted hvor digtet benytter sig af ordenes ikke på forhånd fastlagte betydning til at sige noget om tro og tvivl ses i l.23:

- (6) *Jeg tror, at dette af isøksen kløvede / credo er en bøn for de **åndssvages** sjæle* (1.22-23).

Konventionelt bruges ordet *åndssvag* i sin mest konkrete betydning om mennesker der er svage i fatteevnen, altså om folk der er småt begavede i klinisk forstand og måske behøver særlig pleje og omsorg. *De åndssvages sjæle* kan således være de sjæle der bor i sådanne småt begavede mennesker. Men i et digt der handler om tro og tvivl, er der også en

anden mulighed, nemlig at man læser *åndssvag* som *svag i ånden*, dvs. *svag i troen*. I så fald betegner *de åndssvages sjæle* ikke mennesker der intellektuelt har svært ved at følge med, men slet og ret de mennesker der er svage i troen, altså tvivlere.

Ordet *åndssvag* har altså et betydningspotentiale snarere end én fast betydning, og i dette digt kan det fortolkes på (mindst) to forskellige måder hvoraf den ene har med tvivl at gøre. De to tolkningsmuligheder fremstår i øvrigt som ligeværdige; det bliver ikke endeligt afgjort om den ene eller den anden tolkning er 'den rigtige'.

Tro og forstand

Digtet handler også om dilemmaet mellem tro og forstand, mellem følelse og fornuft. Dette tema er gammelkendt i den religiøse litteratur, og noget der er blevet skrevet lange lærde afhandlinger om. Kernen i dilemmaet består i at tro i sit væsen hører til det irrationelle domæne, til følelsen, mens forstand hører det rationelle og fornuften til. Den religiøse debat handler om hvordan forholdet er mellem de to, om det ene forudsætter det andet, og i så fald hvilket: er man nødt til at forstå for at kunne tro, eller er det omvendt? Dette har givet anledning til så modsatrettede paradoksale sentenser som *credo quia absurdum* og *credo quia impossibile* på den ene side og *credo ut intelligam* på den anden.¹⁰ Enten er man troende fordi man erkender at man ikke med sit intellekt kan forstå verden og alting i den, verden er absurd, umulig, u-forståelig og u-fattelig. Eller også er man troende med henblik på at kunne forstå, troen ses da som vejen til at kunne fatte.

Som sagt handler digtet også om dette gennem årtusinder debatterede tema. Dette gøres for eksempel til et bærende element i selve kompositionen, hvor de styrende verbaler i SVO-mønstret er hhv. *fatter-ikke* og *tror*, og straks i digtets første linjer tages der hul på fatteevnen:

- (7) ***Jeg fatter ikke***, at havet kan bære / containerskibenes vægt, /
at blikket uden at bløde / vandrer langs verdens skarpslebne
kant, / og at vi to, / som når på sneen udskilte skygger / slår
sammen, forenes i drømme så klare, / at de ikke behøver at
tolkes / (og derfor vel dårligt kan kaldes sande) (1.1-9).

Det at havet kan bære, er så foruroligende at *jeget* må give udtryk for sin forundring herover. Men det er ikke kun havets bæreevne der er genstand for benovelse, indholdet af samtlige efterfølgende sideordnede *at*-sætninger er også genstand for benovelsen. De er nemlig alle syntaktisk objekt for verbalet *fatter-ikke*.

Subj.-Verbal	Objekt
<i>Jeg fatter ikke,</i>	<i>at havet kan bære / containerskibenes vægt, / at blikket uden at bløde / vandrer langs verdens skarpslebne kant, / og at vi to, / som når på sneen udskilte skygger / slår sammen, forenes i drømme så klare, / at de ikke behøver at tolkes / (og derfor vel dårligt kan kaldes sande).</i>

Der er altså en hel række ting som *jeget* ikke fatter, og den syntaktiske sideordning gør at der også fortolkes en vis ligeværdighed og jævnybyrdighed (sideordning) i indholdet af de styrede *at*-sætninger. Ligeså u-fatteligt det er at havet kan bære, og dog en empirisk kendsgerning, ligeså u-fatteligt er det at blikket uden at bløde vandrer langs verdens skarpslebne kant, og at *jeget* slår sammen og forenes med en anden. Det første led i sideordningen (det at havet kan bære) beskriver en objektivt observerbar kendsgerning; det gør de næste to ikke lige så indlysende, men sideordningen gør at karakteren af objektiv kendsgerning smitter af på indholdet af de to næste sideordnede led, og ikke kun det. Alle tre led er indhyllet i u-fattelighedens indpakning på en særlig syntaktisk-semantisk måde der understøtter at alle tre led fremstilles som objektive kendsgerninger. Oversættningen til de tre *at*-sætninger hedder *jeg fatter ikke*. Verbalkonstruktionen *fatter-ikke* har den særlige effekt at indholdet af en styret *at*-sætning er præsupponeret i lingvistisk forstand, dvs. fremstillet som givet sandt. Der er altså mindst to måder hvorpå digtet ved grammatisk-semantiske midler får fremstillet de to ledsætninger i 1.3-4 og 1.5-9 som kendsgerninger. Dels ved den syntaktiske sideordning der har afsmittende effekt på fortolkningen af de sideordnede leds indhold, dels ved den styrende verbalkonstruktion *fatter-ikke* der udløser at indholdet af de styrede *at*-sætninger fremstilles som givet sande (præsupponerede). Inden for sin egen sekvens (1.1-9) ser man altså de to domæner – det rationelle og det irrationelle, følelsen og fornuften – sammenfiltret og sammenvævet med annulleringen af fatteevnen som omgivende matrice: På trods af manglende fatteevne

må det konstateres at sagerne forholder sig som fremstillet i de tre *at*-sætninger. Det er absurd, umuligt og u-fatteligt, men ikke desto mindre noget der må konstateres og tages ad notam.

Sekvensen i l.1-9 stilles op over for den næste sekvens der åbner i l.10:

- (8) ***Jeg fatter ikke, at [...], at [...], og at vi to [...]; / men jeg tror, at kun troen kan løfte os over / den gabende slugt mellem nu og nu (l.1-11)***

I l.1 er den styrende verbalkonstruktion (*jeg fatter-ikke*). I l.10 er det styrende verbal (*jeg tror*). Det som *tror* styrer, er *at*-sætningen i l.10-11. I modsætning til konstruktionen *jeg fatter-ikke* udløser *jeg tror* ikke at indholdet af *at*-sætningen er præsupponeret (fremstillet som givet sandt). Det er en grundlæggende forskel på de to konstruktioner, en forskel som griber ind i hvordan de skal fortolkes i forhold til hinanden. Indholdet af *at*-sætningerne i l.1-9 fremstilles som givet sande, indholdet af *at*-sætningen i l.11-12 gør ikke, og det er indholdet af den sidstnævnte *at*-sætning der eksplicit har med tro at gøre. Den første sekvens lader sig forstå i forhold til det fornufts- og forstandsrelaterede (inkl. indholdet af de to *at*-sætninger i l.3-4 og l.5-9). Den anden sekvens (l.11-12) hører følelsen og det irrationelle til.

Anvisningen til hvordan de to sekvenser skal ses i forhold til hinanden, gives i konjunktionen *men* i l.11. Man plejer at sige om *men* at det betegner et modsætningsforhold, men *mens* semantik kan nuanceres betragteligt. Til at begynde med skal der mindes om at ord og leksemer typisk har et betydningspotentiale, snarere end én fast betydning. Dette gælder også *men*. I dette digt bruges ordet indrømmende,¹¹ og som vist af Rita Therkelsen (2002) iscenesætter det indrømmende *men* et helt lille tableau af synspunkter:¹²

- (9)
- 1: det der kommer før *men*
 - 2: en generel regel af *hvis – så*-typen
 - 3: det der kommer efter *men*
 - 4: synspunktet i 2 (den generelle regel) gælder ikke i dette specifikke tilfælde.

Når man sætter tekststykket i digtet 1.1-11 ind i den matrice som er opstillet i (9), bliver resultatet som i (10):

(10)

- 1: Jeg fatter ikke at havet kan bære containerskibenes vægt, at ..., og at ...
- 2: **hvis** man ikke fatter (forstår) at havet kan bære containerskibenes vægt, at ..., og at ..., **så** kan man heller ikke tro at kun troen kan løfte os over den gabende slugt ...
- 3: jeg tror at kun troen kan løfte os over den gabende slugt mellem *nu* og *nu*
- 4: det der står under punkt 2 gælder ikke i dette tilfælde.

Således fremstilles den generelle regel under punkt 2 som almindeligt accepteret, og en regel som også *jeget* skriver under på, mens det der står under punkt 4, er et særtilfælde, en undtagelse fra den generelle regel, som også accepteres af *jeget*.

Digtet formår på denne måde at sætte *ikke-fatte* og *ikke-tro* op som indbyrdes afhængige størrelser ifølge den almindelige mening (punkt 2), og på denne måde bliver det rationelle (fatteevnen) gjort til en betingelse for det irrationelle (troen) (kan man ikke fatte, kan man heller ikke tro). Denne regel er *jeget* enig i, men trodser den i det specifikke tilfælde. Således indeholder digtet på én gang en generel regel om tro baseret på fatteevne, og et specifikt tilfælde hvor troen trodser (manglen på) fatteevnen. Således vedgår *jeget* sig både den generelle regel og den gamle læresætning at troen står over og overtrumfer fatteevnen.

Tro og tro

Som nævnt er der et tredje vigtigt tema i digtet foruden temaerne tro og tvivl, og tro og fornuft, nemlig et som handler om tro og tro, eller rettere om to måder at leve med troen på. Troen kan opleves som tryghed og en lettelse i tilværelsen, eller den kan opleves som en byrde og en spændetrøje for den troende. Som allerede nævnt anser jeg dette tema som digtets mest centrale. I modsætning til de to andre trosrelaterede temaer har temaet om tro og tro mig bekendt ikke resulteret i særlige prædikater og dogmatiske læresætninger. Mens temaet tro og tvivl har givet anledning

til prædikatet agnostiker, og temaet tro og forstand har givet anledning til de dogmatiske sentenser nævnt tidligere (*credo quia ... etc.*), har temaet tro og tro ikke på samme måde givet anledning til faste begreber og dogmatiske læresætninger. Den troende som oplever troen som en lettelse og en støtte i tilværelsen, kalder jeg derfor i denne artikel for den velvilligt troende, og den troende der vander sig under troens byrde, kalder jeg tilsvarende for den mismodigt troende.

Ovenfor blev det vist at *jeget* i 1.27 fremstiller det som givet sandt at vi vakler i troen. Når man læser 1.27 for sig, er det selve det at tro der sås tvivl om, her er det agnostikeren der stikker næsen frem. Læst i sammenhæng med 1.28 er det derimod ikke selve det at tro der er genstand for tvivl, men i stedet det at tro på at være velsignet. Den mismodigt troende tvivler på om det overhovedet er en velsignelse at tro på Gud.

(11) *når vi vakler i troen / på at være velsignet (1.27-28).*

Også her er de forskellige tolkninger foranlediget af at ordet *tro* kan, men ikke behøver at tage objekt, og de forskellige tolkningsmuligheder fremhæves af det markante linjeskift mellem 1.27 og 1.28. Læst isoleret er *troen* afledt af den variant af verbet *tro* der betegner religiøs tro i absolut forstand – selve det at være troende. I 1.27 luftes det gammelkendte tema, tvivlen på (en) Guds eksistens. Når 1.28 læses med som forlængelse, revideres *troens* semantik. Der er nu ikke længere tale om *tro* i absolut forstand, men om *tro* som tillidserklæring (*at tro på nogen/noget*, jf. det engelske udtryk *faith*). Læst i sammenhæng etablerer 1.27 og 1.28 således en læsning hvor *jeget* vakler i troen på at det overhovedet er godt at være troende.

At troen kan være en byrde for den mismodigt troende, ses også et andet sted i digtet, nemlig i 1.17-18:

(12) *jeg tror, at der til enhver kun hører én anden, / måske den forkerte, udvalgt af Gud.*

Her er det særligt det indskudte *måske den forkerte* der sammen med appositionen *udvalgt af Gud* accentuerer at troen på Gud kan være et åg. Kommaerne på hver side af indskuddet viser at dette netop er indskudt og dermed også kan udelades. Derved fremkommer der (mindst) et alternativ til helsætningen *jeg tror, at der til enhver kun hører én anden udvalgt*

af Gud. Alternativet fremkommer ved at man kan se *måske den forkerte* som elliptisk, et sætningsalternativ hvor væsentlige sætningselementer allerede er nævnt i den omsluttende sætning, og derfor ikke unødigt gentages. Ved ellipse i sagprosa og i hverdagstale opstår der sjældent tvivl om hvad der er udeladt, jf. *jeg vil helst ikke have den blå dug, kan du ikke sende mig den røde (-)*, og ellipse giver sjældent anledning til vidt forskellige fortolkninger (og hvis det gjorde ville man i så tilfælde ud fra universalpragmatikken netop tale om ikke-vellykkede tekster). Men i dette digt er der en særlig pointe i at konstruere sætningen og det ved ellipse etablerede sætningsalternativ så de lægger op til to ret forskellige tolkninger.

Som sagt gør kommaerne at indskuddet helt kan udelades. Derved fremkommer helsætningen vist i (13) nedenfor. Alternativet til (13) fremkommer når man prøver at 'konstruere' den sætning som *måske den forkerte* kunne være del af. *Den forkerte* er et alternativ til *én anden*,¹³ i det konstruerede sætningsalternativ kan alle sætningselementer undtagen netop *én anden* genbruges. I (13) og (14) har jeg sat de to sætninger op over hinanden så man kan se paralleliteten mellem dem, og så man kan se hvordan *måske den forkerte* etablerer et sætningsalternativ til sætningen i (13):

(13)

Jeg tror at der til enhver kun hører én anden udvalgt af Gud.

(14)

[*Jeg tror at der til enhver*] *måske* [kun hører] *den forkerte* [*udvalgt af Gud*].

Sætningen i (13) lægger op til en tolkning der passer fint ind i en almindelig forestilling i den vestlige kulturkreds om den eneste ene, mennesket som den ene halvdel af ét fuldkomment væsen osv. Hvis man i øvrigt har tillid til Gud, er det en lise at støtte sig til overbevisningen om at den eneste ene er udpeget af Gud, for når Gud råder, må den udpegede være den rette, og dette tolkes positivt. En vis og omsorgsfuld Gud vælger selvfølgelig en god mage til enhver.

Sætningen i (14) lægger derimod op til en nedslående tolkning, for den siger at der til enhver ganske vist kun hører én anden, men at man ikke kan forlade sig på at denne ene anden (som oven i købet er udvalgt af Gud), er den rette. Heri ligger der et paradoks, for hvis det er Gud som har udvalgt den eneste ene, er denne eneste ene så ikke dermed per

definition den rette? Måske skal alternativsætningen tolkes som at den som Gud udvælger til én, ganske rigtigt er den rette, men at vedkommende er vilkårligt udvalgt uden hensyn til kompatibilitet. Pardannelsen er bindende, men ikke nødvendigvis lykkelig. I så fald kan gudstroen i allerhøjeste grad være en byrde og en spændetroje der har konsekvenser for resten af det enkelte menneskes liv.

Læst uden indskuddet *måske den forkerte er jeget* fuld af tillid til at der er en eneste ene, at Gud nok skal sørge for dette, og at den eneste ene dermed også er den rigtige i positiv forstand. Alternativsætningen etableret af indskuddet viser derimod et ganske mismodigt og pessimistisk billede af både menneskets mulighed for kærlighed og af en ikke-omsorgsfuld Gud som ikke bare råder, men er énerådig og fratager det enkelte menneske muligheden for at handle og råde over sit eget liv. Optimisme og pessimisme de vandre til hobe.

Optimisme og pessimisme kan man også læse ud af følgende passage:

- (15) *Jeg tror! / det kun tar et sekund at forvandles, / men at forvandlingen¹⁴ varer i kun dét sekund; / at den, der som dreng stak syle i firbenets bug, / som voksen lader halshvirvlens led holde for (l.12-16).*

Her er det særligt *mens* og sideordningens rolle der skal gøres rede for. Som ovenfor i (10) etablerer *men* et helt lille scenarie af synspunkter hvoraf særligt punkt 2 og punkt 4 er interessante: den generelle regel af *hvis – så*-typen i punkt 2 og undtagelsen fra punkt 2 i punkt 4 (særreglen). Men i dette tilfælde er det lidt kompliceret at finde ud af hvordan passagen skal fortolkes. Den matrice som ses i (9), skal naturligvis udfyldes med indhold fra selve digtet, men denne tilsyneladende enkle opgave er mere vanskelig end som så, for digtet sørger ikke for at entydiggøre hvor meget af det der kommer før og efter *men*, der skal inddrages ad gangen. Man kan i hvert fald forestille sig følgende muligheder (og der kan sikkert være flere som bare er begrænset af min mangel på fantasi):

- (16) *det [tar] kun [...] et sekund at forvandles,
men [...] forvandlingen varer i kun dét sekund.*
- (17) *Jeg tror [at] det kun tar et sekund at forvandles,
men [jeg tror] at forvandlingen varer i kun dét sekund.*

Den sidste variant (17) kan også læses med l.15-16 som i (18):

- (18) *Jeg tror [at] det kun tar et sekund at forvandles,
men [jeg tror] at forvandlingen varer i kun dét sekund;
[og] at den, der som dreng stak syle i firbenets bug, som voksen
lader halshvirvlens led holde for.*

Muligheden i (16) fremkommer ved at man kun tager selve indholdet af de to ledsætninger i l.13 og l.14 og stiller dem op over for hinanden som det indhold *men* i l.14 har skopus over. Muligheden i (17) kan retfærdiggøres ved at tage ledstillingen i l.13 og *atet* i l.14 alvorligt: der er så tale om to sideordnede ledsætninger der begge er styret af (*jeg tror* i l.12. Sideordningskonstruktionen gør at *jeg tror* kan interpoleres i l.14 mellem *men* og *at*. Den tredje mulighed i (18) fremkommer ved at man ydermere tager *at*-sætningen i l.15-16 med som én af de ledsætninger (*jeg tror* i l.12 styrer. I dette tilfælde kan man indsætte et *og* for at tydeliggøre at ledsætningerne er sideordnede.

Når digtet på denne måde lader det stå åbent for fortolkning hvor meget af teksten før og efter *men* der skal med, opstår der også flere muligheder for at udfylde den matrice som er sat op i (9). For (16)s vedkommende ser udfyldningen således ud:

- 1: det tar kun et sekund at forvandles
- 2: **hvis** man er forvandlet, **så** er forvandlingen varig
- 3: forvandlingen varer i kun dét sekund
- 4: det der står under punkt 2 gælder ikke i dette tilfælde

For (17)s vedkommende ser udfyldningen således ud:

- 1: jeg tror det kun tar et sekund at forvandles
- 2: **hvis** man tror det kun tar et sekund at forvandles, **så** tror man også at forvandlingen er varig
- 3: jeg tror at forvandlingen varer i kun dét sekund
- 4: det der står under punkt 2 gælder ikke i dette tilfælde

For (18)s vedkommende ser udfyldningen således ud:

- 1: jeg tror det kun tar et sekund at forvandles
- 2: **hvis** man tror det kun tar et sekund at forvandles, **så** tror man

også at forvandlingen er varig, [og] at den der som dreng stak syle i firbenets bug, ikke som voksen lader halshvirvlens led holde for

- 3: jeg tror at forvandlingen varer i kun dét sekund, [og] at den der som dreng stak syle i firbenets bug, som voksen lader halshvirvlens led holde for
- 4: det der står under punkt 2 gælder ikke i dette tilfælde

Her ser vi blandt andet hvordan det syntaktiske mønster SVO nævnt i afsnittet om kompositionen spiller en vigtig rolle for digtets fortolkningsmuligheder. De forskellige muligheder fremkommer netop ved at SV (*jeg tror*) enten udelades (16) eller inddrages (17) og (18). (16) handler om forvandling, (17) og (18) handler om at tro. I (16) accepterer *jeget* den almindelige regel at (hurtig) forvandling resulterer i varig forvandling, men at denne regel bare ikke gælder i dette tilfælde. I (17) accepterer *jeget* den generelle regel at troen på at (hurtig) forvandling også normalt resulterer i troen på en varig forvandling, men at denne tro ikke kan mobiliseres i dette tilfælde. I (18) accepterer *jeget* også den generelle regel at troen på en hurtig forvandling også normalt resulterer i troen på en varig forvandling, og at den der som dreng stak syle i firbenets bug, ikke fremturer med malabarisk adfærd¹⁵ som voksen – men denne tro suspenderes i det aktuelle tilfælde. (18) rummer altså på én gang et lille lyspunkt (nemlig den generelle regel formuleret i punkt 2) og den mere dystre fravigelse fra dette lyspunkt (nemlig undtagelsen i punkt 4).

Denne tredje og sidste variant bliver særlig interessant hvis den holdes op mod en fjerde mulighed som helt udelader *men* i l.14:

- (19) *Jeg tror [...] at den, der som dreng stak syle i firbenets bug, / som voksen lader halshvirvlens led holde for* (l.12 og l.15-16)

Denne sidstnævnte mulighed (19) fremkommer ved at man lader (*jeg tror*) i l.12 styre *at*-sætningen og helt springer l.13-14 (inkl. *men*) over. Dette er muligt fordi der er tale om sideordning uden at det i digtet entydiggøres om l.15-16 er sideordnet med *at*-sætningen i l.13 eller *at*-sætningen i l.14. Man kan altså læse l.15-16 som en direkte forlængelse af l.12, og derved er en fortolkning uden det indrømmende *mens* særlige semantik mulig. Uden *mens* særlige semantik etableres ikke den generelle regel som kunne læses under punkt 2 i (18), der etableres med andre ord ikke det lille optimistiske lyspunkt som ligger i den generelle regel i

punkt 2. Der etableres kun et dystert og pessimistisk syn på menneskets (manglende) evne til at forbedre sig.

På denne måde lader digtet det stå åbent om *jeget* i almindelighed tror på varig forandring – væk fra malabarisk adfærd (jf. den generelle regel formuleret i punkt 2 i (18)), eller om *jeget* tværtimod pessimistisk altid tror at den malabariske dreng også vil være malabarisk som voksen (jf. (19)). Den første fortolkning viser et trods alt fortrøstningsfuldt og håbefuldt *jeg*; i den anden fortolkning ser man derimod et nedslået og mismodigt *jeg*, et *jeg* som opgivende noterer sig at det alt sammen kan være ligemeget, for man kan alligevel ikke regne med at mennesket og sagernes tilstand forandrer sig til det bedre.

Midt i al pessimismen finder man dog også optimisme formuleret som håb for enhver. *De åndssvages sjæle* blev allerede nævnt ovenfor, og det blev vist hvordan ordet *åndssvag* kunne tolkes på mindst to forskellige måder, som svag i fatteevnen og svag i troen. *De åndssvages sjæle* indgår i en sætning der lyder som følger:

(20) *Jeg tror, at dette af isøksen kløvede / credo er en bøn for de åndssvages sjæle* (1.22-23).

Ordet *for* kan i lighed med alle de andre analyserede ord falde forskelligt ud alt efter sammenhængen, og det giver forskellige tolkningsmuligheder. Dels kan *en bøn for de åndssvages sjæle* være en bøn som nogen udfører for andre. Det er helt almindeligt i den kristne tro at man kan bede for andre som man mener kan have brug for det. Uanset om *de åndssvages sjæle* er de sjæle som er svage i fatteevnen (og dermed i almindelighed har brug for andres omsorg, pleje og omtanke), eller de sjæle der er svage i troen (og som det dogmatisk set er enhver kristens pligt at bede for), kan *for* læses som at det er andre end de åndssvage selv der skal udføre bønnen. Men *for* kan også læses som at det er de åndssvage selv der skal bede for sig selv. *En bøn for de åndssvages sjæle* kan være en særlig bøn som kan fremsiges at netop sådanne mennesker som ligger inde med sjæle der er svage i ånden, uanset hvordan denne svaghed så skal fortolkes. Hvordan man end vender og drejer *for*, er der altså håb for enhver – også for de åndssvage.

Et andet *for*, nemlig det i 1.24, giver dog en lidt anderledes fortolkning.

- (21) *Jeg tror, at dette af isøksen kløvede / credo er en bøn for de åndssvages sjæle, / **for** jeg tror, at enhver er et afpelsset dyr / besat af en ånd, / vi længes efter at opgi, / når vi vakler i troen / på at være velsignet (1.22-28).*

I 1.24 angiver *for* et kausalt forhold mellem det der kommer før *for*, og det der kommer efter *for*. Det der kommer efter *for*, er i al enkelhed en begrundelse for det der kommer før *for*, og tilsammen etablerer de tre dele (det der kommer før *for*, selve *for*, og det der kommer efter *for*) en regel af *hvis – så*-typen, jf. Therkelsen (2001: 229-232), Nølke (1989: 54-55). I dette tilfælde kan *hvis – så*-reglen parafraseres som følger:

- (22) ***hvis** man tror at enhver er et afpelsset dyr besat af en ånd, vi længes efter at opgi, når vi vakler i troen på at være velsignet, **så** må man også tro at dette af isøksen kløvede credo er en bøn for de åndssvages sjæle.*

Troen på indholdet af det der kommer efter *for*, gøres altså til en betingelse for at tro på det der kommer før *for*.

Læst hver for sig og derefter samlet falder fortolkningen af 1.22-23 og 1.24-28 således ud: I 1.22-23 tror *jeget* at der er en særlig bøn for dem som er svage i ånden, der er altså håb for enhver – også for de dårligt troende. I 1.24-28 tror *jeget* at enhver fra tid til anden ønsker at opgive ånden fordi man vakler i troen (på at være velsignet). *For* sørger på den måde for at det fremstår som en betingelse for at kunne tro på indholdet af 1.22-23 (håbet) at man også tror på indholdet af 1.24-28 (længslen efter døden og vaklende tro som grundvilkår).

Digtet er altså skrevet så *jeget* fremstår som splittet mellem to forskellige holdninger til det at være troende. I dette tema rejses der ikke spørgsmål ved selve troen, kun ved om det er en velsignelse at være troende. Der etableres gentagne gange flere fortolkningsmuligheder som enten vægter den pessimistiske eller den optimistiske holdning. De forskellige tolkningsmuligheder fremstår dog ikke som helt ligeværdige alternativer. I de fleste tilfælde er der snarere tale om at den velvilligt troende repræsenterer den almindelige og neutrale holdning til det at være troende, mens den mismodigt troende hele tiden trænger sig på med sine anker og således kommer til at dominere i digtet. Dette fremgår af analyserne hvor den velvilligt troendes optimistiske holdning, igen og igen punkteres af

den mismodigt troendes pessimisme. At den mismodigt troende repræsenterer den dominerende holdning i digtet, understreges af afslutningsverset: *og at dét i sig selv er forbandelse nok* (l.29). Uanset hvor meget af det forudgående *dét* henviser til, kommer afslutningsverset til at virke som en slags konklusion på hele digtet, en konklusion der fremhæver forbandelsen frem for velsignelsen.

Opsamlende analyse og fortolkning

Ved de enkelte analyser er der allerede taget tilløb til at diskutere *jegets* forhold til tro. I dette afsnit vil jeg beskrive disse trosforhold mere samlet.

Spørgsmålet om tro og tvivl ses flere steder i digtet i forbindelse med ordet *tro*. Både som verbum og som substantiv bruges *tro* i flere semantisk-syntaktiske varianter. Dels ser man den variant som ikke tager objekt, og som dermed fungerer som en karakteristik af den pågældende som troende individ (jf. *jeg tror!* i l.12 og *troen* i l.27). Dels ser man den variant som tager (middelbart) objekt, og som i sin semantik tenderer en tillidserklæring (*faith*). Man ser også varianten af *tro* som hverdagsagtig 'svækker'. De forskellige betydningsvarianter hænger nært sammen med *tros* syntaktiske kombinationsmuligheder, og netop denne forbindelse mellem betydning og syntaks udnyttes effektivt i digtet, særligt ved nogle markante linjeskift. Flere gange bliver et religiøst karakteriserende *tro* sat i tale, men næsten øjeblikkeligt punkteret af fortsættelsen som – med tilbagevirkende kraft – gør det eksistentielle *tro* til enten det tillidserklærende *tro* (l.27-28) eller det hverdagsagtige svækkende *tro* (l.12-13). I linjeskiftet mellem l.12 og l.13 tillades i første omgang en læsning til fordel for den absolutte tro, i anden omgang (efter linjeskiftet) annulleres denne absolutte tro. I linjeskiftet mellem l.27 og l.28 fremstilles det gennem det præsupponerende *når* som givet sandt at man vakler i troen, men den tro man tvivler på, er frem til og med linjeskiftet den absolutte tro; efter linjeskiftet er det i stedet den tillidsfulde tro på at Guds milde åsyn hviler over én, der tvivles på – troen som sådan sættes der ikke spørgsmålstegn ved.

Spørgsmålet om tro og forstand ses også tematiseret flere steder i digtet. Der leges for eksempel med den faste figur i kompositionen som hedder

jeg tror (at...). I digtet sker der en bevægelse fra *jeg fatter ikke* til *jeg tror*; alene dette er med til at tematisere forholdet mellem disse to ret forskellige domæner: det rationelle bestående af forstand og fornuft vs. følelsens irrationalitet. At forholdet mellem tro og forstand er modsætningsfyldt, understreges af konjunktionen *men* i l.10. Oven i købet etableres der en særlig læsning ved brugen af *men* som gør at digtet på én gang tillader en læsning hvor *jeget* i almindelighed er indforstået med en generel regel som går ud på at tro baserer sig på forståelse, og en læsning hvor *jeget* suspenderer den generelle regel om forståelse som forudsætning for tro – i stedet løber det at tro af med sejren som den overordnede egenskab som fatteevnen må indordne sig under.

Endelig formår digtet at etablere en læsning hvor forhold som ikke er indlysende kendsgerninger i rationel forstand, gennem syntaktisk sideordning og en særlig præsuppositionsudløsende verbalkonstruktion (*fatter-ikke*) kommer til at fremstå som objektive, konstaterbare kendsgerninger. Herved ophæves sondringen mellem tro og forstand som diskrete kategorier.

Det tredje spørgsmål der handler om tro og tro, eller rettere om to forskellige indstillinger til det at være troende udspilles også flere steder i digtet. Som sagt etablerer digtet to mulige læsninger af hvordan *jeget* forholder sig til det at være troende: troen kan være en lettelse og et løfte om håb, eller troen kan være en byrde og en spændetrøje.

Troen som lettelse og håb ser vi i de sammenhænge som tillader en fortolkning hvor det at være troende enten hverken gør fra eller til, eller måske direkte giver et billede af den støttende, vise og retfærdige Gud. Dette ser vi for eksempel i den analyse hvor *jeget* ikke fatter u-fattelige ting, men ikke desto mindre *tror*. Troen overtrumfer således fatteevnen og er på den måde en hjælp og en støtte for *jeget* – det gør ikke noget at man ikke fatter, bare man tror. Troen er også en støtte for det *jeg* der fuldt og helt tror på at det malabariske barn vokser op og bliver en ikke-malabarisk voksen. Troen er en støtte for det *jeg* som tror på at der er håb for enhver, også for dem der er dårlige til at tro (og dem der er dårlige til at fatte). Ligeledes er troen en støtte og en hjælp for det *jeg* som tror at Gud nok skal sørge for at udvælge én anden til sig (for når Gud vælger, må det jo være den rette).

Troen som byrde og spændetrøje ser vi derimod i de sammenhænge som tillader en fortolkning hvor det at være troende medfører at man er nødt til at leve med en ligeglad, uretfærdig og hensynsløs Gud. For

denne mismodigt troende overtrumfer troen også fatteevnen, dvs. det irrationelle suspenderer det rationelle. Men for denne troende er det ikke en støtte og en lettelse at tro. I stedet må den mismodigt troende slå sig til tåls med urimelige forhold som at det malabariske barn fortsætter som en malabarisk voksen. Den mismodigt troende er også nødt til at udholde at man ikke kan tro på særlige bønner for dem der er dårlige til at tro, hvis man ikke samtidig tror at manglen på tro er en fast tilbagevendende sag som oven i købet får én til at længes efter døden. Den mismodigt troende må også leve med at der til enhver kun hører én anden, men kan ikke stole på at Gud vælger en partner der passer til én – og så hænger man på den – for hvordan kan man slippe af med én som Gud har udpeget som den eneste ene? – og alternativt – hvis man ikke vil have den som Gud vælger til én, er man så dømt til et liv i ensomhed?

Således skildrer digtet et splittet *jeg*, et *jeg* som er troende – og som finder lettelse, hjælp og støtte i troen, og et *jeg* som er troende – og som lider og tynghes under sin tro.

Afslutning

I denne artikel har jeg villet vise at sproget i lyrik ikke er et andet sprog end det som bruges i sagprosa og hverdagssprog. Men det som i sagprosa og hverdagssprog anses for at være et ideal, nemlig klar og entydig sprogbrug, er ikke nødvendigvis et ideal som gælder for lyrik. Tværtimod kan det i lyrik være et ideal at skabe og opretholde flertydige ord og konstruktioner. Dette har jeg illustreret ved at analysere udvalgte passager i et digt af Søren Ulrik Thomsen hvor netop skabelsen og opretholdelsen af flertydighed bidrager til alternative fortolkninger som tilsyneladende er indbyrdes uforenelige. Hovedpointen i denne artikel er altså at det sprog som anvendes i lyrik, ikke er et andet sprog end det som anvendes i sagprosa og hverdagssprog, men at selve måden det fælles sprog forvaltes på er forskellig i de respektive genrer. Dette kan føres tilbage til at formålene og dermed idealet for sagprosa og hverdagssprog på den ene side og kunstneriske udtryk som for eksempel et lyrisk digt på den anden side er vidt forskellige. Sproget er det samme, men hensigten med teksterne er forskellig, og det har indflydelse på hvordan udtrykket formes.

Litteratur

- Aaskilde, Anna Olga, Maiken B. Ravn, Maja Nyborg Pedersen, Signe Schrøder & Lise Uldall-Poulsen 2003. »Jeg fatter ikke at havet kan bære...«, en grammatisk analyse af Søren Ulrik Thomsens digt »Jeg fatter ikke, at havet kan bære...« fra digtsamlingen »Det skabtes vaklen«. RUC-rapport, Dansk, Modul 1, efterår 2003.
- Diderichsen, Paul 1946. *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg., 9. oplag, København 1987.
- Durst-Andersen, Per & Michael Herslund 1996: »The syntax of Danish verbs. Lexical and syntactic transitivity«. I Elisabeth Engberg-Pedersen, Michael Fortescue, Peter Harder, Lars Heltoft & Lisbeth Falster Jakobsen (red.). *Content, Expression and Structure. Studies in Danish functional grammar*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. S. 65-102.
- Grice, Paul 1975. »Logic and Conversation«. I Carol Henriksen (red.): *Can you reach the salt? – Pragmatikkens klassiske tekster*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag 2001. S. 199-219.
- Harder, Peter 1992. »Herfra og dertil. Om præsuppositioner og sprogforståelse«. *Mål & Måle* 1992/1. S. 23-30.
- Heltoft, Lars 1996. »Topics in Danish and in Universal Pragmatics«. I Lars Heltoft & Hartmut Haberland (red.): *Proceedings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*. Roskilde University, Department of Language and Culture. S. 251-262.
- Herslund, Michael 1995. »The object relation and the notion of incorporation«. I Lene Schøsler & Mary Talbot (red.): *Studies in Valency I. RASK Supplement Vol. 1*. Odense: Odense University Press. S. 1-18.
- Iser, Wolfgang 1970. »Tekstens appelstruktur«. I Michel Olsen & Gunver Kelstrup (red.): *Værk og læser: en antologi om receptionsforskning*. København: Borgen 1981. S. 102-133.
- Jensen, Eva Skafté 2005. »når vi vakler i troen / på at være velsignet – om opretholdelsen af flertydighed i lyrik illustreret ved polyfoniteoretiske analyser af et digt af Søren Ulrik Thomsen«. I Nina Møller Andersen, Henning Nølle & Rita Therkelsen (red.): *Sproglig polyfoni*, Arbejdsrapport 2. Marts 2005. S. 65-95.
- Jensen, Eva Skafté, under udarb. »Informationsstruktur og kohæsion«. I Kohæsivt kasus i gammeldansk med udgangspunkt i kasusbrugen i Skånske Lov i Stockholm B 69 eller hvor gik nominativen hen da den gik ud?
- Nølle, Henning 1989. Polyfoni. En sprogteoretisk indføring. *Ark 48*. Sproginstitutternes Arbejdsrapport Handelshøjskolen i København.
- Nølle, Henning, Coco Norén & Kjersti Fløttum 2004. *ScaPoLine. La théorie scandinave de la polyphonie linguistique*. Paris: Kimé.
- Sproglig polyfoni*, Arbejdsrapport 2004-. Udg. af Sprogligt Polyfoninetwork & Institut for Sprog og Kultur, Roskilde Universitetscenter. Red.: Rita Therkelsen, Nina Møller Andersen & Henning Nølle.
- Therkelsen, Rita 2001. »*Ikke fordi jeg mener det, for det gør jeg. Et bidrag til argumentationsanalysen«. I Lars Heltoft & Carol Henriksen (red.): *Den*

- analytiske gejst. Festskrift til Uwe Geist på 60-årsdagen 23. september 2001.* Roskilde: Roskilde Universitetsforlag. S. 221-232.
- Therkelsen, Rita 2002. »Indrømmelsesaktivitetens struktur og nuancer«. I Hanne Leth Andersen, Kjær Jensen & Henning Nølke (red.). *Ny forskning i Grammatik. Fællespublikation 9. RASK Supplement* Vol. 13. Odense universitetsforlag. S. 243-262.
- Therkelsen, Rita 2004. »Polyfoni som sproglig begrebsramme og som redskab i tekstanalysen«. Undervisningsmidler til dansk sprog. Roskilde: Institut for Sprog og Kultur, Roskilde Universitetscenter. S. 38-66.
- Therkelsen, Rita, Nina Møller Andersen & Henning Nølke (red.) 2007. *Sproglig polyfoni. Tekster om Bachtin & ScaPoLine*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Thomsen, Ole Nedergaard 1991. »Unit accentuation as an expression device for predicate formation in Danish?«. I *Acta Linguistica Hafniensia*, vol. 23. København: Reitzel. S. 145-196.
- Thomsen, Søren Ulrik 1996. *Det skabtes vaklen*. Valby: Vindrose.
- Togebj, Ole 1993. *Praxt*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Togebj, Ole 2001. »Den sproglige beskrivelse af fiktion og tekststart«. I Lars Heltoft & Carol Henriksen (red.): *Den analytiske gejst. Festskrift til Uwe Geist på 60-årsdagen 23. september 2001*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag. S. 233-245.
- Togebj, Ole 2003. *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

Noter

1. Der foreligger en tidligere version af nærværende artikel hvor det særligt er det polyfoniteoretiske begrebsapparat der bliver afprøvet, jf. Jensen 2005. Oprindelig var det en gruppe studerende der gjorde mig opmærksom på Søren Ulrik Thomsens digt. De arbejdede med det i et gruppeprojekt som jeg vejledte, jf. Aaskilde, Ravn, Pedersen, Schrøder & Uldall-Poulsen 2003.
2. Dermed kunne man kalde kompositionalitetsprincippet for den sprogligt baserede tekstanalytikers svar på den hermeneutiske cirkel.
3. Dvs. aspektlignende semantiske distinktioner som staticitet, aktivitet (atelisk) og handling/overgang (telisk).
4. Togebj giver et bud på fiktive teksters relation til de universalpragmatiske krav, se Togebj 2001, 2003: 181-182ff.
5. Fordi jeg er grammatiker, bruges ordet subjekt udelukkende om det grammatiske subjekt. Den instans der kommer til orde i digtet, omtales som *jeget*.
6. Konstellationen *fatter-ikke* behandles i denne analyse som én leksikalsk enhed. Den samlede konstellation *fatter-ikke* har en særlig syntaktisk-semantisk effekt, nemlig at indholdet i objektet for *fatter-ikke* er præsupponeret i lingvistisk forstand, jf. også note 8.
7. Jf. Diderichsen 1946: 150, 228.

8. Begrebet præsupposition bruges her strengt teknisk, ikke som en term der kan bruges om forudsætninger, baggrundsviden og antagelser i almindelighed. En god og overkommelig indføring i præsupposition i lingvistisk forstand kan læses hos Harder 1992.
9. Den meget interessante revurdering af hvad der vakles over, der opstår ved fortsættelsen i l.28, tages op i afsnittet om tro og tro.
10. De tre setninger kan oversættes til hhv. *Jeg tror fordi det er absurd; jeg tror fordi det er umuligt og jeg tror for at forstå.*
11. Ordet kan også bruges til at angive emneskift (især i talt sprog), og det kan bruges til at betegne modsætningsforhold der ikke er indrømmende, jf. Therkelsen 2002: 252-254.
12. I den franskinspirerede videreudvikling af den sproglige polyfoniteori bruges ordet synspunkt som fagterm. Man kan læse nærmere om den sproglige polyfoniteori i Therkelsen 2004, Nølke, Noreen & Fløttum 2004, Therkelsen, Andersen & Nølke (red.) 2007, og i serien Sproglig polyfoni, Arbejdsrapporter.
13. Udnævnelsen af *én anden* som det sætningselement der er alternativ til *den forkerte*, baserer sig på at *måske* er en fokusoperator. Det udpeger *den forkerte* som fokus i sætningsalternativet. Derfor er det oplagt at se *den forkerte* som alternativ til *én anden* da *én anden* er fokus i sin sætning. Om fokus og informationsstruktur i dansk, se Togeby 1993, 2003, Jensen (under udarb.) og Heltoft 1996.
14. Jeg vælger her at læse *forvandlingen* som resultatet af en forvandlingsproces, snarere end forvandlingsprocessen selv. Men det er kun fordi jeg er nødt til at vælge for at kunne foretage en analyse. Læsningen af *forvandlingen* som selve processen at forvandles kaster yderligere en række fortolkninger af sig som ikke vil blive behandlet i denne artikel.
15. Også i l.16 er der flere fortolkningsmuligheder. Jeg vælger her at tolke *lader halshvirvlens led holde for* som et billede på en handling af malabarisk karakter parallelt med at stikke syle i et fribens bug.

Perceptiv og grammatisk tid i dansk, engelsk og russisk

Af Dina Nikulicheva

Artiklen bygger på resultaterne af mine psykolingvistiske eksperimenter vedrørende forskelle mellem danskeres, amerikaneres og russeres visualisering af deres tidsforestillinger. Eksperimenterne viser, at disse visualiseringer kan hægtes op på de pågældende sprogs tempussystemer. Da tiden ikke opfattes umiddelbart af vores sanser, kan man tale om konventionalisering af tidsforestillinger i forskellige sprogkulturer. I artiklen analyseres nogle grundlæggende sproglige tidsmetaforer, der bygger på menneskelig rumforestilling, og som er fælles for russisk, dansk og engelsk. Det analyseres også, hvordan forskellene i tempussystemerne afspejles i individernes tidsforestillinger. Jeg vil forsøge at beskrive de væsentligste forskelle mellem det danske, russiske og engelske tempussystem med udgangspunkt i perception.¹

Eksperimenterne er inspireret af George Lakoffs og Mark Johnsons kendte bog *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought* (Lakoff, Johnson 1999). I bogen taler forskerne om sammenhængen mellem sprogets verbale repræsentation af verden og hjernens biologiske funktioner. De vigtigste abstrakte begreber, såsom kærlighed, moral, kausalitet og tid konceptualiseres ved hjælp af mange komplekse metaforer, som bygger på en række primære metaforer, der indgår i den kollektive underbevidsthed (cognitive unconscious). Enhver primær eller basal metafor er legemligt baseret, fordi hjernens kognitive processer er determineret af kroppens fysiske evne til at percipere omverdenen gennem de forskellige sanseorganer.

Den virkelighed, som vi kalder for *den objektive verden* opfattes udelukkende gennem vores sanser og gennem *infereret* (afledt) viden om omverdenen, som ligeledes baserer sig på kroppens neurofysiologiske egenskaber. Disse neurofysiologiske egenskaber virker som filtre, der udvælger den væsentligste information. Det er vigtigt at fremhæve, at det drejer sig om et system af hierarkisk opbyggede filtre.

- Der findes *universelle biologiske* begrænsninger for vores sanser. Vi kan for eksempel kun opfatte et begrænset omfang af frekvenser, herunder også farvefrekvenser.
- Alle sanser yder derudover en form for *selektion*. Vi kan ikke på samme tid koncentrere os om alt, hvad vores sanser registrerer. Det, som man fokuserer på, er *figuren*. Valget af figur tvinger resten af den sansemæssige information ud i periferien og forvandler den til *grund*, der ofte kan ignoreres.
- Der findes *individuelle* perceptionsfiltre. Nogle koncentrerer sig om deres succeser, andre bemærker primært deres fejl; nogle har større interesse for detaljer, andre for generaliseringer; nogle søger stabilitet, andre søger fornyelse.
- *Sproget* er et af de betydeligste perceptionsfiltre, da det udtrykker den umiddelbare erfaring ved samtidigt at *generalisere* den.
- Det sproglige *verdensbillede* i et sprog udgør et filter, som vi vil komme nærmere ind på i forbindelse med tidsforestillinger.
- Når forskere fx studerer H.C. Andersens sprog, Pushkins sprog eller Shakespeares sprog, så er der faktisk tale om individuelle sproglige filtre hos forfatteren, som netop skaber kunstnerens indre verden.

Lad os se nærmere på, hvordan de ovennævnte filtre påvirker de forskellige sprogs tempussystemer. Som nævnt er det særlige ved tidsopfattelse, at mennesket ikke har specielle sanseorganer til at percipere tid. Vi kan godt registrere farver, former og bevægelser med specielle celler i øjnene, og vi kan sanse balance med et specielt organ i øret. Vi har altså sanser til at orientere os i et tredimensionalt rum. Men hvad er det for en mærkværdig 'sjette sans', der tillader os at organisere begivenhederne i den 'fjerde dimension', som tiden faktisk udgør?

Vi har ure, kalendere, døgnrytme og årstiderne, sol og stjerner – alt det som mennesket gennem tiden har brugt for at orientere sig i tid. Med hvis vi gransker det nærmere, står det hurtigt klart, at alle disse ting ikke er andet end tidens metonymier. Da vi (biologisk set) er bedre egnede til at orientere os i rum end i tid, erstatter man typisk tidsforestillinger med rumforestillinger.

Det udmønter sig fx i den måde, hvorpå vi leksikalisere tid, dvs. »sætter ord på tid«. Leksikalsk karakteriserer vi begivenheder som om de enten er lokaliseret nærmere ved afsender eller længere væk fra ham: da.: »i en *fjern* fortid, inden for den *nærmeste* fremtid«, eng.: » *long* ago,

in the *near* future, in the *distant* future«. Og det samme finder vi på russisk: »в *недалеком* будущем / о *ближайшем* прошлом, из *далекого* прошлого / в *отдаленное* будущее«.

Grundlæggende universelle metaforer, som er bestemmende for, at vi er tilbøjelige til at udtrykke tid ved hjælp af lokalisering, er:

- Tiden bevæger sig: da.: »tiden *går*, tiden *flyver* af sted«, eng.: »time *flies*«, rus.: »время *бежит*, время *течет*« 'tiden flyder', »время *остановилось*« 'tiden gik i stå'. Det perceptive grundlag er, at vi kan opfatte bevægelse enten ved at fokusere på det bevægende objekt (figuren) i forhold til den stabile observatør (grunden), eller som observatørens (dvs. figurens) bevægelse i forhold til de stabile objekter (grunden). Begge ideer kommer til udtryk i sprog. Jf. på den ene side: »julen *nærmer* sig«, og på den anden side: »vi *nærmer* os nytår«.
- Tilstand er lokalisering: da.: »de *er ved* at falde i søvn«, eng.: »she is *close to* being in a depression«, rus.: »она *находится на грани* нервного срыва«.
- Tilstandsændring er bevægelse: da.: »han *gik amok*«, eng.: »his health has *gone from bad to worse* lately«, rus.: »вода *переходит* из жидкого состояния в газообразное«.

Af andre metaforer, der er relevante for tidsforestillinger, kan nævnes:

- Mål, man sætter sig (sigter efter eller stræber efter), er bestemmelsessteder: da.: »vi *er næsten ved målet*«, eng.: »he'll ultimately be successful, but he is not *there* yet«, rus.: »мы *приближаемся* к поставленной цели«.
- Vigtigt er stort: da.: »det var en *kæmpe begivenhed*«, eng.: »tomorrow is a *big day*«, rus.: »это был *великий день*«.
- Det er også typisk for vor tidsopfattelse, at man ofte bruger visuelt baserede verbalkonstruktioner og betegner tiden, som om det er et billede, som enten er set klart eller uklart: da. »lad os *se tiden an*, en *overskuelig* fremtid, fremtiden *tegner sig lys / mørk*«, rus.: »из *тьмы* веков, на заре *туманной* юности, в *обозримом* будущем, в *неопределенном* будущем«.
- At vide eller at antage noget er at se det: da.: »jeg kan ikke *se* nogle muligheder her«, eng.: »I *see* what you mean«, rus.: »я не *вижу* смысла в этой работе. я не *усматриваю* здесь *большой разницы*«.

Hvis disse perceptiv metaforer stort set er fælles for russisk, dansk og engelsk, hvorfor har sprogene så forskellige tempussystemer? Og påvirker disse systemer ikke amerikanernes, russernes og danskernes syn på tiden?

For at belyse disse forskelle gennemførte jeg en række psykologvistiske eksperimenter med 10 russiske, 10 amerikanske og 10 danske informanter, både mænd og kvinder, som alle var mellem 25 og 65 år gamle. De blev bedt om at beskrive en neutral situation, der var typisk for deres dagligdag; de skulle forsøge at erindre, hvordan de børstede tænder – først så tidligt i barndommen som muligt, og så derefter den tilsvarende situationer senere hen. Til sidst skulle forsøgspersonerne forestille sig den tilsvarende situationer i fremtiden.

Forlods blev alle instrueret i de fem parametre, som er relevante for undersøgelsen:

- 1 det erindrede / forestillede billedes *afstand* (fra 1 til 10 point, hvor 1 er lige foran næsen og 10 hvor horisonten ender);
- 2 billedets *horisontale lokalisering* (hvor 0 er i midten og hvor 10 er enten yderst til højre eller til venstre);
- 3 billedets *vertikale lokalisering* (hvor 0 er i midten og hvor 10 er enten yderst i toppen eller i bunden);
- 4 billedets *størrelse* (hvor 1 er som en prik og hvor 10 er som et helt synsfelt);
- 5 *associeret* (set indefra) eller *dissocieret opfattelse* af situationen (set udefra).

Det sidstnævnte parameter kræver en nærmere forklaring. Der er forskel på, hvordan mennesker erindrer sig begivenheder i deres liv: enten ser man det, der er foregået, »indefra«, dvs. associeret, ligesom de fleste ser en begivenhed i »her og nu«, eller også ser man sig selv »udefra«, som om det var en tredje person, der observerer én selv. Dette sidste kalder psykologer for en dissocieret opfattelse. En af de danske forsøgspersoner udtrykte sig således: »Jeg ser mig selv i billedet ... bagfra og lidt oppefra ... som om jeg står på en lille stol«.

Den associerede tidsopfattelse, når man ser en selvoplevet begivenhed indefra, passer fint med den udbredte metafor at »tiden er en vej, som man går hen ad«, eller »en flod, som man sejler ned ad«. Jf. sproglige udtryk som: »vi nærmer os nytårsaften / efteråret / 40 / deadline / konfirmationen«, hvor subjektet opfattes som en, der bevæger sig langs tidens flod

og umiddelbart er inde i den. Når man tænker tilbage på begivenheder i sit liv, så er det, som om man kommer tilbage til den tid og det sted og oplever begivenhederne på ny, som om de sker for personen igen her og nu. Denne tidsforestilling er mere emotionelt præget end den, hvor man ser sig selv udefra. De mennesker, som oplever tiden indefra, har typisk vanskeligere ved at planlægge ting og er mindre præcise. For dem sker begivenhederne oftere »pludseligt« og »uventet«. Deres typiske klage er »Hvor bliver tiden dog af?«.

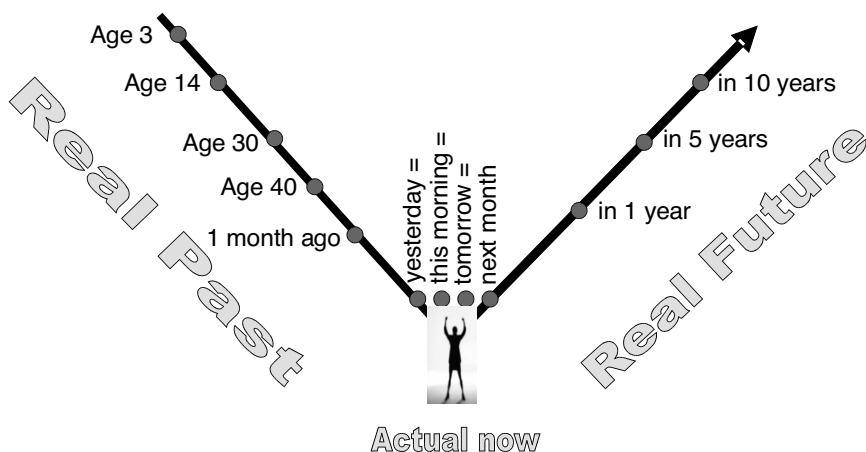
»Tiden går vel nok hurtigt!« føler man, når man intensivt oplever et begivenhedsforløb, som man er engageret i. Og det modsatte, »tiden faldt mig lang«, opleves, når der er langt mellem de spændende begivenheder, og man derfor keder sig.

Den udbredte metafor for den dissocierede tidsopfattelse er *tidslinjen*. Man kan også bruge vej- eller flodmetaforer. Men i så fald er det, som om man står på en høj bakke *ved* floden eller *ved* vejen og ser på et bredt perspektiv af tilbagelagte og kommende begivenheder udefra. Disse folk har meget nemmere ved at planlægge, er mere præcise og kan slet ikke forstå, hvorfor andre ikke kan få gjort noget eller komme »til tiden«.

Jeg har en dansk veninde, som er lærer i russisk og som kender russisk kultur godt. Hver gang vi skal aftale at mødes, spørger hun mig: »Skal vi mødes kl. 9 *efter dansk* eller *efter russisk tid*?«. Og hun har helt ret, fordi for danskere betyder det »at komme *til tiden*« at komme *inden* den planlagte tidsperiode er begyndt. Hvis et møde skal begynde kl. 9, så er danskere klar *inden* den tid, og kl. 9 er processen allerede i gang. Hvis det er russere, der skal mødes, så begynder folk at komme ind i mødesalen kl. 9. Og begge mener, at man kommer *til tiden*, hvilket på russisk hedder »во время« – og bogstaveligt kan oversættes som 'at komme ind i tiden'.

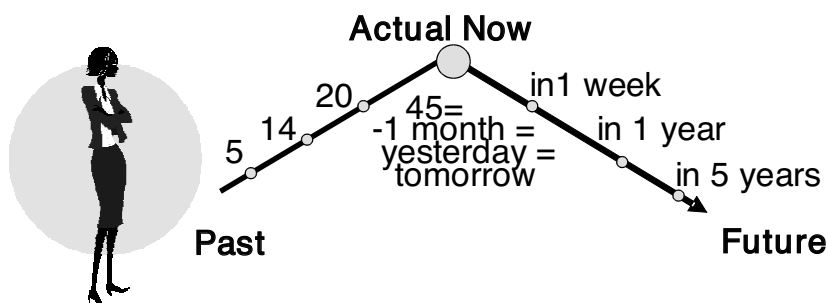
Lad os se på resultaterne af eksperimenterne. Selv om jeg har gennemført de første eksperimenter i Rusland, derefter i USA og til sidst i Danmark, vil jeg gerne starte med den amerikanske del af eksperimentet. Siden vil jeg sammenligne disse resultater med de danske og russiske resultater. Til artiklen har jeg udvalgt to personer fra hver sprogkultur, som er typiske for hhv. den dissocierede tidsforestilling (det erindrede set udefra) og den associerede tidsforestilling (det erindrede set indefra).

Eksperimenterne med en typisk amerikansk forsøgsperson (kvinde, 52, edb-lærer), der så tingene »udefra« (dissocieret tidsopfattelse), gav følgende resultater:

Det står klart at forsøgspersonen anbringer alle fortidsbegivenheder til venstre for sig. Der er to fortidsafsnit (*Age 3-14* og *Age 30-40*), der ligner hinanden retningsmæssigt. Og jo fjernere i fortid, desto fjernere til venstre og mindre i størrelse opfattes billederne. Billederne fra det aktuelle udvidede NU (som for denne person omfatter tiden fra »for en måned siden« til »næste måned«) anbringes lige foran og tæt på, og fremtidige forestillinger bliver fjernere i den fjernere fremtid, og konstant mere og mere til højre.

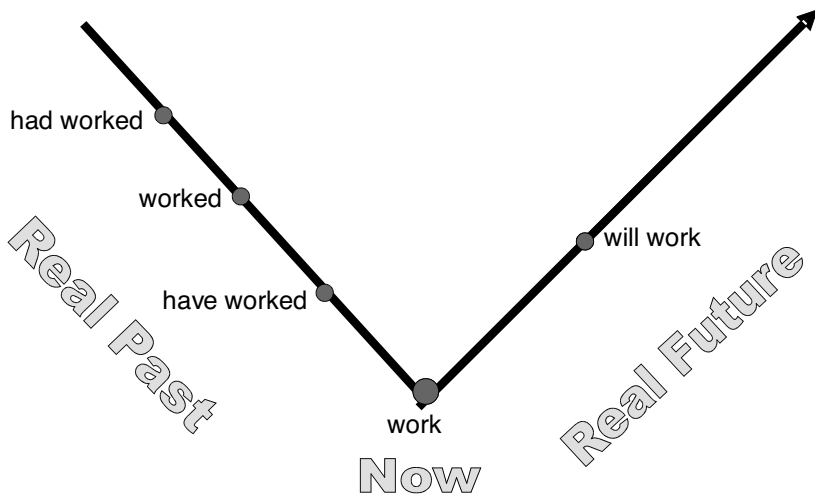
Den typiske amerikaner (kvinde, 49, psykoterapeut), der så tingene indefra (associeret tidsopfattelse), viste følgende resultater:

Alle tidsforestillinger ligger lige foran forsøgspersonen. Livets tidligste begivenheder anbringes tættest på, og senere begivenheder fjernere og fjernere samt højere og højere som tiden går. Alle begivenheder i det udvidede aktuelle NU (for denne person fra alderen 45 år til i morgen) anbringes på en og samme middelf afstand og på øjenhøjde. Og fremtiden ligger fjernest væk og længere nede.

Det mønster, der forener både det dissocierede og det associerede amerikanske syn på tiden, er tidens konsekvente lineære karakter. Linjen kan opfattes udefra (»ved vejen«-metafor) eller indefra (»hen ad vejen«-metafor), men alligevel er der en meget tydelig lineær forestilling. Det er dog væsentligt, at det er en brudt linje, som dannes af to vektorer (fra fortid til NU og fra NU til fremtid).

Hvordan kan den amerikanske tidsopfattelse hægtes op på det engelske sprogs tempussystem? Jeg vil hævde, at det engelske tempussystem primært bygger på den dissocierede tidsopfattelse. Der er 16 tempusformer i den engelske aktive diatese. Og fem af disse lader sig anbringe på »livets linje«:

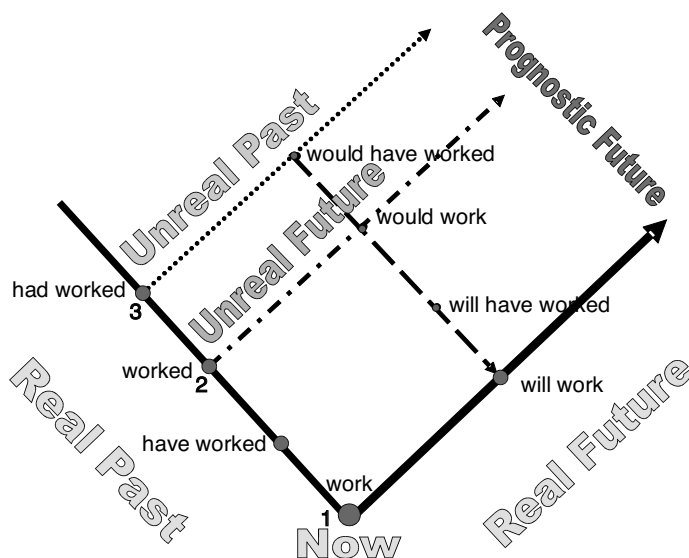
Det er netop linjen, som udgør perceptionsgrundlaget for den amerikanske tidsopfattelse. Dette kommer fx tydeligt til udtryk i den engelske 'sequence of tenses': »he *told* me that he *had seen* her before«. De taksmæssige forhold skal nødvendigvis udtrykkes på engelsk (ligesom på

dansk), men de ignoreres fuldstændig på russisk, hvor det hedder: »он рассказывал мне, что видел ее прежде«, hvilket bogstaveligt svarer til ‘*Han sagde at han så hende før’. Som om disse to begivenheder ikke befinder sig på en tidslinje, men på en »tidsø«.

Det, at tidsopfattelsen på engelsk er mere lineær end den danske, viser sig bl.a. ved, at man på engelsk leksikalsk betegner et tidspunkt i fortiden med ‘simple past’, dvs. som noget, der er distanceret fra NU. På dansk kan en begivenhed, der skete på et bestemt tidspunkt i fortiden, godt betegnes med perfektum, hvis afsenderen opfatter den som et »news flash« for modtageren. Eng.: »we sold the car 8 hours ago« og da.: »vi har solgt bilen for 8 timer siden« (Per Durst-Andersen 2000).

Hvad så med de andre grammatiske tidsformer, som udgør de øvrige tempusdistinktioner på engelsk? Jeg vil hævde, at de andre futurums- og perfektumsdistinktioner i det engelske tempussystem også skal opfattes som linjer (vektorer), men således at disse vektorer etablerer parallelle virkeligheder i forhold til den virkelige tidslinje.

Således får vi tre parallelle linjer, der udgår fra hhv. NU, et tidspunkt i datiden og endnu et tidspunkt i førdatiden og forbinder (1) *Simple Present* og *Simple Future*, (2) *Simple Past* og *Future in the Past*, og (3) *Past Perfect* og *Future Perfect in the Past*. Tilsammen udgør dette således tre parallelle tidslinjer – de tre »parallelle virkeligheder« i det engelske tempussystem:

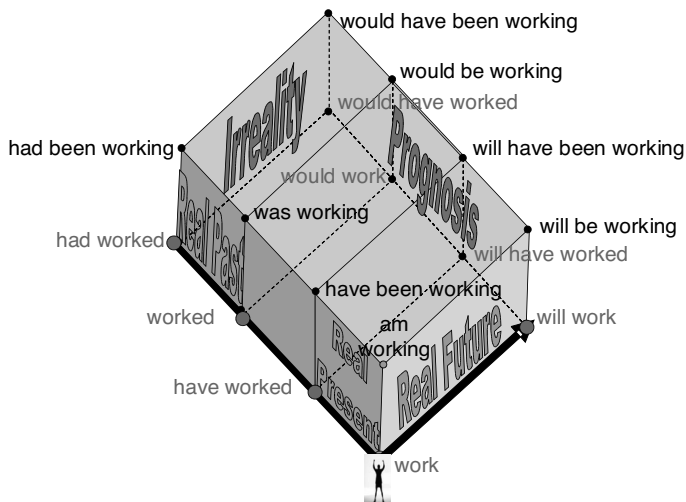

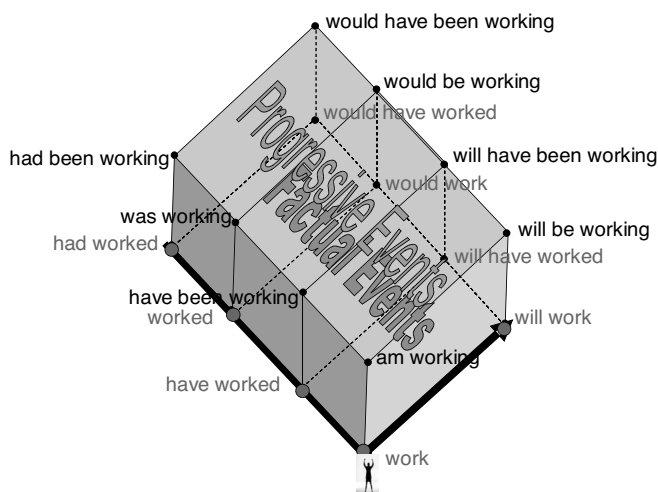
Hvis en begivenhed med andre ord befinder sig på en af de to andre parallelle linjer, kan den aldrig komme tilbage på selve virkelighedslinjen. Sammenlign en virkelighedsfjern hypotese om nutiden: »if you *worked* hard (now), you *would be famous*«, eller om fortiden: »if you *had worked* hard, you *would have been famous*«, med en virkelighedsnær udsigt til fremtiden: »you don't *work* hard, and you *will not be famous*«.

Den grundlæggende lineære tidsopfattelse, som er typisk for amerikansk mentalitet, har sat sit præg på tidsmetaforikken i filmkunst og i skønlitteratur. Det er altså ikke tilfældigt, at så mange engelske bøger og film bygger på en ide om en tidslinje. Tænk fx på Herbert Wells' *Time Machine*, Ray Bradburys historie om en sommerfugl, der ændrede verden, Michael Crichtons *Time Line*, Peter Howitts film *Sliding Doors* eller Robert Zemeckis' film *Back to the Future*. Jeg vil hævde, at det er den grammatiske struktur i det engelske tempussystem, der gør, at amerikanere/englændere har kognitivt let ved at følge begivenheder, der har en parallel udvikling.

Hvad angår det engelske progressive aspekt, så er disse tempusformer kommet til senere end alle øvrige former, men de optager en meget vigtig plads, da de kan kombineres med alle de øvrige tempusformer. Det progressive aspekt lægger sig bogstaveligt talt oven på de øvrige tempusformer.

Det giver følgende seks kognitive planer:

Den engelske progressive form opererer åbenbart *efter* de ikke-progressive former. Dette forklarer, hvorfor der skal eksistere et bestemt tidspunkt (udtrykt eller underforstået) på tidslinjen for at det progressive aspekt kan benyttes. Forløbet skal altså hægtes på eller hænges oven på bestemte tidspunkter på linjen.

Dette kan anskues ved et eksempel fra skønlitteraturen. Lad os se på et afsnit fra John Steinbecks roman *East of Eden* og dens oversættelse til dansk:

Time interval is a strange and contradictory matter in the mind. It would be reasonable to suppose, that a routine time or an eventless time would seem interminable. It should be so, but it is not. It is the dull eventless times that have no duration whatever. A time *splashed* with interest, *wounded* with tragedy, *crevassed* with joy – that’s the time that seems long in the memory. And this is right when you think about it. Eventlessness has no *posts* to *drape duration* on. From nothing to nothing is no time at all.
(John Steinbeck: *East of Eden*, 1952, s. 46).

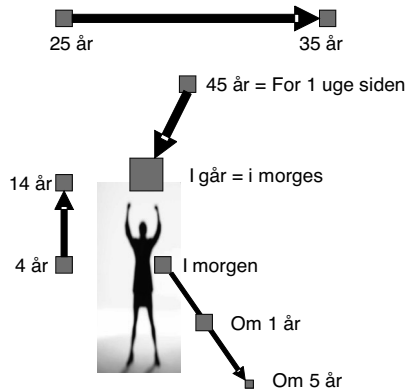
Det er mærkeligt, som man opfatter tidens forløb. Man skulle synes, at en ensformig og begivenhedsløs periode ville virke uendelig. Men sådan er det ikke. Det er den stillestående tid, som ingen udstrækning har. Et tidsrum, der er *opfyldt* af begivenheder

– tragiske, såvel som frydefulde – det er den tid, der virker lang i erindringen. Den begivenhedsløse tid har ingen *hændelser til at markere forløbet*. Fra intet til intet er der ingen vej.

(John Steinbeck: *Øst for Paradis*. Overs. af Elsa Gress og Mogens Knudsen. Gyldendal 1959, s. 49).

Den grundlæggende forskel mellem den engelske original og den danske oversættelse består i, at man konsekvent erstatter den tredimensionelle engelske metafor med en overflademetafor – og det gælder både på russisk og på dansk. Jf. »Eventlessness has no *posts to drape duration on*« og »Den begivenhedsløse tid har ingen *hændelser til at markere forløbet*«. Sammelign også den russiske oversættelse »Пустота *вехаму не размечивушь*«, 'Tomhed kan ikke markeres med milepæle'.

Lad os herefter se, hvordan tiden opfattes og konceptualiseres hos danskere. Eksperimenterne med en dansk forsøgsperson (kvinde, 50, jurist) der så erindringerne udefra, dvs. dissocieret, viste følgende prototypiske resultat:

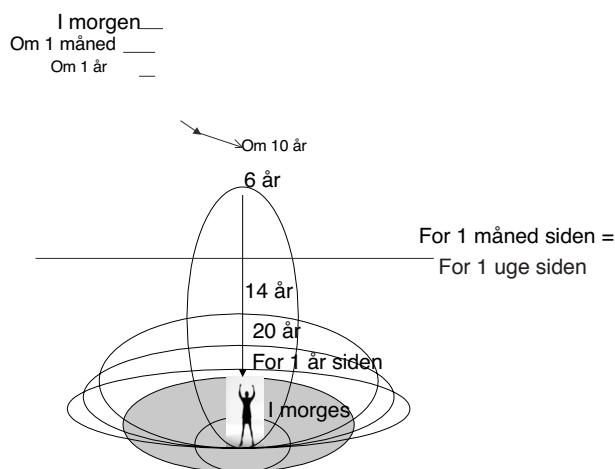

For danskere etableres der to tidsvektorer for fortiden, som er vinkelret (perpendikulært) på hinanden. I det anførte eksempel er det »barndoms-linjen«, som er rettet lodret opad, og »voksenslinjen«, der går vandret mod højre. En tredje vektor udgøres af den aktuelle fortid, som er anbragt lige foran observatøren og er rettet direkte mod hende.

Danskernes fremtidsforestillinger adskiller sig fra både amerikanernes og russernes. Det er vanskeligt at illustrere det grafisk, men det er typisk

for danskere at se selv nære begivenheder i fremtiden som mere distance-rede end de mest fjerne fra den direkte oplevede fortid. Og fremtidslinjen er ganske anderledes end den oplevede fortid: det er typisk, at jo fjernere ud i fremtiden begivenheder er, desto mere vil de ligge nede under øjenhøjde.

Den typiske dansker (mand, 25, studerende), der ser tingene indefra, dvs. dissocieret, udviser følgende:

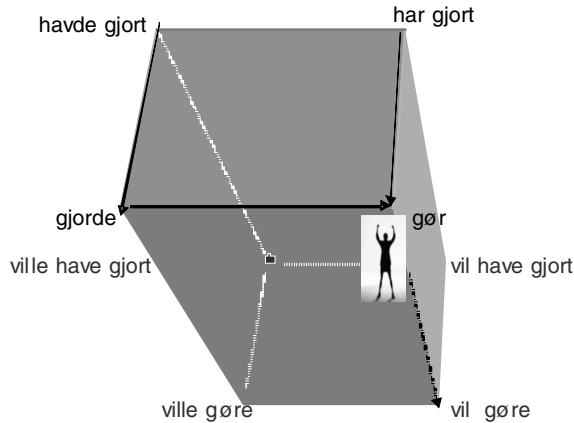

For ham ligger fortiden lige foran: jo nærmere fortiden, desto tættere på i rummet. Hans aktuelle fortid (fra en uge til en måned siden) er lokaliseret som et bredt billede foran ham og er til forskel fra de øvrige fortidsforestillinger set udefra (dissocieret). Så kommer hans associerede udvidede nu (i går, i morges). Hans fremtidsforestillinger er også set udefra og billederne er meget distancerede, og fremtidslinjen peger ligesom hos de dissocierede væk og nedad.

En del danske forsøgspersoner fortalte, at de »ikke kunne se det, som de ikke havde oplevet«, »måske kun føle det« eller at fremtiden »står uklar«, at »billederne glimter«, at »de var som sne i fjernsynet«.

På en eller anden måde oplever danskerne, at »fremtiden« hører til en helt anden »tidsdimension« end hele den samlede oplevede virkelighed. Og det kan vidne om, at fremtidskategorien er meget mere modaliseret i det danske sprog.

Hvis man nu sammenligner de ovennævnte resultater med tempus-aspekt-modussystemet i dansk, så kan man hævde, at det bygger på en dissocieret tidsopfattelse. Det ser grafisk ud på følgende måde:

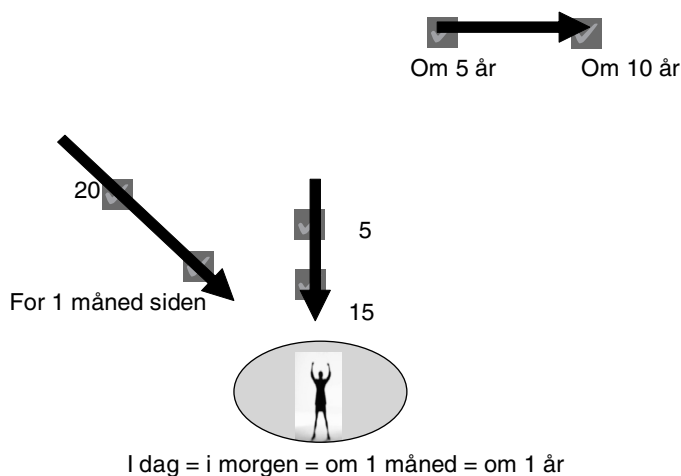

De billeder, der ligger lige foran observatøren på en linje fra venstre til højre, etablerer den »overskuelige« datid. Den vinkelrette linje fra barndommen udgør tilsyneladende perceptionsgrundlaget for førdatid. Og linjen med de nylige begivenheder, der var umiddelbart foran observatøren, svarer til perfektum. Disse tre linjer danner altså tilsammen grundlaget for det plan, som er helt basalt for det danske sprogs tempus-system: planet for de oplevede begivenheder. Dette svarer fuldstændig til Per Durst-Andersens iagttagelser om, at dansk er et sprog, der tager sit udgangspunkt i afsenderens erindring om oplevelsen af situationen (Durst-Andersen 2006).

Hvis den oplevede verden er perceptionsgrundlaget for det danske tempus-system, kan vi forklare den funktionelle udvidelse af den danske perfektum i forhold til den engelske. Det er jo altid de »i nuet oplevede resultater«, som bliver betegnet af perfektum: såvel når perfektum betegner »news flash« (»Gæsterne er kommet«), som når perfektum giver en karakteristik (»Hun har rejst meget«), eller når den betegner infereret

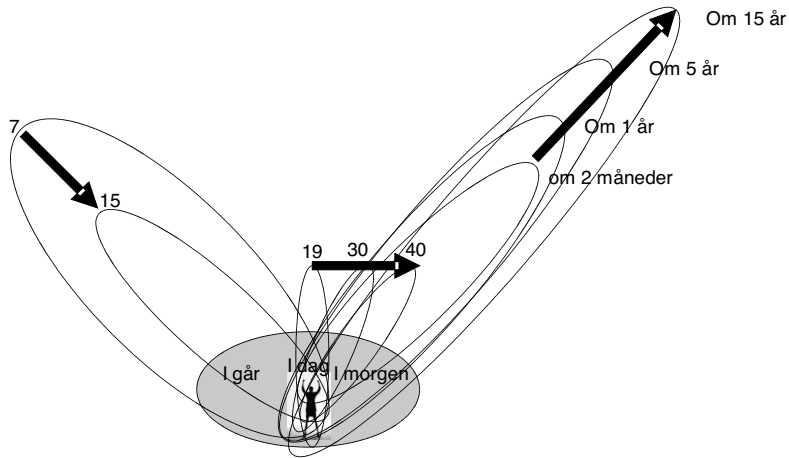
evidentialitet («Tyven er nok kommet ind gennem kælderen») (Durst-Andersen 2000).

Hvordan ser de typiske tidsvisualiseringer ud hos russerne? Den typiske russer (kvinde, 37, økonom), der ser tingene udefra, dvs. dissocieret viser følgende resultater:

Vi ser, at barndommens billeder (5-15 år) er lokaliseret foran, nærmer sig observatøren og samtidigt rejser sig nedefra og opad. Voksenlinjen (20 år – for en måned siden) krydser ikke barndomslinjen. Det er som en anden »tidsø«. Denne linje nærmer sig observatøren fra en anden retning (fra venstre) og er placeret i øjenhøjde. Billedet af det udvidede nu (for denne person *i dag*, *i morgen*, *om en måned*, *om et år*) bliver associeret. Den fjerne fremtid bliver igen dissocieret. Billederne er lokaliseret langt væk og jo fjernere til højre, desto fjernere i fremtiden og konsekvent mindre i størrelse.

Den typiske russer (kvinde, 43, kontorarbejder), der ser tingene indefra, dvs. associeret, viser følgende resultater:

Barndommens billeder (7-15 år) ligger langt væk til venstre, men rykker konsekvent nærmere observatøren. Voksenlinjen (19-40 år) er anbragt lige overfor observatøren, og er rettet til højre. Billeder af det udvidede nu (for denne person *i går*, *i dag*, *i morgen*) forestilles som om begivenhederne foregår her og nu, dvs. meget tæt på personen. Jo fjernere fremtiden er, desto længere væk anbringes billederne. Men de ses under alle omstændigheder indefra. Her ser vi altså en observatør, der står midt i »tidens flod«, som flyder fra venstre til højre og »gennem« hendes krop. Og da billederne er set indefra, virker det som om personen enten kan »sejle« tilbage til de »afstandsiggende« øer, eller gå frem til de »endnu ikke betrådte øer« i fremtiden.

Jeg vil hævde, at det russiske tempussystem har valgt netop den associerede tidsopfattelse for at kode de tempusdistinktioner, der forekommer aktuelle for russernes kollektive underbevidsthed.

Det russiske imperfektive aspekt tillader afsenderen at »dykke ned i begivenheder«, fordi, som russiske forskere viser, de fleste semantiske varianter af russisk imperfektiv aspekt fokuserer »på forløbets middelpunkt« og på »observatørens umiddelbare oplevelse af dette middelpunkt« (Bondarko 2004, s. 280-281). Derfor giver det russiske tempussystem mulighed for enten engageret at dykke ned i en begivenhed og opleve

aktiviteten indefra, som om afsenderen befinder sig på »en tidsø« (en anden metafor kan være inde i »en tidsboble«) (imperfektiv aspekt) *eller* distanceret at konstatere aktiviteternes resultater (perfektiv aspekt).

Jeg vil afslutningsvis demonstrere, hvordan russisk imperfektiv aspekt bruges i skønlitteraturen for at skabe empati hos læseren for en person.

Omskriver man nøgleepisoder fra kendte romaner fra imperfektiv til perfektiv aspekt, forvandler de vigtige scener, der får læseren til at føle sig ét med hovedpersonen, sig pludselig til absolut ubetydelige episoder. Jeg har tidligere vist dette med afsnit fra Leo Tolstojs *Krig og fred* (Nikulicheva 2005). Her vil jeg benytte Svend Åge Madsens kendte historie »Udenfor« hvor en families tragedie udfolder sig for øjnene af en gruppe teenagere, som observerer den uden overhovedet at engagere sig. På mig virkede historien meget stærkt, netop fordi forfatteren kunne skabe så skarp en kontrast mellem begivenhedernes stigende spænding og fortællerens (som er en af drengene) totale ligegyldighed. Et af udtryksmidlerne er, at fortælleren kun bruger datidsformer, der skaber en meget distanceret holdning. På denne baggrund virker den sidste sætning skræmmende: »Det er noget af det mest spændende jeg har oplevet«. Det er den eneste sætning i historien, hvor verbet står i førnutid. Og det siger fortælleren om pigens selvmord!

Som et eksperiment gav jeg til mine studerende på 5. år til opgave at oversætte denne historie til russisk. Resultatet blev, at oversættelserne virkede langt mere empatiske end selve originalen. Det var meget svært at gengive forfatterens idé, netop fordi man bruger det imperfektiv aspekt i russisk, som automatisk virker meget mere engageret. Jf. dansk datid »Vi kunne se når de skændtes og Niels Henning smækkede døren, så vi kunne høre det helt udenfor« og russisk imperfektiv aspekt: »Мы видели, как они ругаются, как Нильс Хеннинг хлопает дверью так, что слышно снаружи«, eller dansk »Engang så nogle af os for eksempel fru Kursten gemme nogle småkager inde i dækketøjsskabet. Dem gik hun og spiste i smug, åbenbart uden at fortælle resten af familien om dem« og russisk oversættelse med imperfektiv aspekt: »Как-то мы заметили, как фру Курстен прячет в шкаф для белья печенье. И потом она потихоньку ела его явно тайком от остальных членов семьи«.

Alt dette har nu ført os til et helt andet og meget spændende felt – hvordan forskelle i tidsopfattelser udmønter sig i oversættelser fra et sprog til et andet, men det er emnet for en speciel forskning.

Litteratur

- Бондарко/Bondarko, A.V.: »K voprosu o perceptivnosti«, i: *Sokrovennyje smysli. Sbornik statej v čest'*. N.D.Arutjunovoj. M. 2004, s. 276-282.
- Durst-Andersen, Per: »Kognitiv analyse af perfektum og imperfektum i dansk«, i: *NyS* 26/27, 2000, s. 131-164.
- Durst-Andersen, Per: »Det danske sprogs mange stemmer«, i: Rita Therkelsen, Nina Møller Andersen og Henning Nølke (red.): *Sproglig polyfoni. Tekster om Bachtin og ScaPoLine*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2007, s. 163-180.
- Lakoff, Georg og Mark Johnson: *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books, 1999.
- Madsen, Svend Åge: »Udenfor«, i: *Mellem himmel og jord*. 1990.
- Никulichева/Nikulicheva, D.B.: »Otraženije perceptivnoj pozitsii govorjašego v datskoj vidovremennoj sisteme v sopostavlenii s rusškoj«, i: *Voprosy teorii jazyka i metodiki prepodavaniya inostrannykh jazykov*. Taganrog 2005, s. 264-273.
- Steinbeck, John: *East of Eden*. 1952.
- Steinbeck, John: *Øst for Paradis*. Overs. af Elsa Gress og Mogens Knudsen. Gyldendal 1959.

Note

1. Artiklen bygger på et foredrag holdt ved et kursus for danske lektorer i udlandet på Hindsgavl Slot foråret 2006.

Lykkens hjul og tekstens ustadighed

Folkebogen om Appolonius og dens danske transmissionshistorie 1594-1853

Af Anna Katharina Richter-Dömling

»En deylig og skøn Historie/ om Kong Appolonio/ I huilcken Lyckens Hiul/ Oc Verdens wstadighed beskriffuis«, sådan lyder titlen på den danske folkebog om kong Appolonius, som vinder en kongedatter og gifter sig, siden mister sin familie og efter mange eventyr og sørejser i Middelhavet finder familien igen og endelig bliver lykkelig. Kærligheds- og eventyrromanen *Appolonius* fra senantikken blev en af middelalderens og renæssancens mest populære folkebøger; den blev oversat til de fleste europæiske sprog og spredtes over syd-, midt- og østeuropa. I slutningen af 1500-tallet kom den også til Danmark, hvor den stadig blev trykt frem til slutningen af 1800-tallet. Hvad sker der med en litterær tekst som *Appolonius* som overleveres i løbet af flere århundreder, på flere sprog og i forskellige kulturelle kontekster? Hvilke forandringer gennemgår teksten, både fortællingen og de såkaldte paratekster: titel, dedikationer, fortale, appendiks? Denne artikel beskæftiger sig med de tekstuelle forandringer i *Appolonius*-folkebogens overleveringsproces i Danmark fra 1594 til 1853.¹

Transmissionsbegrebet og folkebogen

Motivhistorisk følger historien om kong Appolonius sig ind i det antikke og middelalderlige *fortuna*-motivs lange litterære tradition. Ud fra tekstualitetsforskning er det en meget interessant historie om tekstens ustadighed – en transmissionshistorie. Med begrebet »transmission« betegnes her en teksts overleveringsproces over en lang tidsperiode og de forskellige tekstuelle forandringer, som forekommer i løbet af denne proces.² Transmissionsbegrebet omfatter dermed flere vigtige fænomener: varians, serialitet, medie- og genreskift – udgangspunktet er den litterære teksts tekstuelle ustabilitet (Joachim Bumke taler om tekstens »Unfestigkeit«).³ Bumke henviser til Jean Rychner, Joachim Heinze, Paul

Zumthor og i særdeleshed til Bernard Cerquiglini, når han plæderer for et andet tekstbegreb for den middelalderlige litteratur, især litteraturen på folkesprogene. Dette tekstbegreb udgår fra »mouvance« (Zumthor) og »variance« (Cerquiglini) som hovedprincipper for den middelalderlige tekst; begge dele betragtes som positive kvaliteter, udtryk for tekstens rigdom: »Wir müssen mit unfesten, beweglichen Texten rechnen, die sich verändern können, ohne daß die Veränderungen als Störungen zu begreifen wären (...) Der ›Text‹ ist von Anfang an eine veränderliche Größe«. ⁴ Selv om de tekniske og materielle vilkår for bogproduktion og bogdistribution forandredes radikalt med bogtrykkets opfindelse, kan fænomenet ustabilitet (»Unfestigkeit«) både anvendes om førmoderne og moderne tekster: forskellige udgaver, oplag, specialudgivelser eller oversættelser af en tekst præsenterer dens mediale og indholdsmæssige transformationer og dermed dens mangfoldige, plurale eksistensformer. Joseph Grigely, en af de angloamerikanske »new textual scholars«, taler om »textuality« hhv. »textual transformations and textual difference«. ⁵ Tekster er ifølge Grigely aldrig unikke, de eksisterer kun i pluralitet, som »multiple texts«.

Tekstuel ustabilitet og »pluralitet« gør sig i høj grad gældende for en litterær genre som folkebogen, der for det meste har en relativ lang overleveringshistorie. Transmissionsteorien kan derfor kaste nyt lys over folkebøgenes status i litteraturhistorien, fordi deres heterogene litterære og sproglig-kulturelle baggrund ikke er tegn på mangel og inkonsistens (som hævdedet af den ældre litteraturforskning), men tværtimod er af grundlæggende betydning for tekstens varians.

»Folkebog« er som bekendt en nøjagtig oversættelse af det tyske »Volksbuch«, et begreb som videnskabshistorisk går tilbage til den tyske romantiks reception af senmiddelalderens og renæssancens prosalitteratur, i særdeleshed til Joseph Görres' værk *Die deutschen Volksbücher* (1807), som har præget folkebøgenes receptionshistorie i det 19. og langt ind i det 20. århundrede og impliceret en bestemt opfattelse af teksternes tilkomst og overlevering (tekster 'af folket' 'for folket'). Den yngre germanistiske forskning derimod har de sidste ca. 15 år næsten udelukkende foretrukket begrebet »(frühneuhochdeutscher) Prosaroman« (eller »früher deutscher Roman« og »schöne Historie«) i stedet for »Volksbuch«. ⁶ Den danske tradition kender det ældre »morskabslæsning« fra Rasmus Nyerup og Knud Lyhne Rahbek – et begreb som sigter til teksternes funktion – eller i dag »små historier« (Henrik Horstbøll). ⁷ Men begrebet »folkebog« er stadig det mest brugte og betegner desuden

et bestemt tekstkorpus – kanoniseret i 1900-tallets store udgave, *Danske Folkebøger (DF)*.

Et godt begreb, i hvert fald inden for den tysksprogede forskning, er »Historienbuch« (Jürg Glauser), som betegner fortællinger, »historier« i prosa (delvis også i versform) fra det 16., 17. og 18. århundrede med primært underholdende indhold.⁸ Fordelen her er, at det netop i sin åbne definition formår at dække teksternes heterogenitet og flerhed af genreformer, litteraturhistorisk baggrund, transmissionsproces og indhold. Et fælles kendetegn er ifølge Glauser historierne funktion: »Wichtigste Funktion all dieser Texte war es, mit erzählten, gelesenen, vorgelesenen Geschichten – ‘historier’ – zu belehren, indoktrinieren, erziehen, aber auch zu befreien, amüsieren, unterhalten«.⁹ Desuden er »historie« ofte den samtidige betegnelse, som forekommer i folkebøgernes titelformuleringer.¹⁰ Begrebet svarer også til teksternes poetologiske definition, som i 1500- og 1600-tallet tilsyneladende endnu ikke definerer præcise genregrænser mellem forskellige prosaformer. Mange historiers transmission viser netop overskridelser af faste grænser og blandinger af genreformer. Men også selve *historia*-begrebet og relationen til historiskrivningen i den antikke og middelalderlige genrepoetik er af betydning i denne sammenhæng: i folkebogshistorierne implicite sandheds- og legitimitetskrav spejler sig diskussionen om fortællingens og fiktionens legitimitet. Det er noget som viser sig som en vigtig narrativ strategi for den førmoderne fiktionsprosa; teksterne må påberåbe sig autoritet.¹¹ Den geografiske baggrund (hovedsagelig Frankrig, Italien og de tysksprogede områder) og genreform er mangfoldig og heterogen: antikke romaner, middelalderlige høviske versromaner og deres omskrivninger i prosa i 1300- og 1400-tallet,¹² kortprosa fra senmiddelalderen, samlinger med skæmtefortællinger, renæssancenoveller, apokryfe eller legendariske tekster og endog tekster på grænsen til den mere fortællende fiktionslitteratur, nemlig prognostika, drømme- og gådebøger. Noget lignende gør sig gældende for transmissionen: en del historier omarbejdes tidligt fra vers til prosa, de fleste bliver oversat til flere sprog, de kan blive forkortet eller blive del af større kompilationsværker, de overleveres i mange hundrede år eller kun i en kortere periode. Folkebøger eller Historienbücher er et fælleseuropæisk fænomen,¹³ som i særdeleshed skylder bogtrykkerkunsten sin popularitet og udbredelse siden 1500-tallet, men som har sine rødder i (sen-)middelalderens kommunikationsformer, fortælletraditioner og skriftkultur. Desuden fremtræder folkebøgernes specifikke materialitet som et vigtigt, genrekonstituerende kriterium: i

almindelighed blev folkebøgerne trykt i oktavformat på billigt papir og i et forholdsvis enkelt udstyr uden større udsmykning eller illustrationer.¹⁴ Diskussionen om folkebøgenes læsepublikum er kompleks og hænger sammen med bogspreddning og udbredelsen af læsefærdigheder i de forskellige regioner, men man kan gå ud fra, at de fleste læsere i 1500- og 1600-tallet var adelsfolk og byernes borgere.¹⁵

Folkebøger udviser altså dynamik, varians og heterogenitet. Dynamik gør sig gældende i mangfoldige, fælleseuropæiske transmissionsprocesser, som strækker sig over flere århundreder og hvor sproglige og kulturelle grænser overskrides – man kan fx analysere hvordan kulturelle og religiøse kontekster indgår i en folkebogs transmissionshistorie fra Italien via Tyskland til Danmark mellem 1300- og 1600-tallet, og hvordan nye kontekster kan virke tilbage på teksten. Varians gør sig gældende for teksterne både som fortælling og som formel enhed af tekst og paratekster. I løbet af transmissionsprocessen gennemgår teksten forskellige transformationer: mediale forandringer (fra håndskrift til tryk, illustrationer, udstyr), indholdsmæssige, sproglige og formelle forandringer (bearbejdelser, forkortelser, nye versioner, oversættelser) samt forandringer i genreformer. Hele tekstmaterialet er kendetegnet ved heterogenitet med hensyn til geografisk og litteraturhistorisk oprindelse, genreform og indhold.

Netop på grund af sin ustabilitet og diskontinuitet er folkebogsteksten et mangfoldigt diskursivt fletværk.¹⁶ Med udgangspunkt i diskursanalyse og New Historicism kan den beskrives som et narrativt felt for diskursive strategier, som krydser hinanden i forskellige historiske situationer, og som knytter tekster sammen med andre tekster, både litterære og ikke-litterære.

Den danske *Appoloni*us-transmission

Som et eksempel på en folkebogs transmissionshistorie viser *Appoloni*us-historiens danske overlevering, hvilke mediale og formelle forvandlinger en forholdsvis »stabil« historie gennemgår, og hvordan den placerer sig i skiftende intertekstuelle kontekster, diskurser og receptionsletter. Det sidste sker frem for alt ved hjælp af varierende paratekster. På den måde kan teksten blive dynamisk, og den kan åbne sig for forskellige diskursive horisonter, dvs. den kan få varierende funktioner og betydninger i skiftende diskurser.

Appolonius er en af de første trykte danske folkebøger i slutningen af 1500-tallet¹⁷ og har en lang og indviklet transmissionshistorie.¹⁸ Den er overleveret i de ældste bevarede håndskrifter fra det 9. århundrede som latinsk *Historia Apollonii Regis Tyri* over førsteudgaven Utrecht 1474/75 frem til en ny bearbejdet latinsk udgave fra 1595.¹⁹ I løbet af middelalderen bliver den flere gange bearbejdet, integreret i to encyklopædiske tekster fra 1100-tallet og desuden overleveret som referencetekst i forskellige genrer i den europæiske middelalderlitteratur allerede fra det 6. århundrede (fx i *Carmina Burana* nr. 97, *Canterbury Tales*, Chrétien de Troyes' *Philoména*).²⁰ Som intertekstuel referencetekst får fortællingen en ny funktion: ved at blive inkorporeret i forskellige teksttyper som encyklopædier, høviske romaner, latinsk digtning osv. indgår *Appolonius*-historien i nye intertekstuelle netværker med litterære, historiske eller teologiske tekster. På den måde bliver *Appolonius*-historien gennem flere hundrede år en del af middelalderens viden(skab) og litteratur. Man kan derfor tale om en dynamisering og multiplicering af fortællingen, mens den på samme tid sikrer sig en kontinuitet i transmissionen.

Parallelt med den latinske tradition eksisterer der en transmission på folkesprogene, som begynder i det 10. århundrede med bearbejdelser af den latinske historie, adaptationer og oversættelser, både i prosa og på vers. Fra 1300-tallet bliver historien oversat til de fleste europæiske folkesprog, især i 1400- og 1500-tallet. Tekstgrundlaget for de fleste trykte prosaversioner i folkesprog – som blev til folkebøger – er versionen i *Gesta Romanorum*, hvor fortællingen i 1300-tallet blev optaget som historie nr. 153.²¹

Den ældste bevarede danske *Appolonius*-folkebog blev trykt i Rostock i 1594.²² Man kunne formode, at det er en oversættelse fra den tyske folkebog (Heinrich Steinhöwel, 1471), fordi den kronologiske og geografiske overlevering for de fleste skandinaviske folkebøger i 1500- og 1600-tallet udgår fra et (høj- eller neder)tyisk tekstforlæg. Men interessant nok ikke her: oversætteren har åbenbart anvendt håndskrifts- og trykversioner af den latinske *Historia Apollonii*, i særdeleshed *Gesta Romanorum*.²³ Ud over folkebogen findes også en dansk folkeviser om Appolonius fra 1600-tallet (*Kong Apollon af Tyre*, nr. 88 i *Danmarks gamle Folkeviser*).²⁴ Selv om det her kun er nogle motiver, som minder om folkebogens historie, er det dog interessant, at den har leveret et tekstmateriale, som føjer sig ind i andre genrer og i andre litterære og mediale traditioner.

Danske Folkebøger opregner 26 *Appolonius*-tryk (inkl. tabte udgaver) mellem 1591 og 1882,²⁵ og ved egen efterforskning har jeg fundet yder-

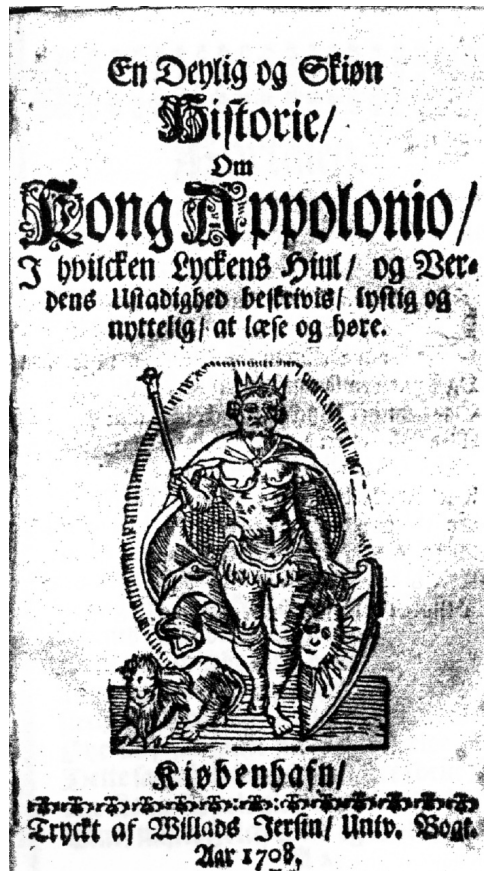
ligere to tryk fra hhv. 1771 og 1853 i Det Kgl. Bibliotek i København, samt en udgave fra 1700-tallets anden halvdel i Dansk Folkemindesamling – sidstnævnte er meget spændende med hensyn til transmission, men er måske ikke nogen ny udgave. Vi kan altså regne med 28 forskellige danske *Appolonius*-tryk (eller 29 medregnet eksemplaret i Folkemindesamlingen), hvoraf 19 hhv. 20 er bevarede.

Ser man på *Appolonius*' europæiske transmission, udviser den en bemærkelsesværdig kontinuitet,²⁶ hvilket i det store og hele også gælder for den danske overlevering, i hvert fald for de danske udgaver mellem 1594 og 1818. Kun den næstsidste udgave fra 1853, hvor allerede titlen (»En ny Historie om Apolonius og hans elskværdige Datter«) signalerer et brud med den traditionelle historie, opviser flere drastiske forandringer i historiens indhold. Indholdsmæssige forandringer forekommer altså ganske sent i den danske transmissionshistorie, men vekslende paratekster aktualiseres i forskellige receptionssammenhænge, hvorved teksten kan blive dynamisk. Det er denne blandning af stabilitet og ustabilitet, som gør den danske *Appolonius*-transmission særlig interessant.

Paratekstuelle forandringer

Titel

Den danske folkebogs titel er konstant gennem hele dens transmissionshistorie (med kun to undtagelser) »En deylig og skjøen Historie/ om Kong Appolonio/ I huilcken Lyckens Hiul/ Oc Verdens wstadighed beskriuffuis. Lystig oc Nyttelig/ at læse oc høre« (1594). I titlen benyttes – ud over en henvisning til folkebøgernes funktion (det tyske »nutz und kurtzweyl«, 'belæring og underholdning') – to kendte topoi fra middelalderens litteratur og ikonografi: lykkens hjul og verdens ustadighed. Titlen indbyder til en allegorisk læsning: den fiktive kong Appolonius' historie er en fortælling om den jordiske lykses forgængelighed. Tydligere end i titler på andre *Appolonius*-oversættelser (som også bygger på *Gesta Romanorum*) forstærkes i den danske tradition den allegorisk-moralske læsning, som allerede fremgår af *Gesta Romanorum*-versionens titel »de tribulatione temporalis que in gaudium sempiternum postremo commutabitur«, hvorved *Appolonius*-historien havde fået status som middelalderlig eksempletstekst.²⁷ I den danske folkebog viser *fortuna* sig både som gennemgående narrativt princip og i selve Appolonius-figuren med sin skiftende

Appolonius fra 1708 (med den traditionelle titel).

lykke; men også som motiv i historiens »setting«, havet, som netop i 1500- og 1600-tallets ikonografi gælder som gudinden Fortunas rige.

Digt

Kombinationen af *fortuna*-tanken og en eksemplarisk-didaktisk udlægning findes også i folkebogens indledende digt og fortale. Begge paratekster er tilsyneladende et enestående dansk transmissionselement. Digtet, som findes i næsten alle bevarede danske udgaver, begynder med ordene »Lycke oc wlycke de vandre omkring/ Oc gaa hoss huer Mand vd oc ind«. Her henvises til historiens titel og til den klassiske idé om »bona« hhv. »mala fortuna«, og folkebogen fremstår tydeligt som en eksempeltekst: »Exempel findis her i denne Bog/ Besinde det ræt/ Da bliffer du

klaag«. Fortalen retter sig desuden eksplicit til ægtepar som intenderede læsere (historien byder dem »trøst og husvælelse«); Appolonius, som oplever både tragiske og lykkelige øjeblikke med sin familie, bliver forbillede og identifikationsfigur.

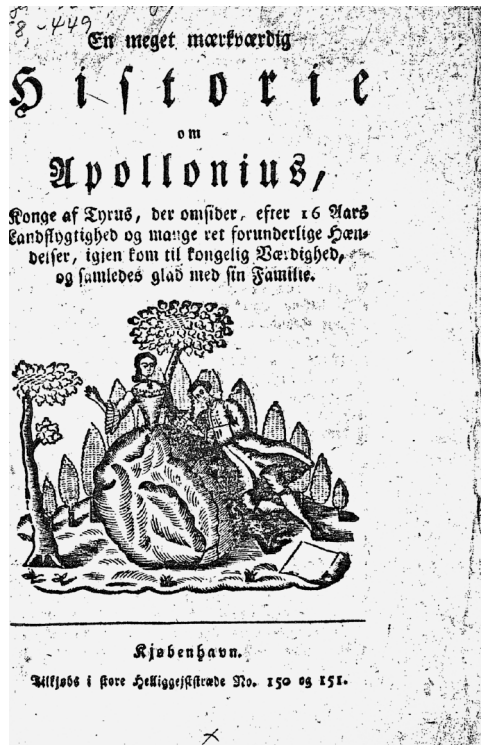
Fortale

Fortalen accentuerer fortællingens didaktiske funktion endnu tydeligere end digtet: ved at give en fortolkningsanvisning, beskrive historien som et spejl for menneskets eller læserens jordiske eksistens og ved at ende med en opfordring til tålmodighed og fortrøstning hos Gud. Fortalen anbefaler læseren den klassiske kardinaldyd *patientia* hhv. *constantia*, som også helten Appolonius praktiserer, og som – sammen med troen på *providentia Dei*, på at Gud til sidst skal vende alt ondt til godt – fungerer som et åndeligt værn: en reference til middelalderens og renæssancens *remedia*, lægemiddel mod fortunas vilkårlighed (jf. Francesco Petrarca's *De remediis utriusque fortunae* fra 1366). Ved valget af titel og den specifikke didaktiske fremhævelse af *constantia* i både digtet og fortalen skriver den danske *Appolonius*-overlevering sig ind i en central filosofisk og litterær diskurs i renæssancen og barokken.²⁸

Kun to udgaver i den danske transmission har en anden titel: et tryk fra 1797-1808 og den nævnte udgave fra 1853. Udgaven fra 1797-1808 lægger vægt på historiens anekdotiske karakter og familieidyllen i slutningen (»En meget mærkværdig Historie om Apollonius, Konge af Tyrus, der omsider, efter 16 Aars Landflygtighed og mange ret forunderlige Hændelser, igjen kom til kongelig Værdighed, og samledes glad med sin Familie«), der karakteriserer teksten som en underholdende familiehistorie. Den anden udgave fra 1853 betegnes som »En ny Historie«. Begge udgaver giver afkald på det indledende digt og fortalen, som indtil da havde styret tekstens allegoriske fortolkning og reception som en didaktisk og eksemplarisk fortælling. Også historiens teologiske dimensioner og diskurser er væk. I den danske *Appolonius*-transmission kan man derfor betragte denne forandring som tegn på en ny poetologisk orientering og et nyt publikum: omkring år 1800 kan man iagttage en forskydning fra folkebøgernes klassiske mål »belæring og underholdning« hen mod en underholdning uden belæring.

Appendiks

Appolonius har ikke appendiks i de latinske versioner, men den danske transmission har to udgaver fra 1700-tallet, som viser et interessant såkaldt »Überlieferungsverbund« (historien traderes sammen med en helt

Appolonius fra 1797-1808.

anden tekst, fx fordi den er indbundet i samme håndskrift eller bog).²⁹ Det er tematiske forbindelser som motiverer en fælles transmission, selv om det ikke fremgår, om det var med hensigt, at teksterne forenedes i en og samme udgave.

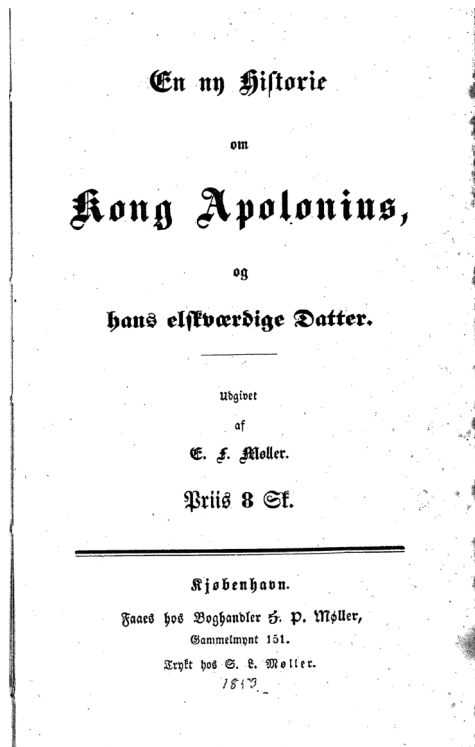
I *Appolonius*-udgaven fra 1708 findes efter selve historien et upagine- ret blad, i samme kvalitet som det foregående, med et digtfragment om en skibsulykke. Bladet viser de sidste to vers af strofe 5, de komplette strofer 6 og 7 og første halvdel af strofe 8. Digtet handler om en histo- risk begivenhed, skibet *Dansborgs* (et skib fra det Ostindiske Kompag- nie) tragiske havari i Skagerrak den 16. februar 1714. Digtet er en vise i skillingvisernes tradition, som gerne fortalte om aktuelle begivenhe- der.³⁰ Der er mange overensstemmelser mellem digtet og *Appolonius*-hi- storien, frem for alt *fortuna*-motivet, tanken om altings forgængelighed, havet som skueplads for både skibsulykken og handlingen i *Appolonius*, og endelig en didaktisk-eksemplarisk læsning, som lægger vægt på den jordiske eksistens' usikkerhed og skrøbelighed (havet betragtes her ikke

kun som fortunas rige, men også i den middelalderlige allegoriske forståelse som farens og dødens sted). Det fremgår fx af strofe 8: »Her seer vi Lyckens foranderlig Smiger / Og hvordan Menniskens Skæbne er tung / Her kand bevises det Ordsprog mand siger / Tancker og Agt kom aldrig i Pung«. ³¹ Både digtet og folkebogen viser den klassiske metaforiske tyding af menneskelivet som en sørejse, dets grundlæggende »nautische Daseinsmetaphorik«. ³² Begge tekster fortæller om Fortunas magt; hensigten er didaktisk inden for rammen af motivets *interpretatio christiana*. Dansborg-digtet viser, hvor åben folkebogsteksten er over for andre tekster, som kan gå i forbindelse med *Appolonius*-historien, når der er paralleller i tematik, metaforik og didaktiske krav. På den måde – ved hjælp af paratekster og kombinationer af folkebogsteksten med andre tekster (»Überlieferungsverbünde«) – åbnes nye intertekstuelle horisonter, og der skabes nye diskursive kontekster for folkebogen. Her gør en transmissionshistorisk og intertekstuel dynamik sig gældende, som gør den ellers ganske stabile tekst ustabil – i positiv forståelse: ustabilitet er et tegn på tekstens rigdom af intertekstuelle og diskursive (kombinations-)muligheder.

Et andet eksempel er udgaven i Dansk Folkemindesamling, hvor en del af *Appolonius* findes i samme bog som et tryk af Hans Christensen Sthens *Lyckens Hiul, En kaart Vnderuisning om Lyckens wstadighed oc Verdensløb*. ³³ Selv om det var tilfældigt at *Appolonius*-historien kom med i bogen, er der en vis overensstemmelse mellem *Lyckens Hiul* og *Appolonius* hvad angår den didaktiske hensigt og behandlingen af *fortuna*-tanken. ³⁴ En sådan 'transmissions-symbiose' giver mulighed for at undersøge diskursive og intertekstuelle forbindelser materielt forankret.

Indholdsmæssige forandringer

Indtil begyndelsen af 1800-tallet var det kun parateksterne (bortset fra titlen) som forandredes og dermed kunne placere folkebogen i forskellige intertekstuelle sammenhænge. Men på grænsen til 1800-tallet sker der forandringer i selve fortællingen, altså indgreb i historiens indhold. »En ny Historie om Kong Apolonius, og hans elskværdige Datter« fra 1853 viser et drastisk brud i dens danske transmission siden 1594. ³⁵ Denne bearbejdelse er stærkt forkortet, fra de vanlige 64 sider til blot 14. Historien minder kun meget svagt om den oprindelige folkebog. I stedet

Appolonius fra 1853.

er den blevet en sentimental familie- og kærlighedshistorie. Desuden er topografien forandret, handlingen foregår i Spanien og Italien i stedet for i Middelhavets østlige del, og orientalske og antikke elementer er forsvundne. Appolonius selv fremstår næsten som en Don Juan, mens det i de ældre versioner var kongedatteren som tog initiativet i deres kærlighedshistorie. Frem for alt viser historien en anden seksualitetsdiskurs: incest-episoden, som den traditionelle historie begynder med, og som fungerer som katalysator for hele handlingen og narrativt mønster inden for folkebogens familie- og seksualitetsdiskurs, er udeladt her. Det er første gang i den danske *Appolonius*-transmission, at den falder væk.³⁶ Den voldsomme og anstødelige incest-episode, der udgjorde historiens stærke diskursive potentiale, er erstattet af en ægteskabsintrige. Seksualitet omtales kun i disciplinerede, skjulte former (som viser sig i Appolonius-figuren og i en kort episode, hvor han møder sin datter, som han ikke genkender, i et bordel). Som helhed er *En ny Historie* ikke længere en middelalderlig eventyr- og kærlighedsroman om magt, vold, familie,

kærlighed, seksualitet og økonomi, men blot en temmelig artig familiehistorie.

Transmissionshistorier af den art er ikke noget enkeltstående fænomen. Mellem ca. 1800 og 1830 oplever andre folkebøger i Danmark og Sverige (delvis drastiske) forkortelser og indgreb af puristisk-bagatelliserende art. De bliver »domesticerede« historier uden moralske eller verbale anstødeligheder, som retter sig mod et borgerligt læsepublikum.³⁷ Den bearbejdede version i 1853-udgaven indgår ikke længere i de intertekstuelle og diskursive relationer fra de tidligere udgaver: det gælder *fortuna*-tanken (som kom til udtryk i den traditionelle titel, det indledende digt og fortalen – ligesom titlen nu er blevet en anden, og digtet og fortalen er borte), og det gælder den allegorisk-eksemplariske og didaktiske læsning og paratekstuelle forhold. Men »en ny historie« forudsætter implicit »en gammel historie«, og så er den traditionelle folkebog endnu *in absentia* nærværende. Desuden sigter titlens »en ny historie« til skillingvisernes konventionelle reklamegreb: bogen skal sælges. Men den forandrede titel er også et udtryk for historien som et produkt af dens egen transmissionshistorie. Og det er netop denne udgave med dens tydelige forandringer, som illustrerer tekstens ustadighed. Den viser folkebogens positive dynamik og dens muligheder for tilpasning til forandrede receptionssituationer. Den åbner også for nye diskursive forbindelser til 1800-tallets borgerlige kærligheds- og seksualmoral, syn på familiekonstellationer eller på det fremmede.

Afslutning

Appolonius-historiens danske transmissionshistorie viser, at både partielle og omfattende tekstuelle ændringer af folkebogsteksten i løbet af dens lange overleveringshistorie bevirker, at teksten kan placeres i forskellige intertekstuelle og diskursive felter og receptionssammenhænge. Historien med sin traditionelle titel kan læses som eksemplarisk-didaktisk fortælling om Fortunas magt og livets korthed. Historien viser forbindelser til middelalderens eksempeltjekster og renæssancens og barokkens *fortuna*- og *constantia*-diskurser. Og den giver mulighed for, at andre tekster kan forbinde sig med den og dermed etablere en 'tekstsymbiose', en transmissionsforbindelse som i eksemplerne med digtet om skibsylykken og med Hans Christensen Sthens *Lyckens Hiul*.

I løbet af transmissionen sker der mediale, indholdsmæssige og formelle forandringer, frem til *En ny Historie* fra 1853, som virkelig fortæller en ny historie om Appolonius, en anden end før. Men det er stadig *Appolonius*-historien.

At den samme historie er så fleksibel, at den kan forvandles og transformeres inden for forskellige litterære kontekster, svarer også til den tematiske, stilistiske og formelle heterogenitet, som er kendetegnende for folkebogen som genre. Ud fra et transmissionsteoretisk synspunkt betragtes netop denne fleksibilitet og ustabilitet ikke længere som tegn på underlegen litterær kvalitet, men som et stort dynamisk potentiale – det er et afgørende nyt perspektiv på disse tekster. *Appolonius*-historiens transmission viser, at teksten er en »multiple text«, som hele tiden genopstår i nye former og kontekster og som eksisterer netop i sin pluralitet, i sine forskellige varianter og transformationer – ikke som en stabil og uforanderlig tekst. Teksten er ustadig, og derfor overlever den.

Litteratur

- Appel, Charlotte: *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*. 2 bind. København 2001.
- Archibald, Elizabeth Frances: 'Apollonius of Tyre' in the Middle Ages and the Renaissance. Ann Arbor 1984.
- Archibald, Elizabeth: *Apollonius of Tyre. Medieval and Renaissance Themes and Variations*. Including the text of the Historia Apollonii Regis Tyri with an English Translation. Cambridge 1991.
- Barner, Wilfried: »Die gezähmte Fortuna. Stoizistische Modelle nach 1600«, i: Walter Haug og Burghart Wachinger (red.): *Fortuna*. Tübingen 1995, s. 311-343.
- Blumenberg, Hans: *Schiffbruch mit Zuschauer. Paradigma einer Daseinsmetapher*. Frankfurt/Main 1993 (4. opl.).
- Bumke, Joachim: »Der unfeste Text. Überlegungen zur Überlieferungsgeschichte und Textkritik der höfischen Epik im 13. Jahrhundert«, i: Jan-Dirk Müller (red.): »Aufführung« und »Schrift« in Mittelalter und Früher Neuzeit. Stuttgart, Weimar 1996.
- Cerquiglioni, Bernard: *Éloge de la variante. Histoire critique de la philologie*. Paris 1989.
- Cohen, Philip: *Texts and Textuality. Textual Instability, Theory, and Interpretation*. New York, London 1997.
- Danmarks gamle Folkeviser*. Red. af Svend Grundtvig. Anden Del. København 1856, s. 464-469 [DgF].
- Danske Folkebøger fra 16. og 17. Århundrede*. Udgivne af J.P. Jacobsen, Jørgen Olrik og R. Paulli. 14 bind. København 1915-36 [DF].

- En Deylig oc skøn Historie/ om Kong Appolonio/ I hvilcken Lyckens Hiul/ Oc Verdens wstadighed beskriffuis. Lystig oc Nyttelig/ at læse oc høre. Prentet i Rostock aff Steffen Møllemand 1594.*
- En Deylig og Skøn Historie/ Om Kong Appolonio/ I hvilcken Lyckens Hiul/ og Verdens Ustadighed beskrivis/ lystig og nyttelig/ at læse og høre. Kiøbenhavn/ Tryckt af Willads Jersin/ Univ. Bogt. Aar 1708.*
- En meget mærkværdig Historie om Apollonius, Konge af Tyrus, der omsider, efter 16 Aars Landflygtighed og mange ret forunderlige Hændelser, igjen kom til kongelig Værdighed, og samledes glad med sin Familie. Kjøbenhavn. Tilkjøbs i store Helliggeiststræde No. 150 og 151. u.å. [1797-1808].*
- En ny Historie om Kong Apolonius, og hans elskværdige Datter. Udgivet af E.F. Møller. Priis 8 Sk. Kjøbenhavn. Faaes hos Boghandler H.P. Møller, Gammelmynt 151. Trykt hos S.L. Møller. u.å. [1853].*
- Erslaw, Thomas Hansen: *Almindeligt Dansk Forfatter-Lexicon*. København 1847, og *Supplement*, bd. 2. København 1864.
- Foucault Michel, *Archäologie des Wissens*. Übersetzt von Ulrich Köppen. Frankfurt/Main 1992 (5. opl.).
- Gesta Romanorum*. Red. af Hermann Oesterley. Hildesheim 1963 (reprografisk optryk af udgaven Berlin 1872).
- Glauser, Jürg: *Ausgrenzung und Disziplinierung. Studien zur volkssprachlichen Erzählliteratur Skandinaviens in der frühen Neuzeit*. Zürich 1990 (upubliceret Habilitationsschrift, Universität Zürich).
- Glauser, Jürg: »Eulenspiegels Sünden, Markolfs anderes Gesicht. Ausgrenzungs- und Disziplinierungsprozesse in der skandinavischen Populärliteratur«, i: *Ethnologia Europaea* 23 (1993), s. 27-40.
- Glier, Ingeborg: »Kleine Reimpaargedichte und verwandte Grossformen«, i: *Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Begründet von Helmut de Boor (†) und Richard Newald (†). Bd. 3: *Die deutsche Literatur im späten Mittelalter 1250-1370*, 2. Teil: *Reimpaargedichte, Drama, Prosa*. Hg. von Ingeborg Glier. München 1987, s. 19-33.
- Görres, Joseph: *Die teutschen Volksbücher. Nähere Würdigung der schönen Historien-, Wetter- und Arzneybuechlein, welche theils innerer Werth, theils Zufall, Jahrhunderte hindurch bis auf unsere Zeit erhalten hat*. Heidelberg 1807 (eftertryk Berlin 1925).
- Grigely, Joseph: *Textuality. Art, Theory, and Textual Criticism*. Ann Arbor 1998 (4. opl.).
- Horstbøll, Henrik: *Menigmands medie. Det folkelige bogtryk i Danmark 1500-1840. En kulturhistorisk undersøgelse*. København 1999.
- Klebs, Elimar: *Die Erzählung von Apollonius von Tyrus. Eine geschichtliche Untersuchung über ihre lateinische Urform und ihre späteren Bearbeitungen*. Berlin 1899.
- Knapp, Fritz-Peter: *Historie und Fiktion in der mittelalterlichen Gattungspoetik. Sieben Studien und ein Nachwort*. Heidelberg 1997.
- Kortekaas, G.A.A. (red.): *Historia Apollonii Regis Tyri. Prolegomena, text edition of the two principal latin recensions, bibliography, indices and appendices*. Groningen 1984.

- Kortekaas, G.A.A.: *The Story of Apollonius, King of Tyre. A Study of its Greek Origin and an edition of the two oldest Latin Recensions*. Leiden, Boston 2004.
- Lykkens Sool Formørckes Paa Kiøbmandens Pool/ Da det Ostindiske Skib Dansborg Forulyckedis fire Mile Vesten for Skagen den 16. Febr. 1714. Under den Melodie: Dygdædle Siæl/ Priisværdig Gudinde etc. Tryckt Aar 1714. I: 13 Viser om Skibbrud mm 1697-1780. København u.å.
- Malm, Mats: *Textens auktoritet: de första svenska romanernas villkor*. Stockholm 2001.
- Müller, Jan-Dirk: »Volksbuch/Prosaroman im 15./16. Jahrhundert. Perspektiven der Forschung«, i: *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*. 1. Sonderheft Forschungsreferate. Tübingen 1985, s. 1-128.
- Nielsen, Lauritz: *Dansk Bibliografi 1551-1600. Med særligt hensyn til dansk bogtrykkerkunsts historie*. 7. Hæfte. København 1932.
- Nielsen, Lauritz: *Dansk Bibliografi 1482-1600. Med særligt hensyn til dansk bogtrykkerkunsts historie*, bd. III: Supplement. København 1996.
- Nyerup, Rasmus: *Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge igjennem Aarhundreder*. København 1816.
- Paulli, R.: »Bidrag til et Træsniits Historie. Petrarkameister og Hans Brosamer«, i: *Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, XXII (1935), s. 79-91.
- Piø, Iørn: *Nye veje til folkevisen*. København 1985.
- Rahbek, Knud Lyhne: *Dansk og Norsk Nationalværk, eller Almindelig ældgammel Morskabslæsning. Paa ny udgivet og gennemseet, samt forøget med historisk-litterariske Noticer*. 3 bind. København 1828.
- Sthen, Hans Christensen: *Kort Vending*. Udgivet med kommentarer og efterskrift af Jens Aage Doctor. København 1972.
- Tomasek, Tomas: »Über den Einfluss des Apolloniusromans auf die volkssprachliche Erzählliteratur des 12. und 13. Jahrhunderts«, i: *Mediävistische Komparatistik. Festschrift für Franz Josef Worstbrock zum 60. Geburtstag*. Hg. von Wolfgang Harms und Jan-Dirk Müller in Verbindung mit Susanne Köbele und Bruno Quast. Stuttgart, Leipzig 1997, s. 221-237.
- Tristram, Hildegard L.C. (red.): *Text und Zeittiefe*. Tübingen 1994.
- Velserus, Marcus: *Narratio eorum quae contingerunt Apollonio tyrio. Ex membranis vetustis. Augustae Vindelicorum ad insigne pinus. Anno MDXCV*.

Noter

1. Artiklen bygger på min ph.d.-afhandling i nordisk filologi fra efteråret 2006: Anna Katharina Dömling: *Transmissionsgeschichten. Zur dänischen und schwedischen Erzählprosa in der frühen Neuzeit*, som godkendtes af Philosophische Fakultät der Universität Zürich, Schweiz den 1.12. 2006. Afhandlingene forventes udgivet i 2008.
2. Den tyske forskning taler om »Zeittiefe«, når det gælder tidsbegrebet med hensyn til forandringer og omskrivninger af litterære tekster, som har en lang overleveringshistorie. Se Tristram 1994.

3. De tyske begreber »Unfestigkeit« og »unfester Text« anvendes for første gang af Joachim Bumke i sammenhæng med middelalderlige overleveringsforhold. Jf. Bumke 1996, s. 118-129.
4. Bumke 1996, s. 125 (jf. også *ibid.*, noter 17-22), med henvisning til Cerquiglini: »L'écriture médiévale ne produit pas des variantes, elle est variance« (Cerquiglini 1989, s. 111).
5. Grigely 1998, s. 1. – Både Bumkes »Unfestigkeit« og den angloamerikanske »new textual scholarship« med begrebet »textual instability« (Jerome McGann, Philip Cohen m.fl.) henviser til Zumthor og Cerquiglini. Denne udvikling i tekstfilologi har sine rødder i poststrukturalistisk tekstkritik. Jf. Cohen 1997, s. xi-xxxiv.
6. Fra den brede, tyske forskningslitteratur om folkebøger her kun Müller 1985.
7. Glauser 1990, s. 124-126; Horstbøll 1999, s. 174-219; Appel 2001, bd. 1, s. 533 og bd. 2, s. 577-578.
8. Glauser 1990, s. 124-126. – Horstbølls »små historier« er meget nær Glauzers og mit eget »Historienbuch«-koncept.
9. Glauser 1990, s. 125-126.
10. De skandinaviske tekster fra 1500- og 1600-tallet orienterer sig i de fleste titler mod tyske betegnelser: »en deylig og skion historie« (dansk *Appolonius*); i ældre tekster med relation til historieskrivningen: »krønike« (*Olger Danske*, *Kong Magnus*), nogle gange kun »bog« (*En Ræffue Bog*, *Jesu Barndoms Bog*). Jf. Glauser 1990, s. 110 (note 68), s. 125 (note 106).
11. Jf. Knapp 1997 og Malm 2001 om autoritetsdiskussionen i de tidlige svenske romaner.
12. Den germanistiske forskning anvender begrebet »Prosaauflösungen«. Jf. fx Müller 1985, s. 15-25, s. 52.
13. Betegnelsen varierer: chapbooks, pleasant histories, la Bibliothèque bleue, libretti popolari osv.
14. De fleste skandinaviske udgaver fra 1500- og 1600-tallet har træsnit og et prydet titelblad, men i 1700-tallet er de ofte næsten helt uden udsmykning. Ofte anvendtes træsnit kun til førsteudgaven, senere udgaver har kun illustrationer på titelbladet. De enkelte træsnit blev fremstillet efter mønstre i de tyske udgaver og brugt til flere forskellige folkebøger samtidig. Jf. *DF XIII*, s. 295-364. En undtagelse er fx den danske førsteudgave af *En Ræffue Bog*, som var tilegnet Christian III og blev trykt i 1555 i en meget smuk folio-udgave. Se Glauser 1990, s. 135.
15. Et vigtig argument her er udbredelsen af læsekundskab. Jf. Appel 2001, bd. 1, s. 223-356.
16. Foucault 1992, s. 17-20 og s. 24-27.
17. Til Danmark kommer folkebøgerne i 1500-tallets anden halvdel (fra ca. 1550-70). De tidligste danske tryk er *En Doctors Datter* (1557-59), *Persener* (1560), *Euriolus og Lucretia* (1568?/ før 1571), *Uglspil* (før 1571), *De syv vise Mestre* (1571-1575), *Fortunatus* (1575), *Josephs Historie* (1580), *Magelona* (1583), *Kong Lavrin* (1588), *Faust* (1588), *Kong Appolonius* (før 1591), *Kejser Octavianus* (1597), *Tvende Kiøbmænd* (1599). Mange »små hi-

- historier« blev allerede trykt tidligere i 1500-tallet; men ikke alle førsteudgaver er bevarede. Jf. Glauser 1990, s. 132 og *DF* XIII, s. 173-174.
18. Jf. Archibald 1991, s. 3; Klebs 1899; Archibald 1984. Om de forskellige redaktioner jf. Kortekaas 1984 (s. 14-58); om »originalen« jf. Kortekaas 2004.
 19. Marward Welsler (Marcus Velserus), Augsburg 1595. Jf. Kortekaas 1984, s. 16-17, s. 72-73, s. 135.
 20. Jf. Klebs 1899, s. 12-13, s. 412-413, s. 471-472, s. 484, s. 487; Archibald 1984, s. 248-257; Archibald 1991, s. 217-233.
 21. Jf. fx Archibald 1991, s. 182-216; Kortekaas 1984, s. 5-9; Tomasek 1997.
 22. Oversætteren er anonym. Jf. *DF* III, s. 203-204 og Nielsen 1996, s. 220 (nr. 942). Der har eksisteret et endnu ældre tryk (»trykt før 1591«), hvilket fremgår af bogføreren Laurentz Albrechts bogkatalog. Jf. *DF* XIII, s. 151-152 og Paulli 1935, s. 79-91. Der synes ikke at eksistere danske eller svenske *Appolonius*-håndskrifter; historien synes altså at have spredt sig i Danmark (med undtagelse af Island) og Sverige udelukkende i trykte versioner, formodentlig fordi den kom til Danmark relativt sent.
 23. Sandsynligvis mindst tre tekster: Utrecht-trykket fra 1474/75, Welsers tekst samt en *Gesta Romanorum*-version, men måske også en nedertysk version. Jf. *DF* III, s. XIX-XXII, s. 174-191 og Kortekaas 1984, s. 21.
 24. *DgF* 1856, s. 464-469. Jf. også Klebs 1899, s. 379; Piø 1985, s. 118-120, s. 227-228.
 25. Jf. *DF* III, s. 203-210 og *DF* XIII, s. 152-155.
 26. Jf. Archibald 1984, s. 1, s. 62-63. Stilistiske, formelle og materielle former for ustabilitet eksisterer alene i overleveringen inden for en sprogradition.
 27. *Gesta Romanorum* 1872, s. 510-532 (den såkaldte Vulgata-redaktion). *Appolonius*-historien får her en kristelig-moralsk fortolkning, som svarer til *Gesta Romanorum*s intentioner som middelalderlig samling af eksempeltekster, som gerne anvendtes i prædikener.
 28. Jf. Barner 1995, som henviser til Justus Lipsius (1547-1606) og hans *De constantia* (1584).
 29. Begrebet er fra Glier 1987.
 30. Digtet har 15 strofer og er vise nr. 5 i det lille bind med viser om skibsykker (*13 Viser 1697-1780*). Da digtet hhv. det lille tryk er fra 1714, kom den nok lidt senere ind i *Appolonius*. Det findes kun i denne ene udgave fra 1708.
 31. Str. 8 (fragment) fra *Lyckens Sool* (*13 Viser*; København u.å.) i *Appolonius*-udgaven 1708.
 32. Blumenberg 1993, s. 9.
 33. Det er tydeligvis en privatperson, som i 1700- eller 1800-tallet har lavet sin egen bog ved at sy forskellige små historier sammen, i øvrigt ikke usædvanligt på denne tid. Mere om dette samlingsværk i min afhandling. Jf. også Horstbøll 1999, s. 48, s. 584. – *Lyckens Hiul* blev trykt første gang i 1581 i København. Jf. Nielsen 1932, nr. 1533, s. 556-557. Trykket i samlingsværket er måske fra midten af 1700-tallet. *Appolonius*-trykket her viser typografiske ligheder med tre andre udgaver fra 1700-tallet.
 34. Fra *Lyckens Hiul* er der ikke langt til Sthens skoledrama *Kort Vending*, som viser mange tematiske og tekstuelle ligheder med læredigtet. Jf. Sthen 1972.

35. Historien – sandsynligvis oversat efter et samtidigt tysk forlæg – blev udgivet af H.P. Møller, sanglærer og boghandler i København (om ham se Erslew 1847/1864).
36. Incest-episoden overleveres i de danske udgaver fra 1594 til 1818 i tekstuel stabilitet, dvs. i samme ordlyd og tekstlængde (altid bl. A3^v-A5^r).
37. Begrebet »domestizierede Lesestoffe« er fra Glauser 1990, s. 308-314; Glauser 1993.

Tekstkritiske problemer

Bemærkninger til en genudgivelse af
J.P. Jacobsens *Niels Lyhne*

Af Klaus Nielsen

Inden for nordisk editionsfilologi findes efterhånden en del teoretisk materiale. Hvad der dog beklageligvis er sjældnere, er større fremstillinger med eksempler på den praktiske applikation af teorien.¹ I denne artikel er det hensigten at belyse et udvalg af tekstkritikkens problemstillinger ved eksempler fra mit arbejde med genudgivelsen af J.P. Jacobsens roman *Niels Lyhne*, 1880, i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs serie *Danske Klassikere*.² Oprindeligt var dette arbejde tænkt som en revision af DSL's tidligere udgave fra 1986 (herefter *NL* 1986), men det blev hurtigt tydeligt, at en helt ny tekstkritisk bearbejdning var nødvendig.³ Dels viste det sig, at den tidligere udgave var særdeles fejlbehæftet, dels manglede en væsentlig kilde i tekstetableringen.

Artiklen vil i sin opbygning afspejle den editionsfilologiske arbejdsgang. Efter at den indledende mønstring af kilderne og valget af grundtekst er foretaget, gives en række eksempler på tekstrettelser og behandling af enkelte tvivlsomme tekststeder. I forbindelse med valg af grundtekst og emendationsprincip vil jeg kort redegøre for de teoretiske overvejelser, som har ligget til grund for det praktiske arbejde. DSL's grundlæggende retningslinjer, som de præsenteres i det upublicerede *Regulativ for Danske Klassikere*, 2004 (herefter *Regulativ*), er i alle henseender overholdt på nær hvad angår princippet om stiltiende rettelser, hvilket vil blive behandlet senere.

1. Recension

Inden det egentlige arbejde med etableringen af teksten kan begynde, må udgiveren danne sig et overblik over tekstens kilder. Til denne *recension*, et begreb lånt fra den klassiske filologi, hører en mønstring af kilderne og en undersøgelse af disses indbyrdes forhold. Mønstringen indbefatter både overleverede og ikke-overleverede kilder.

Førstetrykket af *Niels Lyhne* (herefter *A*) udkom på Gyldendal mellem den 14. og 16. december 1880 og kostede fire kroner.⁴ Formatet er oktav, og bogen består af tyve helark plus et kvartark foldet én gang, som er limet på ark nummer tyves sidste blad. I alt indeholder bogen 324 sider. Ud over *A* findes ifølge Det Kongelige Biblioteks databaser samt Lauritz Nielsens *Katalog over danske og norske Digteres Originalmanuskripter i det Kongelige Bibliotek*, 1941, følgende tre overleverede kilder:

- 1) Trykmanuskriptet i form af en rettet renskrift (herefter *R*) består af 229 løse, paginerede blade i kvartformat med enkelte afvigende størrelser. Der er gennemgående foretaget en del ændringer, men alle antagelig med samme hånd og redskab. *R* findes i den Collinske Samling under signaturen 261, 4°.⁵
- 2) Kladdemateriale og udkast (herefter *K*) findes bevaret i to læg. Det første indeholder forskellige udkast til titelblad, kapiteloversigter og lister over personer, men ingen reel brødtekst. Dette har derfor ikke været anvendt i tekstetableringen. Det andet læg indeholder 58 løse blade af forskellig størrelse, pagineret 1-113 med en del lakuner. Når der i det efterfølgende refereres til *K*, vil det være til teksten i dette læg. *K* bærer betegnelsen *J. P. Jacobsens Papirer II. 1. »Niels Lyhne«* og findes i Marx-Nielsens Samling under signaturen 27, 4°.
- 3) Jacobsens eget læseeksemplar af førstetrykket (herefter *A'*) findes også i håndskriftafdelingen på Det Kongelige Bibliotek.⁶ Dette uindbundne eksemplar indeholder syv ændringer, men blev med al sandsynlighed ikke konsulteret ved udgivelsen af andenudgaven i 1885 eller efterfølgende udgaver før Frederik Nielsens udgave af Jacobsens samlede skrifter fra 1972-74. *A'* blev fundet omkring 1930 og beskrevet i *Danske Studier* 1938 af Carl Johan Frederiksen, og artiklen indeholder en redegørelse for verificeringen af Jacobsens håndskrift.⁷ *A'* blev i 2003 erhvervet af Det Kongelige Bibliotek og findes under signaturen 2003/90.

Af Jacobsens korrespondance i månederne omkring udgivelsen kan man slutte, at et korrekturtryk af bogens første 11 ark (herefter *a*) må have eksisteret. Jacobsen sad i slutningen af 1880 i Thisted og færdiggjorde ro-

manen i det håb at få bogen udgivet, før julehandlen satte ind. Den 5. november afsendte han første halvdel af trykmanuskriptet til F.V. Hegel på Gyldendal og modtog *a* inden den 25. samme måned, hvor den omtales i et brev til Georg Brandes. Den 4. december afsendte han anden halvdel af trykmanuskriptet til Edvard Brandes og bad ham besørge korrektureringen af de resterende ark. Jacobsen troede på dette tidspunkt, at bogen skulle udkomme allerede den 9. december, og at han således ikke selv ville kunne nå at efterse korrektureringen i Thisted. Et korrekturtryk af denne halvdel findes ikke omtalt i den bevarede korrespondance. Således kan det fx ikke afgøres, hvorvidt den litteraturhistorisk berømte tekstfejl i *A*, »gusten« for »gisten« s. 317 (*NL* 2007, s. 172), som Jacobsen omtaler i et brev til Edv. Brandes den 17. december, skyldes sætterens læsefejl af *R* eller Brandes' ændring i et evt. korrekturtryk. Den udbredte opfattelse, at tekstfejlen skyldes Brandes, må derfor bero på en tolkning af Jacobsens diplomatiske fremhævelse af tekststedet i brevet til Brandes. *R* er på det pågældende sted uberørt.⁸

Anden udgave (herefter *B*) fra 1885 udkom mellem den 25. september og 1. oktober.⁹ Idet Jacobsen dør den 30. april samme år, når han ikke at tilse genudgivelsen, og det store sammenfald af fejl mellem *A* og *B* tyder på, at udgiverne hverken har konsulteret *R* eller *A*.¹⁰

Niels Lyhne har tidligere været genstand for tekstkritiske udgaver. I Jacobsens *Samlede Værker* I-V, udg. Morten Borup, 1924-29, optræder romanen i bd. 2, 1926. *NL* 1986 var, hvad tekstetableringen angår, forsøgt baseret på denne. Derudover findes den mere folkeligt anlagte *Samlede Værker* 1-6, udg. Frederik Nielsen, 1972-74, hvor romanen optræder i bd. 2, 1973. Borups udgave har været konsulteret i enkelte tvivlstilfælde, men har ikke dannet egentligt grundlag for de foretagne tekstrettelser. Derudover har Borups tekstkritiske apparat været konsulteret. Især konkordanslisten over *K* (bd. 2, s. 303-317), som jævnfører de enkelte optegnelser med den færdige teksts sidetal i Borups udgave, har været en stor hjælp.

2. Grundtekstvalg

Det første valg, enhver tekststudgiver må træffe, er hvilken tekst, der skal danne grundlag for udgaven. I Jacobsens levetid udkom kun én udgave, og da der ikke normalt inden for *Danske Klassikere* udgives manuskript-

udgaver, er valget således relativt enkelt. Dog vil en gennemgang af de generelle, teoretiske overvejelser for valget af førstetrykket være nyttig, idet disse har indflydelse på arbejdet med tekstetableringen.

De to væsentligste argumenter for valget af førstetrykket knytter sig til receptionshistorien og tekstsociologien. Når udgaver af typen *letzter Hand* vælger den af forfatteren sidst tilsete udgave som grundtekst, er det grundlæggende ud fra en quasi-juridisk betragtning over forfatterens autoritet. Har forfatteren ønsket at revidere eller omarbejde et værk, evt. ad flere ombæringer, bør det respekteres af udgiveren, idet den sidst tilsete udgave anses for at repræsentere forfatterens afsluttende intention med værket.¹¹ For en receptionshistorisk tilgang er forfatterens videre arbejde med teksten dog mindre væsentlig. Her fokuseres på tekstens offentlige liv, som grundlægges ved udgivelsen af førstetrykket, og evt. senere udgaver skyldes som regel dennes succes deres eksistens. Dette »anno 1 i det receptionshistoriske forløb«, som Per Dahl beskriver det i sin artikel »Det kritiske tekstvalg«, 1994, er således udgangspunkt for tekstens modtagelse af kritikere og læsere.¹²

Modsat udgaver af typen *letzter Hand* søger manuskriptudgaver at repræsentere forfatterens oprindelige intention med et værk. Her ses førstetrykket som en forvanskning af denne intention, som ved fremmede hænder, fx sættere, korrekturlæsere eller sekretærer, allerede er blevet korrumpet. Hertil kan det tekstsociologiske argument dog bidrage med en modifikation af denne forestilling om forfatterens ubesmittede intention. Tekstsociologien understreger, hvordan trykte tekster ofte bliver til i et samarbejde mellem forfatteren og forskellige instanser inden for forlag og trykkeri. Fx normaliseres stavning og interpunktion ofte af korrekturlæsere eller sættere, og ikke sjældent regner forfatteren med sådanne formelle indgreb. Således kan disse fremmede hænders aftryk i den færdige tekst siges at være en del af forfatterens intention. I *Niels Lyhne* synes dette at være tilfældet, hvad kommateringen angår, idet *R* er påfaldende sparsom mht. kommaer. Indgrebene kan dog også være af mere substantiel karakter såsom en redaktørs konstruktive kritik eller direkte censur, men igen kan alene forventninger til sådanne indgreb være styrende for og dermed en del af forfatterens intention. I Johnny Kondrups artikel »Hvem tilhører teksten?«, 1999, understreges netop denne usikkerhed ved fastlæggelsen af en ren forfatterintention, idet fx forfatterens selvrensensur eller forventning til læserskabens ønsker bevidst eller ubevidst kan have forårsaget en tillem্পning af en evt. oprindelig intention allerede inden fremmede hænders indgreb.¹³

Når udgavens grundtekst er valgt, må denne kollationeres med andre eksemplarer for at sikre, at der ikke findes intern varians, dvs. forskelle i ordlyden inden for samme oplag. Dette kan forekomme, hvis fx en fejl rettes under trykningen og således kun kommer til at optræde i en del af oplaget. Af listen over tekstrettelser i *NL* 1986 fremgår, at det tilgrundliggende eksemplar af *A* på s. 322 skulle have ordlyden »De dør«, hvor de eksemplarer, jeg har haft adgang til, har »de dør«. ¹⁴ Her er dog formentlig tale om en fejl i rettelseslisten, og det formodes, at *A* ikke indeholder intern varians. ¹⁵ Dette bestyrkes ligeledes af det negative resultat af den partielle interne kollationering, som jeg udførte med de i Det Kongelige Bibliotek tilgængelige eksemplarer. Et udvalg af kritiske tekststeder blev undersøgt og havde samme ordlyd i følgende tre eksemplarer: 57,-174 8°, Brøndum-Nielsen 0820 og M 43842 8°. Derudover gav en undersøgelse af yderligere fire eksemplarer fra diverse københavnske antikvarier samme resultat.

3. Tekstetablering

Ved tekstetablering forstås arbejdet med identifikation og emendation af tekstfejl i grundteksten. I den formelle definition af kategorien tekstfejl skelner man grundlæggende mellem to typer: trykfejl, og hvad jeg her vælger at kalde afskriverfejl. Trykfejl er opstået i forbindelse med trykkeriets rent tekniske arbejde og kan fx være bogstaver, som er sat omvendt, eller som er faldet ud af satsen. Afskriverfejl er derimod opstået før selve trykningen ved overførsel af teksten fra ét tekstbærende dokument til et andet. Det kan være skrive- eller læsefejl og tilmed hørefejl ved afskrivning efter diktat. Denne type fejl begås af afskriverne som fx sekretærer eller af forfatteren, hvor denne selv har forestået en sådan overførsel af teksten. Til kategorien regnes også en sætters læsefejl af trykmanuskriptet, hvilket altså ikke anses for at være en trykfejl. Skellet mellem de to typer foretages ud fra en betragtning over fejlens *ratio*, dvs. dens opståen. Tekstrettelser bør kun foretages, hvis fejlens *ratio* kan fastlægges, eller som det formuleres i den hidtil eneste samlede fremstilling på dansk af tekstkritikens problemstillinger, Paul V. Rubows *Den kritiske Kunst*, 1938: »det maa paavises hvordan det Gale er opstaaet af det Rigtige«. ¹⁶

Det problematiske er ikke definitionens formelle karakter, men identifikationen af tekstfejl, og først og fremmest besvarelsen af spørgsmålet

»hvad er en tekstfejl?« En grundlæggende konsensus er, at tekstfejl er en »forvanskning« eller »forskydning« af tekstens mening.¹⁷ Hertil følger sig så spørgsmålet om, hvor tekstens mening forankres. Tidligere har den herskende editionsfilologiske praksis været at søge denne forankring i en forestilling om forfatterens hensigt. Heroverfor har jeg i tekstetableringen anlagt et tekstsociologisk perspektiv. Johnny Kondrup bruger i sin artikel »Betragtninger over tekstfejl«, 2003, begrebet »forfatteren som sin egen første læser«, og denne forankring af tekstens mening forklares på følgende vis:

Det betyder, at man over for enhver mulig forståelse af tekstens mening må spørge sig, om den ville være sandsynlig som forfatterens forståelse, hvis han læste sin egen tekst. Eller med andre ord: Er det ud fra vort kendskab til datidens tænkning, sprog, vaner og konventioner i øvrigt rimeligt at antage, at forfatteren og hans læsere ville være fælles om denne forståelse af tekstens mening?¹⁸

En forskydning af tekstens mening kan derfor ikke kun identificeres som en variation fra trykmanuskript til førstetryk, men må også kunne påvises at have forskudt tekstens mening inden for læserens og forfatterens datidige forståelsesramme. Som illustration af denne pointe kan fremhæves et enkelt eksempel, der netop ikke er blevet betragtet som tekstfejl. Om et af Niels Lyhnes kvindelige bekendtskaber, Madame Odéro, står følgende:

Man behøvede ikke at være sammen med hende vel tidt, for at komme til Klarhed om, hvorvidt hun kunde lide En eller ej, thi hun viste det tilstrækkelig tydeligt. (s. 157).

Her har sætteren med stor sandsynlighed fejllæst *R*, som har formuleringen »ret tidt«, og Jacobsen retter endda tilbage til denne ordlyd i *A*. Dog var »vel« i en betydning svarende til »ret« ikke ualmindelig på Jacobsens tid og forekommer endda således i en af Fennimores replikker.¹⁹ Forskydningen fra *R* til *A* er derfor blot af æstetisk karakter og ikke meningsforstyrrende ud fra en betragtning af forfatterens og læserens fælles forståelsesramme.

Den receptionshistoriske og tekstsociologiske holdning til grundtekstvalget kan også ses afspejlet i valg af retningslinjer for emendation. Vælger man førstetrykket ud fra de nævnte betragtninger, forpligter man sig

til at repræsentere tekstens første møde med læserne så trofast som muligt, hvilket kræver, at tekstrettelser begrænses til et minimum. Det mest nærliggende er derfor at praktisere en tekstkritisk konservatisme.²⁰ Den indebærer, at indgreb i grundteksten kun foretages, hvor der ikke kan være tvivl om, at et tekststed er fejlbehæftet, og konjunkturrettelser, dvs. rettelser mod alle tekstkilder, foretages kun nødigt.

Det bør påpeges, at den tekstkritiske konservatisme som emendationsprincip ikke er uløseligt forbundet med valget af førstetrykket som grundtekst. Andre udgavetyper som fx poetologisk eller intentionalistisk orienterede manuskriptudgaver kan også være båret af et ønske om at gengive grundteksten så trofast som muligt. Omvendt kan førstetrykket som grundtekst udsættes for andre emendationsprincipper som fx normalisering af stavning.²¹ Dette ville dog næppe kunne forsvares ud fra et tekstsociologisk perspektiv.

Som en art negativ definition kan opstilles en række tilfælde, der ikke medfører tekstrettelser. Afvigelser fra datidens almindelige sprogformer samt Jacobsens inkonsekvente ortografi er i videst muligt omfang bevaret. Således rettes fx ikke, når Jacobsen veksler mellem stavemåderne »-trær« og »-træer« eller »staar« og »staaer«. Det samme gælder for kommateringen. Det grammatiske system, som sætteren eller korrekturlæseren synes at have tilstræbt i *A*, er ikke fulgt konsekvent, og afvigelserne rettes ikke. Ligeledes rettes ikke ved de såkaldte sagfejl, hvor Jacobsen giver forkerte oplysninger om faktiske begivenheder el.lign., og redegørelsen for denne type fejl henvises til kommentarerne. Et eksempel ses s. 47, da Niels som dreng leger med vennerne Erik og Frithiof ved stranden. I deres rekonstruktion af søslaget ved Sjællands Odde 1808 tildeles de engelske skibe navnene Albion og Conqueror. Adskillige engelske krigsskibe har båret disse navne, men ingen af dem har været sat ind mod Danmark. I 1808 hed de pågældende skibe Stately og Nassau, hvilket oplyses i en kommentar.

Grundtekstvalget har en yderligere konsekvens for *A'* i forbindelse med tekstetableringen. Idet *A'* repræsenterer forfatterens videre arbejde med teksten, hører Jacobsens ændringer til de såkaldte tilblivelsesvarianter af genealogisk art. Almindeligvis anses tekstens *genese*, dvs. dens tilblivelse, for afsluttet ved udgivelsen af den valgte grundtekst, men fortsætter forfatteren herefter arbejdet, opstår tilblivelsesvarianter af genealogisk art.²² Disse kan ikke umiddelbart optages i en udgave, som forpligter sig til en konservativ gengivelse af førstetrykket. Derfor er kun fem af de i alt syv ændringer optaget. Tre af dem er forholdsvis ukon-

troversielle rettelser tilbage til *R*, som kunne have været foretaget uden kendskab til *A*'. I listen over rettelser foretaget i *A*, som indgår i udgavens afsnit om tekstforhold, figurerer disse således som rettelser tilbage til *R*. De to sidste vil blive behandlet nedenfor. Anderledes forholder det sig med Fr. Niensens udgave, som bygger på princippet *letzter Hand*, og som derfor optager alle syv ændringer fra *A*' i den færdige tekst.

Udfærdigelsen af listen over rettelser i *A* medførte oprindeligt et problem, hvad afgrænsningen angår. I *Regulativ* hedder det, at de såkaldte *stiltiende rettelser* »kan foretages, hvor talen er om *indlysende* tegnfejl [og sættefejl]« (punkt 2.1.1.), og de skal dermed ikke indgå i listen over tekstrettelser. Reelt er praksis dog, at modalverbets indikation af mulighed afskrives, og de såkaldt »indlysende« fejl altid rettes stiltiende. Ud over det problematiske ved den tvivlsomme bestemmelse »indlysende« er formuleringen i *Regulativ* ikke helt klar og kræver en præcisering. Først og fremmest må de to kategorier indkredses. *Sættefejl* skal forstås som synonymt med føromtalte trykfejl og er altså fejl af rent teknisk karakter, der er opstået i sætteriet eller trykkeriet. De to termer bruges ofte frit inden for tekstkritikken som betegnelse for samme kategori. *Tegnfejl* skal forstås som interpunktionsfejl og gælder kun for punktum og komma. Med andre ord kan et manglende anførelsestegn ikke tilføjes stiltiende.

DSL's praksis er problematisk af flere grunde. For det første er afgrænsningen af listens omfang et problem. Til trods for at der var konsensus om ovenstående definition, mente redaktionen indledningsvis, at flere af tekstrettelserne burde være foretaget stiltiende heriblandt to tilfælde i *A*, hvor Niels' fødegård, Lønborggaard, er stavet Løngborggaard.²³ Dog må der her være tale om sætterens fejllæsning af *R*, idet det betydningsbærende -g- ikke kan være tilføjet ved en teknisk fejl, men må bero på sætterens lokale forglemmelse af gårdens egentlige navn. Fejlen kan derfor ikke kaldes en trykfejl og må noteres. Følges bestemmelserne i *Regulativ*, bliver forskellen mellem den trykte og den komplette liste over tekstrettelser forsvindende lille. I alt ville kun fem rettelser kunne foretages stiltiende, hvilket vel vejer for lidt til at berettiggere opretholdelsen af en separat kategori. Under det afsluttende arbejde med udgaven havde *Danske Klassikere* imidlertid skiftet redaktion, og da der nu var enighed om holdningen til de stiltiende rettelser som kategori, blev det muligt at lade udgaven indeholde en komplet liste over tekstrettelser.

Ud over disse praktiske betragtninger kan fremhæves et mere grundlæggende argument, som knytter sig til tekstsociologien. I en tekstsocio-

logisk optik er alle tekstfejl interessante. Der er netop en pointe i antallet af tekstfejl, som afspejler trykkets kvalitet eller den evt. store hast, hvormed en tekst er blevet udgivet. Det er således ikke kun ud fra et konflikt-sky ønske om at undgå den problematiske afgrænsning, at en komplet fortegnelse foretrækkes.

Ved at sammenligne DSL's praksis med den tekstkritiske tradition i Sverige kan yderligere et argument fremdrages. Retningslinjerne for udgaver fra Svenska Vitterhetssamfundet (SVS) har siden grundlæggelsen i 1907 foreskrevet, at ingen tekstrettelser bør foretages stiltiende. DSL's praksis er således blot et spørgsmål om tradition og ikke udtryk for et naturligt, editionsfilologisk valg. I Paula Henriksens seneste retningslinjer for SVS's udgiverpraksis betragtes forbeholdet mod stiltiende rettelser tilmed som en garanti for udgavernes videnskabelighed.²⁴

4. Eksempler

I det følgende gives en række eksempler på tekstrettelser i *A*, som ikke har været foretaget i DSL's tidligere udgave.

Under Niels' opvækst på Lønborggaard introduceres romanens ubetinget mest komiske karakter, huslæreren hr. Bigum. Hans selvovervurdering udsættes for en tyk ironi fx i det nedenfor citerede stykke om hans forelskelse i Niels' tante, Edele Lyhne. *A*, s. 47 (*NL* 2007, s. 28):

Hvor højt ophøjet et Menneskebarn end har stillet sin Throne, hvor fast det end har trykket Undtagelsens, Genie betydende Tiara, om sin Pande, det veed sig dog aldrig med Rette sikker for, at det jo ikke en Dag ligesom Kong Nebukadneser pludselig gribes af en sælsom Lyst til at gaee paa Fire og æde Græs i Flok med Markens almindelige Dyr.

Det problematiske er udtrykket »Undtagelsens, Genie betydende Tiara«. Her er tale om en genstandshelhed, hvis beskriverfelt udgøres af en beskriverhelhed.²⁵ Andre steder i teksten findes lignende eksempler på komplekse konstruktioner, hvor kommateringen bruges til at afgrænse indskuddet, således at bestemmer og kerne stadig figurerer på samme niveau. Når der fx tales om »Respekt for de, *ved gammel Hævd*, ærværdiggjorte Erfaringssætninger« eller »hine, *den Gang ret talrige*, Kredse«

(s. 13 og 98; mine kursivering), ses det, hvordan kommateringen indkredser de tungt konstruerede beskriverfelter. Da tekststedet har samme ordlyd i *R*, dog uden kommaer, må der være tale om en simpel fejl i sætterens eller korrekturlæserens kommatering. Tilføjelsen af et komma efter »betydende« ville medføre en for høj koncentration af kommaer, og beslutningen faldt derfor på at flytte det eksisterende fra umiddelbart efter »Tiara« til umiddelbart før. I rettelseslisten figurerer dette indgreb på følgende vis: s. 28, 25: betydende, Tiara om (konj.) < betydende Tiara, om.

Endnu en konjekturrettelse var nødvendig i forbindelse med følgende tekststed. Den unge Niels er flyttet til København og har forelsket sig i den frisindede enke, fru Boye. På turen hjem fra et møde med hende beskrives den henrykte Niels' oplevelser på følgende vis. *A*, s. 116 (*NL* 2007, s. 66):

Den lune Foraarsluft var fuld af Dufte, ikke mættet med dem, som en Sommernat kan være det, men ligesom stribet af Duft, af krydret Balsamduft fra unge Popler, sene Violers kølige Aande, Hægebærs lune Mandelvellugt, og Alt det kom og blandes, gik og skiltes, blussed enkeltvis frem et Øjeblik, sluktes med Eet, eller løstes langsomt op i Natteluften.

Både *A* og *R* har præsensformen »blandes«, som ikke passer ind i den øvrige præteritums kontekst. Borup foretager i sin udgave en konjekturrettelse til præteritumsformen »blandtes«, og denne går igen i *NL* 1986. Rettelsen er muligvis foretaget ud fra et hensyn til passagens symmetri, idet formen heri passer fortrinligt til de øvrige passiver »skiltes«, »sluktes« og »løstes«. Fejlens ratio ville i dette tilfælde være, at Jacobsen havde glemt at skrive det manglende t, hvilket ikke er usandsynligt. En måske mere nærliggende ratio er dog, at Jacobsen i sit forsøg på at skrive »blandedes« har begået en *haplografi* af bogstaverne -de-, som optræder to gange efter hinanden.²⁶ Hvilken af de to muligheder, der er mest sandsynlig, kan debatteres, men formentlig uden at komme en besvarelse nærmere. Jeg har i dette tvivlstilfælde ladet argumentet om haplografien veje tungest og rettet til »blandedes«. Rettelsen angives således: s. 66,4: blandedes (konj.) < blandes.

Da Niels' søn hen imod romanens slutning bliver syg, og Niels således står for at miste det sidste, han har kært i verden, kaster han sig i fortvivlelse til gulvet og beder til Gud. Det hjælper dog ikke, og efter sønnens

død går Niels rundt i tungsind over det, han beskriver som et »Syndefald, et Frafald fra sig selv og fra Ideen«. *A*, s. 318 (*NL* 2007, s. 172):

Han havde ikke kunnet bære Livet som det var, nu havde været med til at kæmpe om det Største, og havde i Kampens Haardhed svigtet den Fane, til hvilken han havde svoret

Problemet her er naturligvis det manglende subjekt *han* i anden helsætning, hvilket kræver en rettelse. Ifølge udgavens rettelsesliste fremstår rettelsen som foretaget efter *A'*. Det er ikke direkte usandt, idet *A'* har den pågældende ordlyd, men dog en forenkling af beslutningsprocessen, som førte til rettelsen. Både *A* og *R* har den fejlbehæftede ordlyd »nu havde været«. *R* har dog følgende interne variant: nu < han. Her er tale om en senere sletning med erstattende variant uden for tekstlinjen, idet »han« er overstreget og »nu« tilføjet umiddelbart ovenover. For anskuelighedens skyld kan en positiv liste over tekststedets genese opstilles, dvs. hvor alle lag inddrages. Til dette formål inddeles tekstkilden *R* i to lag: *R(1)*, trykmanuskriptets oprindelige ordlyd inden ændringen blev foretaget; og *R(2)*, det endelige trykmanuskript indeholdende ændringen:

A' nu havde han været
A nu havde været
R(2) nu havde været
R(1) han havde været

Idet *A'* formelt set er en *Ausgabe letzter Hand*, repræsenterer ændringen en af de tilblivelsesvarianter af genealogisk art, som ikke umiddelbart kan anvendes i en udgave, hvis grundtekst er førstetrykket. Således anskuet vil den fuldt ud grammatisk korrekte ordlyd i *R(1)* have fortrinsret frem for *A'*. Ud fra beskrivelsen af trykmanuskriptets interne varians og en udlægning af fejlens ratio kan man dog forsvare en konjunkturrettelse, som giver samme resultat som *A'*.

Jacobsen har med stor sandsynlighed ønsket at tilføje ordet »nu«, men har efter overstregningen af »han« glemt at flytte dette subjekt længere ned i sætningen. Han kan ikke have ønsket en ledsætningskonstruktion, hvor »han« følger direkte på »nu«, fordi ændringen da ville have været indført som en tilføjelse uden sletning. Ligeledes ville en ledsætningskonstruktion være usandsynlig, idet sætningen formentlig skal læses

som stående i elliptisk forbindelse med den efterfølgende, der entydigt er af helsætningskonstruktion: *og [nu] havde [han] i Kampens Haardhed svigtet den Fane, til hvilken han havde svoret*. En lignende opstilling ville ikke kunne lade sig gøre med en ledsætningskonstruktion.

Konjekturen kan yderligere forsvares ud fra endnu en grammatisk argumentation, og hertil kan Paul Diderichsens sætningsskema fra *Dansk Elementær Grammatik*, 1946, være en stor hjælp. Idet ændringen fra »han« til »nu« fjerner subjekt fra sætningens forfelt, efterlades kun centralfeltets nominalled som mulig placering for subjekt. Sætningen anskuet som en helsætning kan med andre ord ikke fungere på andre måder end som Jacobsens ændring fra A' , og tekstrettelsen noteres således: s. 172,22: nu havde han været (A') < nu havde været.

I *NL* 1986 var en del tekstrettelser foretaget, som ud fra den nye udgaves konservative emendationsprincip ikke kunne forsvares, og i det følgende skal gives to eksempler herpå. Som nybagt ægtemand begynder Niels' ven Erik Refstrup hurtigt at kede sig. Han søger adspredelse blandt en kreds af omegnens herrer, der som det beskrives »mildnede Landlivets Tristhed ved saadanne Udskejelser, som deres ikke altfor rige Fantasi kunde komme efter« (s. 125). Ved disse udskejelser var flasken obligatorisk, og et af deres påfund beskrives således:

den, desværre sjældent med fuldstændigt Held gennemgaaede, Mirakkelkur, at lade sig drikke ædru, nemlig, i Genever, efter at man var bleven drukken fuld i Champagne.

Til trods for at tekststedet har samme ordlyd i *R*, rettes i *NL* 1986 fra »bleven drukken« til »blevet drukken«. Det har muligvis skurret i ørene at se de to former sammenstillet, men da der kan være tale om en jysk sprogform, er formen bevaret i *NL* 2007. I C.M.C. Kvolsgaards *Spredte Træk af Landbolivet*, 1891, som dels er skrevet i dialekten fra Thy, Jacobsens »modersmål«, og dels i rigsdansk oversættelse, kan man fx finde følgende frase: »der er bleven slået«. ²⁷ I lydskrift bliver de to sidste verber netop gengivet »bleven slåen«.

Ligeledes er den tvivlsomme ordlyd i følgende eksempel bevaret. Niels og Fennimore indleder en hemmelig og temmelig kysk affære, mens Erik er på sine herreture eller arbejder i sit atelier. I starten er de lykkelige, men beskrivelsen s. 143 varsler, at forholdet er uholdbart:

Den daglige Falskhed og Forstillelse, den Luft af Uære, hvori de færdedes, alt det havde ingen Magt endnu, det kunde ikke naa dem i den exstatiske Højde, hvortil Niels havde hævet deres Forhold og dem med det

I *NL* 1986 følges Borups tekstrettelse og der ændres til den korrekte stavemåde »exstatiske«. Både *A* og *R* har det særegne »exstatiske«, som enten kan være en stavfejl eller en selvdannet form afledt af det græske »ekstasis«, som betyder *bortrykkelse* eller *ffjernelse*. Jacobsen kan have ønsket at lade adjektivet lægge sig tættere op ad denne græske betydning end ad den franske, som betyder *henrykkelse* og *fortryllelse*. Frem for utvetydig glæde får den omtalte »Højde« således et skær af uvirkelighed eller umulighed, som passer godt til Niels' øvrige beskrivelse af forholdet.

Ordet optræder derudover en gang mere i romanen, som hverken er rettet i Borup eller *NL* 1986 til den korrekte stavemåde. I en af hr. Bigums mange tilnærmelser til Edele Lyhne optræder s. 32 frasen »en Martyrs ekstatiske Smil«. *R* har dog den korrekte stavemåde »ekstatiske«. Tager man romanens udgivelsesforløb i betragtning, bliver forholdet endnu mere forvirrende. Idet Jacobsen stadig arbejdede på romanen, da han modtog den tidligere omtalte korrektur *a*, er det muligt, at han har bemærket denne sætterens fejllæsning af *R*. Fejlen kan så have påvirket hans stavning bevidst eller ubevidst, da han senere i romanen igen skulle bruge ordet. Dette er dog rent spekulativt, idet det ikke kan fastslås, hvor langt Jacobsen var kommet, da han modtog korrekturen. Til trods for at der ikke findes belæg for den afvigende stavemåde i relevante ordbogsværker, er *A* bevaret i begge tilfælde.

Som før omtalt er ændringerne i *A** problematiske størrelser, men en enkelt vakte især besvær, idet der ikke kunne findes belæg eller støttende argumenter for den i de øvrige kilder. Da Niels efter sønnens død melder sig til tjeneste ved militæret og bliver dødeligt såret i kamp, genforenes han på lazarettet med sin ven fra de unge år, dr. Hjerrild. Denne forsøger at få omvendt sin døende ven, idet han mener, at Niels til trods for sin ateistiske livsfilosofi i dødens stund kan have brug for den trøst, der er at finde i troen på Gud. Det klinger falsk i Niels' øre, idet Hjerrild selv er erklæret ateist. Hjerrilds argumentation udvikler sig på følgende vis. *A*, s. 322 (*NL* 2007, s. 174):

Der er ikke Tale om mig, jeg lever og er rask, lig ikke og pin Dem med Deres Anskuelser, Folk, der skal dø, har ingen Anskuelser, og det er ogsaa lige meget med dem, de har, Anskuelser er kun til at leve paa; i Livet der gør de deres Nytte. Kan det hjælpe et eneste Menneske, at de dør i een Anskuelse eller en anden? Tro De mig, vi har jo Allesammen lyse, bløde Minder fra vores Barndom.

Problemet er den spørgende helsætning »Kan det hjælpe et eneste Menneske, at de dør i een Anskuelse eller en anden?«. *A* og *R* har samme ordlyd, og der findes intet kladdemateriale til det pågældende tekststed, men *A'* har den mere nærliggende læsemåde »De dør«. *A* kan ikke entydigt betragtes som fejlbehæftet og burde derfor ifølge den tekstkritiske konservatisme, som udgaven påberåber sig, have lov at blive stående. Ligeledes taler den klassiske filologis princip om *lectio difficilior* for, at den mindre oplagte læsemåde vælges frem for den mere oplagte og dermed udglattende. Alligevel vil jeg i det efterfølgende forsøge at argumentere for en rettelse efter *A'*.

Først og fremmest må meningsforskydningen mellem de to varianter fastlægges. I *A'* henviser pronomenet »De« til Niels selv, men i *A* henvises der i tredje person flertal til de »Folk, der skal dø«, som Hjerrild forinden har omtalt, og med hvilke Niels har den endelige udsigt til fælles. Hjerrilds spørgsmål har således to vidt forskellige betydninger. I *A* synes spørgsmålet at være, om ét eneste menneske kan drage nytte af sine *egne* anskuelser på dødslejet. I *A'* er spørgsmålet derimod, om ét eneste menneske virkelig kan drage nytte af Niels' anskuelser på dødslejet. Dette spørgsmål har netop den ledende karakter, som Hjerrild tilstræber. Han beder ikke Niels tage stilling til noget så abstrakt som ethvert menneskes individuelle frelse, men blot til sin egen situation, og svaret er givet på forhånd. Der er ingen, som har nytte af Niels' ateisme nu. Grundlæggende er de to enige på dette punkt, men argumentet bruges i forskelligt øjemed. Hjerrild mener, at idet Niels' ateisme ingen gavn kan gøre nu, forråder han ingen ved at sænke paraderne og vende sig mod Gud. Niels derimod har kort forinden i tungsind ladet sit liv passere revy og givet følgende beskrivelse, s. 174:

Men tænkte han paa Menneskene, blev han saa syg igjen i Sindet. Han kaldte dem for sig een for een, og Allesammen gik de ham forbi og lod ham ene, og ikke een blev der tilbage.

For Niels er argumentet derfor af rent praktisk karakter. Der er ingen tilbage i hans liv til at drage nytte af hverken omvendelse eller standhaftighed, og det står ham derfor frit at forholde sig passivt. At Niels vender Hjerrilds argument om og bruger det til sin egen fordel, kan ikke på samme måde udledes i *A*. Tekstrettelsen noteres på følgende vis: s. 174, 33: De dør (*A'*) < de dør.

Som det er fremgået af artiklens eksempler medfører den tekstsociologiske udgivelsespraksis en række vanskeligheder i forbindelse med Jacobsens ændringer i *A'*. Begge tilfælde af tekstrettelser foretaget ud fra dette læseeksemplar måtte berettiges yderligere ud fra supplerende argumenter af hhv. grammatisk og hermeneutisk karakter. Det kan siges at være et tekstkritisk paradoks, at *NL* 2007 således udmærker sig ved at inddrage en tekstkilde, som ud fra den teoretiske tilgang kun kan benyttes sparsomt.

Noter

1. To anbefalelsesværdige artikler i denne henseende er Johnny Kondrup: »Tekstkritisk konservatisme, belyst ved eksempler fra Søren Kierkegaards Enten – Eller« i: *Danske Studier* 1997, s. 84-104 (herefter »Tekstkritisk konservatisme«); og Jørgen Hunosøe: »Tekstkritiske principper. Eksemplificeret ved udgivelser af Adam Oehlenschläger: *Hakon Jarl*« i: Jørgen Hunosøe og Esther Kielberg (red.): *I tekstens tegn*, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og C.A. Reitzels Forlag 1994, s. 65-81.
2. J.P. Jacobsen: *Niels Lyhne*, udg. Jørn Vosmar og Klaus Nielsen, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Borgen 2007 (herefter *NL* 2007). Hvor andet ikke fremgår af artiklen, refererer sidehenvisninger til denne udgave.
3. J.P. Jacobsen: *Niels Lyhne*, udg. Jørn Vosmar, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Borgen 1986. Udgaven er identisk med andet oplag, 1995.
4. Oplysningerne stammer fra G.E.C. Gad: »Dansk Bogfortegnelse, (fra 14–16. Decbr. 1880.) Meddelt af Boghandler G. E. C. Gad i Kjøbenhavn« i: O. H. Delbanco (red.): *Nordisk Boghandlertidende*. 15de Aargang. 1ste Juli 1880–30te Juni 1881, København 1881, s. 159.
5. Jeg lader i artiklen *ændringer* betegne indgreb i tekstkilderne, hvad enten de kan tilskrives forfatteren eller andre, og reserverer således *rettelser* til den tekstkritiske emendation af teksten.
6. Normalt angives ændringer i førstetrykket ved siglen α . Denne er dog forbeholdt ændringer, som er blevet anvendt ved genudgivelse, og den mindre almindelige sigel * markerer således ændringernes ikke-offentlige status.

7. Carl Johan Frederiksen: »J. P. Jacobsens egne Rettelser i hans Læseeksemplar af Niels Lyhne« i: *Danske Studier* 1938, s.165-168.
8. De omtalte breve findes optrykt i følgende udgivelser: Georg og Edv. Brandes: *Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd*, udg. Morten Borup, Francis Bull og John Landquist, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal 1939-42; til G. Brandes 25.11.1880, bd. 3, s. 153; til Edv. Brandes 04.12.1880 og 17.12.1880, bd. 2, s. 360 og 362; Jacobsens brev til Hegel findes optrykt i J.P. Jacobsen: *Samlede Værker* 1-6. Romaner, Noveller, Digte, Breve, udg. Frederik Nielsen, København: Rosenkilde og Bagger 1972-74; bd. 6, s. 116-117. Eftersom Edv. Brandes var en travl og nylig tiltrådt folketingsmand, og bogen ifølge et brev fra Jacobsen til Hegel (Fr. Nielsen, bd. 6, s. 122-123) allerede var færdigtrykt den 13. december, har arbejdet med korrekturen sandsynligvis ikke været omfattende. I Brandes' breve til Jacobsen den 18. og 30. december nævnes korrekturarbejdet ikke (Borup m.fl., bd. 2, s. 363-364). I Hegels breve til Jacobsen optrykt i Frederik V. Hegel: *Breve til ham og fra ham*, udg. L.C. Nielsen, København 1909, findes ingen omtale af udgivelsesforløbet.
9. Oplysningen stammer fra G.E.C. Gad: »Dansk Bogfortegnelse, (fra 25. Septbr.–1. Octbr. 1885.) Meddelt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad i Kjøbenhavn« i: O. H. Delbanco (red.): *Nordisk Boghandlertidende*. 20de Aargang. 1ste Juli 1885–30te Juni 1886, København 1886, s. 80.
10. *B* er i øvrigt nysat trods den tilsyneladende lighed med *A*. De to udgaver har samme sideantal og på nær ganske få tilfælde samme ombrydning af linjerne, men brugen af anførelsestegn er i *B* omvendt « », hvor *A* har « ».
11. Det bør i parentes bemærkes, at min brug af begrebet *afsluttende intention* ikke må forveksles med begrebet om *final intention*, således som det fremlægges af den amerikanske tekstkritiker G. Thomas Tanselle i artiklen »The Editorial Problem of Final Authorial Intention« i: *Studies in Bibliography* 29, Charlottesville: The University Press of Virginia 1976, s. 167-211. Ved *afsluttende* mener jeg udelukkende den *sidste* intention, som forfatteren i sin levetid nåede at have med værket.
12. Per Dahl: »Det kritiske tekstvalg« i: Jørgen Hunosøe og Esther Kielberg (red.): *I tekstens tegn*, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og C.A. Reitzel 1994, s. 96-124; s. 103.
13. Johnny Kondrup: »Hvem tilhører teksten?« i: Lars Burman og Barbro Ståhle Sjönell (red.): *Vid texternas vägska. Textkritiska uppsatser*, NNE Skrifter 1, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 1999, s. 68-82.
14. *NL* 2007, s. 174.
15. I *NL* 1986 angives tre tekstrettelser i supplement til Borups liste, som derudover overtages komplet (*NL* 1986, s. 213). Parentesen til den pågældende rettelse skulle evt. have lydt som i tilfældet s. 22,22 og derved angivet, at *A* og Borup havde den samme fejl: »de« for »De«.
16. Paul V. Rubow: *Den kritiske Kunst. En Afhandling om filologisk Litteraturforskning*, København: Gyldendal 1938, s. 71.
17. Jf. hhv. Winfried Woessler: »Hvordan tekstfejl opstår og udbedres« i: Jørgen Hunosøe og Esther Kielberg (red.): *I tekstens tegn*, København: Det Danske

- Sprog- og Litteraturselskab og C.A. Reitzel 1994, s. 9-32; s. 9; og Johnny Kondrup: »Betragtninger over tekstfejl« i: Lars Burman (red.): *I vitterhetens tjänst. Tekstkritiska uppsatser. En vänbok till Barbro Ståhle Sjönell*, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 2003, s. 195-209; s. 203.
18. Kondrup: »Betragtninger over tekstfejl« s. 204f.
 19. *NL* 2007, s. 132: »naar nu en Mand for Exempel vil fortælle Noget, der [...] efter hvad du nu kunde mene, er vel lidt hensynsfuld over for hende«.
 20. Jf. Kondrup: »Tekstkritisk konservatisme«.
 21. Dette er tilfældet i den store Strindbergudgave, hvor førstetrykket til tider danner grundtekst og derved udsættes for udgavens gennemgående normaliseringspraksis, se »Presentation av Nationalupplagan och redogörelse för redigeringsprinciperna« i: August Strindberg: *Samlade Verk. Nationalupplaga*, bd. 1, Stockholm: Norstedts 1989, s. 275-333.
 22. Disse adskiller sig fra *overleveringsvarianter*, som også er opstået efter udgivelsen af den valgte grundtekst, men som ikke kan tilskrives forfatteren selv som fx trykfejl i senere udgaver. Oftest benyttes denne betegnelse i forbindelse med varianter i posthume udgaver.
 23. *A*, s. 38 og 74 (*NL* 2007, s. 23 og 43).
 24. Paula Henrikson: *Riktlinjer för Svenska Vitterhetssamfundets utgivning*, preliminär version, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 2005, s. 42. Det kan nævnes, at Det norske språk- og litteraturselskab tillader stiltiende rettelser i et vist omfang, men udvælgelsen af disse rettelser skal begrundes eksplicit, se *Retningslinjer for utgivervirksomheten*, Oslo: Det norske språk- og litteraturselskap 2003.
 25. I de grammatiske analyser her og efterfølgende støtter jeg mig til Paul Diderichsen: *Elementær Dansk Grammatik*, København: Gyldendal 1946, 2. udg., 1957.
 26. Haplografi kaldes også *begravelse* i typografterminologi. Disse opstår, når ens udseende enheder forveksles, og derved får sætteren eller afskriveren til at springe den ene over.
 27. *Spredte Træk af Landbolivet*, optegnede i jysk Mundart af C. M. C. Kvolsgaard, København: Universitets-Jubilæets danske Samfund 1891, s. 6.

Johannes V. Jensen på krigsstien

Et brevudvalg med kommentarer

Af Aage Jørgensen

Forbemærkning

Som det fremgår af Johannes V. Jensens nedenfor citerede brev af 25. september 1929 til Jeppe Aakjær, henregnede han sine breve til privatlivet og anmodede vennen om ikke at lægge hånd på dem i fremtidige erindringsskriverier. Holdningen fandt andetsteds andre udtryk. Jensen advarede fx allerede i 1910 sine kolleger mod at skænke deres kladder etc. til Det Kgl. Bibliotek.¹ Og under den fest på Skydebanen, hvor vennerne i 1946 fejrede hans Nobelpris, udtalte han, at det livet igennem havde været hans stræben at opretholde et skarpt skel mellem offentligt og privat.²

Ikke desto mindre er det en kendsgerning, at han gemte sine ting, breve som manuskripter, og at han i 1939 via vennen Aage Marcus overdrog en større arkivaliepost til Det Kgl. Bibliotek, hvor den blev grundstammen i Johannes V. Jensen-Arkivet. Hertil kommer, at han senere præciserede og modificerede sin holdning, – nemlig i et brev af 21. oktober 1944 til professor i nordisk filologi ved Københavns Universitet, dr.phil. Johannes Brøndum-Nielsen, som havde bedt om lov til at benytte en bestemt udtalelse om Gustav Wied. Jensen giver tilladelsen og tilføjer:

Med det samme: principielt stiller jeg mig ikke ubetinget fjendtlig til Offentliggørelsen af Privatbreve, andres, naar De [*læs:* de] har tilladt det, jeg mener f. Eks. at Bjørnsons Breve betyder mere end hans Skuespil og Romaner, naar man virkelig vil ind paa Manden og Tiden. Naar jeg har modsat mig at Breve fra mig offentliggøres er det ikke fordi jeg har noget at skjule, tværtimod; de faa Privatbreve der eksisterer fra mig er betydningsløse og indeholder ingen Oplysninger om mit Forfatterskab, jeg har aldrig haft Fortrolige, eller meddelt mig til Nogen ud over ligegyldige Anliggender. Naar jeg ikke desto mindre har nedlagt testamentarisk Forbud mod Of-

fentliggørelse af Breve fra og til mig, er det et Led i de Bestræbelser jeg har gjort mig for at værgе mit Forfatterskab mod at blive tilsidesat til Fordel for Omstændighederne derved, eller en sekundær Vækst af Data vedrørende min Person. Af samme Grund har jeg tilladt at mine Manuskripter er gaaet til det kgl Bibliotek, da jeg dog saa vidste dem i Sikkerhed efter min Død, 25 Aar derefter; det drejer sig kun om mine Trykmanuskripter, uden Værdi for Litteraturhistorien, da de er enslydende med de trykte Tekster og alle Kladder og Varianter er tilintetgjort.

Dette Brev maa De gerne offentliggøre, hvis De vil.³

Johannes V. Jensens insisteren på en klar grænsedragning mellem det private liv og den mod et publikum henvendte forfattervirksomhed kommer igen i andre af de nedenfor citerede breve, som imidlertid dækker et bredere spektrum.

Som bekendt havde Jensen et anstrengt forhold til den litterære kritik, som han fandt underlødige og snylteragtige, fordi den blev bestridt af folk, der ikke havde noget skabende forhold til litteraturen, men blot et »akademisk«. Særligt hårdt følte Jensen sig ramt af højrepressens kritikere, da han i 1922 præsenterede offentligheden for det sidste bind af *Den lange Rejse*. Det gav nogle unge kritikere, bl.a. Emil Bønnelycke, anledning til at slå på tromme for ham og luften deres frustrationer. Jensen undte gerne anmelderne deres egen »Hungerlejr«, hvor de kunne æde hinanden, mens digtere blev anmeldt af digtere.

På samme vis, da Jensen midt i 1930'erne vendte tilbage til romanformen med *Dr. Renaults Fristelser*. Af et vredesudbrud af Johannes Buchholtz tog han anledning til at belemre vennen med sine egne viderværdigheder. Anmelderne ud af Forfatterforeningen, forkyndte han, med hungerlejren in mente.

I forhold til de litteraturhistoriske skrivelser, som efterhånden opstod omkring forfatterskabet, var han hård og hjælpsom. Da den purunge Vagn Riisager udbad sig personlige oplysninger om Thøger Larsen, fik han læst og påskrevet – og melding om, at henvendelsen ikke ville gå i glemmebogen: »Kopi af nærværende Skrivelse vedlægges mine Papirer.« Vennen Otto Gelsted fik præcist den samme besked, da han i en artikel om åndslivets moderne fænomener, ekspressionisme og kubisme, tillagde Jensen et udspring i naturalismen; den pågældende passus blev pillet i stumper og stykker: »Intet af, hvad De skriver er altsaa rigtigt.«

På tilsvarende vis, men med større venlighed, måtte Alf Henriques

høre for, at han havde overset nogle tidlige skrivers tætte forhold til Knut Hamsun og troet, at *Dyrenes Forvandling* var skinbarligt digt. Jensen følte sig tydeligvis bedre tilpas i selskab med Herluf Winge, den selvudslettende danske zoolog, end med fx den vidtløftige tyske psykiater Ernst Kretschmer.

Endelig måtte Gudmund Roger-Henrichsen indkassere belæring om, hvordan det egentlig forholdt sig med Oehlenschlägers og Jensens forhold til »tiden«, ingen af dem var flygtet fra den foreliggende samfundsmæssighed ind i historien, tværtom!

Andre henvendte sig med ideologiske ærinder og blev venligt, men bestemt sat på plads. Ejnar Skovrup fik svar på sine spørgsmål, men også at vide, at forfatterskabet talte for sig selv. Og Hans Ræder fik besked om, at han i Jensens nærvær ikke skulle påberåbe sig en guddommelig skabelse.

Hvad kunst angik, knyttede Johannes V. Jensen i 1907 nære venskabsbånd til de fynske malere, som imidlertid fra tid til anden kom for skade at nære højere tanker om den moderne kunst, end Jensen kunne indrømme den. De agtede ham som forfatter, meget højt endda, men irriteredes over ham, når han optrådte som, hvad en af dem kaldte »Overseminarist i Goestil«.⁴

De udvalgte breve (dvs. brevkopier), alle fra Johannes V. Jensen-Arket, Det Kgl. Bibliotek, aktualiserer centrale problemstillinger i forfatterskabet. Kommenteringen vil formentlig, ved at retablere brevenes kontekst, øjensynliggøre dette.

Breve

Af Brev til Jørgen Sandvad⁵

2. Nov 20

Ved Romanen som forældet Kunstform forstaar jeg kortelig forrige Aarhundredes platte Milieu- og Individbeskrivelse (læs f.Eks Einar Chr. Joppe)⁶ der nu, efter at have bevæget sig over Tinder som Zola og Dostojevski, er endt i den autobiografiske Dameserie. Kravet om Virkelighed, i en fiktiv Form, er i sig selv kunstløst. Her er det jeg foretrækker Personer og Tilstande saadan som de kommer til os gennem Avisen.

»Den lange Rejse« er hverken Roman eller Reportage (jeg har aldrig skrevet nogen »Roman«) eller begge Dele under et, som De foreslaar, men ren Myte, et komponeret Billede med selve Racen og Tiden til Hovedpersoner.⁷

Kære Ven [Fritz Syberg]⁸

15-1-21.

Med Forbavselse ser jeg dit Stykke i Politiken, hvor du slutter dig til Dr. Thomsens Artikel om Lundstrøms Billeder.⁹ Thomsens Artikel fandt jeg jesuitisk, skrevet i en vis trængende Tone, alt andet end overbevisende. Men da du skrev saadan gik jeg straks derhen og saa de betræffende Billeder. De fylder mig med den største Modbydelighed. Fejlen maa jo saa være min, jeg har formodentlig altid ment noget andet, naar der var Tale om Kunst, end Kunst, nemlig Naturen. Antagelig er det Farven som fri Frembringelse der betinger Kunsten i den Forstand jeg ikke opfatter den; jeg er da ikke engang i Stand til at se noget i denne Smule System med komplementære Delikatesser, at man subsidiært skænder Formen og rakker Menneskebilledet ned i forhutlede Haandværkeris Sfære berører mig med Afsky og Ynk. Jeg gik op paa Galleriet bagefter og saa dit Billede af Pilegaarden og den første Sne,¹⁰ hvor kan du som har malet det bekende hvad du bekender i Dag. Er du bange for den nye Slægt? Ved samme Lejlighed oppe paa Galleriet saa jeg Axel Jørgensen (Akademiet) trække om med en Flok Elever og holde Forelæsning foran Billeder af Juel, en Flok defekte Dreng, der lugtede op af Nakken, Asyl.¹¹ Det var mig indlysende at saadan som de saa ud saadan vilde de male. Der er *ikke* flere Slags Kunst, der er Mennesker og Menneskerester og den Maade, hvorpaa de spejler sig i Tiden. Det er min Mening. Men jeg har saa stor Tillid til dig som Maler at der fra denne Dag aldrig skal komme et Ord fra mig mere om Kunst. Det er bedre jeg bliver ved Antropologien og Naturen.¹²

Din hengivne

Johannes V. Jensen

Kære Ven [Fritz Syberg]

[Jan 21]

Tak for Brevene. Det var nok forkert af mig at gøre op med Kunsten i Anledning af den lille Artikel forleden. Til Kunsten kommer jeg dog ikke gennem Betragtninger over Kunst, men fra en almindelig Kritik af Tiden. Visse Bevægelser i den ytrer sig blandt andet ogsaa i Kunsten, kun for saa vidt kommer jeg ogsaa til den. Jeg ser i vore Dages yderlig-gaaende Modekunst, »revolutionær«, »ung« o.s.v. et Symptom af mange, i Politik Bolschevisme, alt, alt en Bevægelse der direkte tilstræber en Opløsning af den hvide Mands Standard. Kunst indenfor denne Be-

vægelse er snarere Journalistik, Voldsforsøg paa den offentlige Mening end Kunst. Hvorvidt jeg nogensinde naar at udforme Tanker, der hører herhen er ikke godt at vide; men jeg reagerer efter min Smag imidlertid. Kunst i det enkelte drøfter jeg ikke gerne, lad os lade det falde, skriftlig saa vel som mundtlig. Vi har jo aldrig snakket synderlig om Kunst, og jeg er tilbøjelig til at inndele Malere i dem der gør det og dem der ikke gør det, sidstnævnte Slags er det jeg holder ud. Der er dog andre Ting til end Kunst selv for Kunstnere. Jeg troede du var et Kunstværk, jeg har været glad for at se nu og da, for sjældent, og dine kønne Børn og din Filosofi som ogsaa er noget for Øjet. Med Hensyn til vor Uenighed der er utvivlsom nok, siger jeg som Bjørnson, at vil du ikke have mig saa vil jeg have dig.¹³ Venskab for min Part begynder ikke hos den anden Part, saadan er jeg.

Lad din Kone læse dette og sig hende, at jeg skal le lidt til hende naar vi ses igen.¹⁴

Din hengivne

Johannes V. Jensen¹⁵

Kære Otto Gelsted¹⁶

7 Febr 21

Deres Bemærkninger om mig i Anledning af Ekspressionismen og Kubismen (»Literaturen« Nov 20)¹⁷ har følgende Fejl: Hvad jeg tog for godt hos Johs Jørgensen var jo netop det hvori han reagerede *mod* Naturalismen.¹⁸ Ellers, jeg var aldrig Naturalist, heller ikke Romantiker – hvor kan De bruge de fjollede cand.mag-Gloser? Himmerlandshistorier er *ikke* skrevet under Paavirkning af Maupassant, jeg ved det. Kongens Fald har *ikke* med Flaubert at gøre, ikke en Gang med I.P. Jacobsen, den stammer ned fra Hamsun og Folkevisen.¹⁹ Kipling og Whitman har jeg beundret men ikke efterlignet.²⁰ Enhver med Blik for Stil kan se det. Mine blonde og trinde Piger, Moa, Vaar, Gevn, stammer *ikke* ned fra Renoir, de stammer ned fra min Frue.²¹ Renoir og Impressionisterne gaar *ikke* forud for Friluftsbewægelsen i Amerika, det er en temmelig Uvidenhed at sige sligt.²² Iøvrigt hverken Renoir eller Friluftsbewægelsen reagerer mod hverken klassiske eller romantiske Idealer, tværtimod den første er netop i sit Væsen græsk, den anden i Slægt med Rousseau, Romantikens Fader. *Intet* af, hvad De skriver er altsaa rigtigt.

De Udtryk om Ekspressionisterne De tillægger mig, »sammenløben Bande af Plattenslagere, Mikrokefale og Asyllemmer«, forekommer ikke

noget Steds paa Tryk med mit Navn under, jeg stempler dem som Provokation ganske for Deres egen Regning.

En Kopi af ovenstaaende vedlægges mine Papirer.

Venlig Hilsen

Deres hengivne

Johannes V. Jensen

[Med blyant: Ikke afsendt]

Hr. Ejnar Skovrup²³

10 Marts 22

Af Deres Breve ser jeg nok at jeg ikke kan lære Læreren noget. Vi har næppe samme Begreber. De meget lokale sekteriske Problemer, Grundtvig eller ikke Grundtvig, er jo netop en Ring der skal gennembrydes for at komme ud i Tilværelsen igen; mig har de kun beskæftiget som en lille Side af en Hovedsammenhæng. Hele Tankekredsen vil komme til at foreligge belyst i en endelig Udformning fra min Haand.

Jeg har besvaret Deres Spørgsmaal, fordi De spurgte, for Klarheds Skyld, men ellers har jeg ikke haft for Skik at komme til nogen med mit Forfatterskab. Det er et aabent Hus enhver kan gaa ind i. At jeg skulde rejse omkring med det paa Markeder har jeg ikke følt mig tilskyndet til. Hver nyde som han nemmer.

Men jeg vil gerne se Ollerup Højskole, det kan godt være jeg kommer den Vej en Gang paa Motorcykle. Jeg har aldrig set en Højskole.

Skulde Deres Vej falde om ad København vilde De glæde mig med et Besøg, jeg bliver hjemme de første Maaneder, kun i Sommerferien bor vi paa Landet i Tibirke.

Med venlig Hilsen

Deres ærbødige

Johannes V. Jensen

Hr Emil Bønnelycke²⁴

14 Nov 22

Tak for Indbydelsen til at komme til stede til Deres Foredrag i Studenterforeningen. Komme kan jeg ikke, da Diskussionen saa direkte som De skriver tager sit Udgangspunkt fra mit Forfatterskab; rettest er det da at jeg er fraværende. Desuden maa jeg for mit Vedkommende anse

Diskussionen for sluttet. Det var en Passage, og jeg maa uden Ophold ind paa andre positive Ting. Men jeg er glad over at andre tager Sagen op, Rottetekrigen er i Gang, lad os faa Hullerne stoppet til!²⁵ Det skal dog en Gang igen blive saadan at skal Digtere bedømmes saa lad dem blive bedømt af Digtere. Cand.mag'erne kan jo saa opelske hinanden i deres egen Hungerlejr.

Undskyld en Mangel paa Imødekommenhed som Forholdene i dette Tilfælde maatte diktere.

Deres ærbødige

J. V. J.

Hr Vagn Riisager²⁶

24 Nov 28

De kan ikke have gjort Dem bekendt med mine Anskuelser vedrørende Literatur og Literaturhistorie (se Kapitlet »Kritik og Digtning« i *Nordisk Aand* 1911)²⁷ siden De anmoder mig om personlige Oplysninger om Thøger Larsen.²⁸ Kilder til Bedømmelsen af en Skribent har man i hans publicerede Skrifter, hvad han selv har befordret i Trykken, ikke andetsteds. Det forbavser mig at Thyra Larsen har fundet sig berettiget til at udlevere sin afdøde Mands »Kladder og Udkast« til Undersøgelse og Offentliggørelse. Digterens Privatliv tilhører, som man har Erfaring for, Journalistiken, Dameliteraturen og Anker Kirkeby;²⁹ Literaturhistorien gjorde vel i at øse af Literaturen alene.

Jeg forbeholder mig under Omstændigheder i en Genkritik af Deres Bog om Thøger Larsen at komme tilbage til Synspunktet.³⁰

Kopi af nærværende Skrivelse vedlægges mine Papirer.

Deres Ærbødige

Johannes V. Jensen

Kære Aakjær!³¹

25 Sept 29

Jeg har ikke været glad for dine »Erindringer«,³² og synes ikke, hvis gammelt Venskab ellers betyder noget, at man helt skal tie for hinanden om hvad man synes. Din Maade at omtale baade døde og endnu levende Mennesker paa tror jeg ikke vil erhverve dig Venner. For min Part ved du at jeg sondrer mellem Privatliv og den Side, man vender mod Publikum i sine skrevne Ting, og jeg vil bede dig, hvis du i Fortsættelsen af dine

Erindringer kommer til hvad Berøring vi har haft med hinanden, om at indskrænke dig til de Indtryk du har haft af mit Forfatterskab; Oplysninger om min Person eller om min Familie vilde jeg tage dig ilde op. Naar man har nedlagt et Initiativ og en Form, en Reform, i sine trykte Skrifter glæder man sig ikke til at blive reduceret til Anekdote, et eller andet Fragment af hvordan man muligvis en Gang har rendt omkring.

Jeg har en Gang skrevet i Prosa til dig, da du blev 50, og et Digt da du blev 60, det er fra mig til dig;³³ andet eller mere, Breve eller hvad du ellers har set af mig og mine, ønsker jeg ikke du lægger Haand paa.

Tag mig ikke ilde op at jeg paa Forhaand giver dig min Mening tilkende, offentlige Rivninger bagefter, naar det var for sent, vilde ikke være til Held hverken for dig eller mig.

Med venlige Hilsener.

Din hengivne

Johannes V. Jensen

Hr. Professor Vilhelm Wanscher.³⁴

11 Feb 30

Siden Deres Artikel om Peter Hansens Mindeudstilling fremkom har jeg ikke talt med Nogen uden at de jo har fundet det var en ukyndig og upassende Artikel.

Da jeg staar i et saa nært Venskabsforhold til Fynboerne vil De forstaa at jeg maa opsigte den Neutralitet der hidtil har bestaaet mellem Dem og mig.

Deres ærbødige

Johannes V. Jensen

Kære Johannes Buchholtz³⁵

18 Nov 35

Saa De den Behandling jeg var Genstand for i Højrepressen, og i Ekstra-bladet, i Anledning af min nye Bog,³⁶ Kulminationen af fyrretyve Aars Forfølgelse fra »national« Side? Jeg har besvaret den i Aarenes Løb ved at lægge paa mine Honorarer ved Pressen, til der kommer Blod. Hvis man ikke rettede sig mod en Læsekreds, udenom Kritiken, og har skaffet sig en Erstatning der, hvor kunde man da holde Skribentvirksomhed ud.

Jeg var ganske paa Deres Side med den resolute Tugtelse De gav nu af Cand.mag'erne forleden, og den sad.³⁷ Det er der, ved Roden, at

Frækheden skulde rammes, de sultne Cand.mag'ere og Magistre, der udklækkes af en Bande lige saa sultne Professorer i Æstetik ved Universitetet, Snyltere paa Literatur og Ingenting andet. Alle Anmeldere skulde holdes ude fra Forfatterforeningen og henvises til at rotte sig sammen i deres egen Fagforening, Professoraterne i Æstetik, naar undtages Sprog-historie, skulde lukkes, og et Professorat i Antropologi oprettes i Stedet.³⁸ Hvis Hartvig Frisch var kommen ind som Undervisningsminister kunde der have været tænkt paa det.³⁹ Men det var ikke de Konservative der vandt ved Valgene. Den Tid kan dog komme da det bliver muligt at drive Æresfornærmelser fra Højrepressens Side tilbage i Højrepressens Hals. Hvad bilder disse gamle Renegater fra den radikale Presse sig ind?⁴⁰ Hvorfra henter de i Grunden deres Overlegenhed?

Min Kone og jeg glæder os til at se Dem her i København, sammen med vores Dreng og deres Familie, vi kan besætte et Bord med os selv, og et Bæger skal De og Fru Olga drikke med os.

De venligste Hilsener fra min Kone og Deres hengivne

J. V. J.

Kære Hr Alf Henriques⁴¹

9 Jan 38

Redaktøren af *Presens* har overladt mig en Korrektur af Deres Essay »Kampen med Virkeligheden«. For det humane Hovedsynspunkt kan jeg kun takke Dem.⁴²

Hvis De havde sammenstillet de Smaating De omtaler af min første Produktion med Hamsuns foregaaende Arbejder, »Sult«, »Mysterier«, »Ny Jord«, vilde De have bemærket at Paavirkningen er overvældende, saavel hvad Sproget angaar som Nerven; jeg indsaa det selv og udskilte disse Ting af samme Grund.⁴³ Hvad bliver saa literær Stil, og hvad psykologisk Dokument? »Danskere« og »Einer Elkær« fornægtede jeg, fordi de er skrevet under positiv Indflydelse af den daværende Nietzsche-Dyrkelse, æstetiserende Brutalitet: »Det blonde Bestie«. Hvor meget det var Overflade har jeg senere med Energi dokumenteret i Begrebet »Den daarlige Darwinisme«. ⁴⁴ Skal jeg analyseres for Tidens Hysteri, da jeg dog af al Magt reagerede mod den?

Kretschmer! Har De overvejet hvor han er henne om tyve Aar, med samt sin Doktorlatin? Samme Steds som hvor Mesmer, Gall og Lavater er gaaet hen. De kan tilføje Freud.⁴⁵

»Aandens Stadier« indeholder personlige Teoremer; men »Dyrenes

Forvandling« er hverken som De tror Fantasiprodukt eller uvidenskabelig,⁴⁶ den er ukedeligt skrevet, men for det zoologiske Standpunkt indestod Herluf Winge.⁴⁷ De maa føje Naturhistorie til Deres Forudsætninger som Literaturhistoriker, inden De giver mig Karakter.

Kritik og produktiv Literatur er adskilte Discipliner; jeg ytrer mig ikke om Kritiken, uden ved et Par Lejligheder hvor jeg har taget til Orde mod Æresfornærmelser,⁴⁸ af hvilken Grund en Legende er løbende om min Ufredelighed. Habeant! Til Dem skriver jeg fordi jeg har truffet Dem og fordi jeg tror De er en ærlig Mand. Jeg kunde have formet disse Indvendinger som et Svar paa Deres Artikel i samme Tidsskrift, da Redaktøren bad mig om et Bidrag, men lader det fare; der er andre Ting af større Vigtighed at komme ind paa.

Hvis De en Gang personlig vil underkaste mig et Forhør om mit Forfatterskab, min Fysik og min Sjæl, som falder udenfor Kretschmers to Kategorier, og derfor vist er en Sjældenhed, staar jeg til Raadighed. Jeg ved ikke hvad jeg skulde have at skjule for noget Menneske.

Venlig Hilsen
Deres hengivne

Johannes V. Jensen

Kære Hr. Gudmund Roger-Henrichsen⁴⁹

19 Okt 39

Mange Tak for venlig Tilsendelse af »Fra Højromantik til Staalromantik«.

Nogle Vendinger jeg er stødt paa forekommer mig temmelig sorgløse, ikke ude over ordinær literaturhistorisk Cliché, saasom, at jeg »vender mig bort fra Nutiden (under Verdenskrigen) og giver mig til at digte om fjerne Tider ligesom Oehlenschläger gjorde det under Napoleonskrigene«.⁵⁰ Oehlenschläger vendte sig kun tilsyneladende bort fra sin Tid, hans Aladdin var, som jeg ved flere Lejligheder har paavist, se f.Eks. Fortalen til Oversættelsen af Hamlet, et klassebestemt Indlæg i hvad der rørte sig i Tiden, borgerlig og kunstnerisk Selvhævdelse imod Enevælden, et Revolutionsprodukt; og hans senere Fordybelse i Nordens Fortid var Part af andre evropæiske Landes Bestræbelse, navnlig Tysklands, efter at rejse nationale Gærder imod Forsøget paa at samle alle Nationer under Napoleons Hat. Bestræbelsen gaar med et Skolebegreb under det diskvalificerende Navn »Romantiken«, men var mere end et Sæt Æstetik.⁵¹ Heller ikke jeg forlod min Tid, da jeg skrev »Den lange Rejse«, og

gik under den, ned i de Strømninger – der har Varighed, naar en Tumult har lagt sig, Evolutionen og dens Vej i Fortid og Fremtid.

Havde det ikke været simpelt at spørge mig, da jeg dog endnu lever, om hvad jeg har bestilt, og hvad jeg har ment dermed? Det er dog vel Hensigten med literær Analyse at befri sig for et Gloseforraad, der dækker Tingene, som »Romantik«, »Realisme« m.v. Heller ikke skulde man forveksle Avispolemik med Aktualitet.

Tag mig ikke disse Bemærkninger ilde op. Deres Bog har jeg ellers syntes godt om.

Venlig Hilsen
Deres hengivne

Johannes V. Jensen

Kære Leif Nedergaard⁵²

7 Nov 41

Hermed Afhandlingen om min Forfattergenesis tilbage. Jeg har bladet i den og set at De har gaaet grundigt tilværks, og jeg kan godt forstaa De er bleven Magister paa den; men det har været mig umuligt at læse den igennem, for det er jo Løgn og Støv, alt det man har udviklet sig fra. Vilde De naar de havde skaaret en Figur i Træ sende alle Spaanerne ind paa Udstillingen? Lær lidt af mine Ungdomsarbejder – *lad være at udgive Deres*.⁵³ Hvornaar vil man skrive en Stavelse om hvad jeg har ment med mit Forfatterskab? Jeg har dog skrevet af en Grund.⁵⁴

Efter hvad jeg kender til Dem tror jeg De har en Fremtid for Dem som Kritiker, i en anden Retning end det literaturhistoriske Pirkeri ved Universitetet, en Horisont som Taine, store Opgaver der venter Dem, Tingene, de Ideer der bevæger Verden. Bryd dog ud af Landet! Literaturen, det er ikke Omstændighederne ved den, det er dens Kraft.

Tak for Besøget og paa Gensyn.

Deres hengivne

Johannes V. Jensen

Kære Hr Dr Ræder⁵⁵

10 Juli 47

Erfaringer gennem Aarene har gjort det til et Princip for mit Vedkommende ikke at læse Manuskripter, eller influere på Udgivelsen af dem.

Jeg ved ikke hvad De mener med Sammenstillingen af Huxley, Häckel og Himmler;⁵⁶ De kan ikke være trængt synderlig [ind] i Evolutionslæren betragtet som Etik, og synes ikke at være klar over at al Biologi har sin Basis i Zoologien. Deres Forestillinger om »Sjæl«, endogsaa som opstaaet ved Mutation, vil glæde Præster og andre Uvidende. Om Sjæl, i Forhold til Aand, kan De læse i min Bog »Aandens Stadier«, 1928, hvis mine Anskuelse betyder noget for Dem.⁵⁷ Iøvrigt, jeg opfatter mine evolutionsteoretiske Skrifter som en privat Monolog,⁵⁸ og skulde ikke have omtalt dem, hvis De ikke selv havde henvendt Dem til mig.

Deres ærbødige

J. V. J.

Kære Dr Ræder

12. Juli 47

Vore Breve har krydset hinanden. Maa jeg sige Dem straks, og tag mig det ikke ilde op, jeg har kun med den allerstørste Vanskelighed kunnet tyde Deres Haandskrift; det sidste, om Myrernes Samfundsdannelse, har jeg kun delvis kunnet dechiferere.⁵⁹

Imidlertid, hvis De, som jeg forstaar af en Ytring deri, ser Aarsags-sammenhængen i Naturen som liggende i Vorherres Haand, altsaa forudsætter en »Skabelse«, turde al videre Meningsudveksling mellem Dem og mig være unyttig. Jeg er Positivist og vil forsvare vor Oprindelse som beroende i sig selv, uden overnaturligt Initiativ. Vore Anskuelse nærer sig aabenbart af forskellige Kilder.

Maa jeg takke Dem for den personlige Tillid De har vist en Skribent, hvis Holdning De ikke kender. [*Overstreget:* Men under ingen Omstændigheder kan jeg tillade at De anfører mig eller Udtalelser af mig som Støtte for de Anskuelse De har i Sinde at publicere.]

Deres ærbødige

J. V. J.

Appendiks: Johannes V. Jensen med fredspibe

Johannes V. Jensens ofte voldsomme fremfærd kunne forekomme anstødelig. Herostratisk berømt er kronik-overfaldet i 1906 på den i situationen værgeløse kollega Herman Bang.⁶⁰ Det skete uden navns nævnelse,

men navnet behøvedes nu heller ikke: »En meget kendt Forfatter, der i øvrigt foruden at være abnorm ogsaa har et vist Talent, er naaet til i disse sidste Dage at staa frem og snakke om Landets Forsvar. Staklen, der næppe nogensinde har haft et Vaaben i sin Haand, lider formodentlig i Øjeblikket af platonisk Kærlighed til en Løjtnant«. ⁶¹

Kronikken kostede Johannes V. Jensen hans borgerlige agtelse og tvang ham ud af Forfatterforeningen. Det prøvede han at forklejnne, men havde dog god grund til at angre ikke blot den søgte morsomhed, men det promenerede synspunkt på homoseksualitet i det hele taget.

Præcist to år senere fandt fortrydelsen udtryk i et lavmælt brev, som ved flere lejligheder har været omtalt i Johannes V. Jensen-litteraturen, og som også har været bragt til offentlig kundskab, dog i en akavet sammenhæng. ⁶² Af den grund får billedet af Jensen med fredspibe lov til at afrunde dette prøvekort over Jensen'ske krigshyl:

Kære Hr Herman Bang

Berlin 13/12 08

Jeg var her for at se til Dem da Hr Fischer ⁶³ fortalte mig De var syg og alene. Hvis De endnu skænker den beklagelige Affære en Tanke, hvor jeg havde alt for let ved at spille den Stærkeres Rolle, beder jeg Dem tro at det ikke var Dem personligt jeg sigtede efter men visse politiske Magtcentrer, hvis Betydning jeg den Gang nærrede en Overtro til. Jeg vilde ønske De kunde glemme det. Bjørnson hilste mig en Dag fra Dem. Hvis De bryder Dem om en Haand som min – ikke fordi hverken De eller jeg tror vi kan hjælpe eller hjælpes, heller ikke i Haab om at elendige Forhold derhjemme bliver bedre derved – jeg mener hvis De ikke vilde regne netop mig i Forgrunden naar sørgelige Erindringer passerer forbi, vilde ogsaa jeg føle mig lettet. I det Fremmede vil man ikke gærne skamme sig som Dansk, hjemme gør det jo ikke noget. Jeg haaber De snart bliver rask igen og kan gense Steder og Mennesker der er noget for Dem.

Deres hengivne

Johannes V. Jensen

Herman Bang besvarede brevet nogle uger senere, med finfølelse, men uden at give Johannes V. Jensen den forønskede absolution. Bang forsikrede, at han ikke bar nag, og forsøgte at forklare, hvorfor de aldrig burde mødes, og ønskede Jensen held og lykke med det fortsatte livsværk. ⁶⁴

Noter

Forkortelsen JM + nr. henviser til: Frits Johansen & Aage Marcus, *Johannes V. Jensen. En Bibliografi*, bind 1-2, 1933-51.

1. »Gør ikke som Ibsen«. *Politiken* 25. april 1910 (JM 352). Optrykt som første afsnit af kapitlet »Kritik og Digtning« i *Nordisk Aand*, 1911, s. 150-56.
2. Privattræk, 2. *Februar 1946* (JM 1283).
3. Brevet findes i Bent Juel-Jensens *jenseniana*-samling i The Bodleian Library i Oxford og blev offentliggjort af Brøndum-Nielsen i artiklen »Fra Oehlenschläger til Johannes V. Jensen«, *Berlingske Aftenavis* 4. november 1944 (JM 1262).
4. Kai Nielsen i brev af 24. januar 1924 til Johannes Larsen: Johannes V. Jensen er storartet, »naar han faar sig drejet ned af sin videnskabelige Drejestol, som er gaaet over Gevind [...] og ikke optræder som Overseminarist i Goethestil«. Citeret efter Grete Zahle, *Dagens lys. Johs. V. Jensen og defynske kunstnere*, 1988, s. 46.
5. Jørgen Sandvad (1899-1975). Journalist ved *Politiken*. Fødselsdagsinterview med Johannes V. Jensen i *Politiken* 20. januar 1933, optrykt i *Saaledes talte –*, 1946, s. 69-74. Jf. artikel ved tildelingen af Nobelprisen, *Politiken* 10. november 1944. Bidrog til festskriftet *Johannes V. Jensen*, 1943, s. 157-61.
6. Einar Christiansen, *Joppe. En ung Kvindes Historie*, 1889, en psykologisk familieroman. EC (1861-1939) er bedst kendt som dramatiker og teaterleder.
7. At Johannes V. Jensen ikke magtede større compositioner er velkendt og ofte bemærket. *Den lange Rejse* (1908-22) tenderer imod at opløse sig i en række myter. Jensen har selv reflekteret over dette i *Æstetik og Udvikling*, 1923, der jo er en »efterskrift« til *Den lange Rejse*; i afsnittet »Roman og Myte« (s. 75-93) pointerer han, at romaner bør byde på udvikling/forvandling, men gerne spiser læseren af med »Hændelser, Komplikationer, Karrierer eller Fald«. – Jf. genreovervejelser af flere forfattere i forskningsantologien »*Gelobt sei das Licht der Welt...«*. *Der dänische Dichter Johannes V. Jensen*, red. af Aage Jørgensen og Sven Hakon Rossel, Wien 2007.
8. Fritz Syberg (1862-1939) tilhørte malergruppen Fynboerne, som Johannes V. Jensen knyttede et nært venskab med under den såkaldte Bondemalerstrid i efteråret 1907.
9. Professor, dr.med. Oluf Thomsens anmeldelse af »De Fire«s udstilling i Den Frie fremkom i *Politiken* 14. januar 1921. I en notits dagen efter bifalder Syberg »af ganske Hjerte« anmeldelsens værdsættelse af Vilhelm Lundstrøm. De tre øvrige udstillere var Svend Johansen, Karl Larsen og Axel Salto.
10. Galleriet, dvs. Statens Museum for Kunst, hvor Sybergs »Den første Sne« (1905) var ophængt.
11. Aksel Jørgensen (1883-1957), grafiker, professor ved Kunstakademiet 1920-53.

12. Løftet blev ikke holdt; bl.a. følgende udgivelser diskuterer på forskellig vis kunstspørgsmål: *Evolution og Moral* (1924), *Thorvaldsens Portrætbuster* (1926), *Form og Sjæl* (1931), *Jydske Folkelivsmalere* (1937) og *Mindets Tavle* (1941). Jf. Aage Jørgensen, »Johannes V. Jensen og billedkunsten«, *Nordica*, bind 23, 2006, s. 81-141.
13. Bjørnstjerne Bjørnson, *Arne* (1858), det indledende kapitel om, hvordan fjeldet bliver »klædt«, jf. *Samlede Værker. Hundreårsudgave*, bind 1, Oslo 1932, s. 193-95. Johannes V. Jensen henviser en passant til stedet allerede i »Afskedssalme for Bjørnstjerne Bjørnson«, *Politiken* 27. april 1910 (JM 354), og vender tilbage til det i »Bjørnstjerne Bjørnson. 1832 – 1932«, *Politiken* 31. oktober og 1. november 1932 (JM 947), optrykt i *Mindets Tavle*, 1941, s. 12-29; »det rummeligste der nogensinde er sagt«, tilføjer Jensen her, det stik modsatte af Skriftens »Hvo som ikke er med mig er imod mig« (s. 21). Jf. Jensens motivering i *Æstetik og Udvikling*, 1923, s. 112-15, for valget af triskelen som bomærke: »Med saa simpelt et Tegn for Øje kan man øve sig i aldrig nogensinde at udelukke Nogen fra den Arne man holder Ild paa selv.«
14. Syberg havde efter Anna Sybergs død (1914) giftet sig med hendes søster Marie.
15. Grete Zahle, *Dagens lys. Johs. V. Jensen og de fynske kunstnere*, 1988, bidrager ikke til oplysning af kontroversen i januar 1921.
16. Otto Gelsted (1888-1968). *Johannes V. Jensen*, 1913, 159 s. *Johannes V. Jensen. Kurven i hans Udvikling*, 1938, 126 s. (1913-bogen beskrives som »noget umoden og forvirret« og »nu forældet«; 1938-bogen er »ikke en Omarbejdelse«, skønt visse formuleringer er fastholdt.) – En analyse af »Det røde Træ« i *Digt og læser*, 1958, s. 57-65, er optrykt i *Jordens Elsker*, 1989, s. 119-23. Fire Jensen-anmeldelser er optrykt i *Gelsteds Tilbageblik på fremtiden*, bind 1-2, 1977. – Jf. Børge Houmann, *Otto Gelsted bibliografi*, 1977, personregistret s. 530; en artikel på tysk om Johannes V. Jensen (i *Der Panther*, 1915, s. 1344-50) har unddraget sig registrering. – Jf. også Gelsteds »Samtale med Johannes V. Jensen«, *De evige Ting*, 1920, s. 51-53, *Udvalgte Digte*, 1957, s. 20-21, samt Claus Ingemann Jørgensens interviewbog *Otto Gelsted fortæller*, 1969, s. 9-18.
17. »Om Ekspressionisme og Kubisme i Literaturen«, *Literaturen*, 3. årg., 1920-21, s. 402-09 (optrykt med moderniseret retskrivning i *Tilbageblik på fremtiden*, 1977, bind 2, s. 83-89). Den passage, Johannes V. Jensen kommenterer, citeres in extenso: »Naturalismen i Malerkunsten gik jævnsides med en tilsvarende Bevægelse indenfor Literatur og Filosofi, og det er et karakteristisk Tegn paa den stadige Forbindelse mellem Naturalismen i Malerkunsten og i Literaturen, at Johannes V. Jensen netop har udgivet en Bog om Johannes Larsen. Nu er Johannes V. Jensen jo noget andet og mere end Naturalist, alligevel er hans Sammenhæng med Naturalismen tydelig nok, ja den maa siges at være hans literære Udgangspunkt. Jeg henviser til hans Ungdoms Begejstring for en saa erklæret Tilhænger af det naturalistiske Princip som Johannes Jørgensen. »Danskere« bærer tilstrækkelig Vidne om Johannes V. Jensens oprindelige Afhængighed af den mere mørktfarvede Retning indenfor Naturalismen, forresten ogsaa for en stor Del »Himmerlandshistorier«, Bd. 1-2,

der er skrevet under direkte Paavirkning af Maupassants Noveller. »Kongens Fald« viser en med den Flaubertske Skole beslægtet Stilopfattelse (Linien fra I.P. Jacobsen). I Johannes V. Jensens senere Produktion træder – efter en Kipling- og Whitman-paavirket Periode – Slægtskabet med de malende franske Impressionister aabenlyst frem: Renoir hører til Johannes V. Jensens Yndlingsmalere, og Ligheden mellem Renoirs blonde og trinde Piger og Moa, Vaar og Gevn er iøjnefaldende. Friluftsbvægelsen i det franske Maleri er en Forgænger for den engelske Friluftsbvægelse i Literaturen, hvortil Johannes V. Jensen sluttede sig, og begge Skoler, den maleriske som den literære, karakteriseres i lige Grad ved deres Reaktion mod de klassiske og de romantiske Idealer. Johannes V. Jensens livsvarige Venskab med de fynske Malere skyldes samme Slægtskabsfølelse, som den der gjorde Opholdet i Barbizon mellem de franske Impressionister saa kært for Robert Louis Stevenson, hvis deskriptive Evne er afgjort impressionistisk. / Johannes V. Jensen er her ensidigt omtalt i sin Egenskab af vor betydeligste Forkæmper for Naturalismen, og jeg har valgt ham som Eksempel, ogsaa fordi han udtrykkelig og med vanlig Verve har taget Stilling til Striden indenfor dansk Malerkunst – for Fynboerne og Naturalismen og *mod* Ekspressionisterne, som han syntes at opfatte som en sammenløbet Bande af Plattenslagere, Mikrocephale og Asyllemmer, hvis Modesucces skyldes Opløsningen i Tiden og nogle smarte Kunsthandlers og Kunstkritikers Forretningsdygtighed.« (s. 402-03).

18. Johannes Jørgensen åbnede Jensens blik for den »moderne« litteratur, allerede mens han gik i Viborg Katedralskole. Med *Danskere*, 1896, samme år som Jørgensen konverterede til katolicismen, betalte Jensen af på sin gæld. Jørgensen anmeldte bogen og fik til tak besøg af »den fanatisk blege, isende blonde unge Mand«, der »forkyndte sin radikale og desperate Amoralisme« (jf. Lars Handesten, *Johannes V. Jensen. Liv og værk*, 2000, s. 35). Da Jensen i 1909 slettede de to første romaner af sit forfatterskab, jf. note 44, skete det med en bemærkning om, at man jo kunne tiltransportere dem Jørgensens.
19. Intet tyder på, at Gustave Flaubert og Guy de Maupassant har øvet indflydelse på Jensens forfatterskab. Knut Hamsun gjorde det derimod i høj grad, jf. note 43. Folkevisen om »Aage og Else« danner klangbund for et kapitel i *Kongens Fald*, og i »Sidste Sang« er der genklange af visen om »Jon Remorssøn«.
20. Da Rudyard Kipling i 1907 var i Stockholm for at modtage Nobelprisen, opsøgte Johannes V. Jensen ham på hotellet, hvilket resulterede i artiklen »Bagheera«, *Politiken* 13. december 1907 (JM 302), med optryk i *Nye Mytter*, 1908, s. 95-101. At Kipling tjente ham som identifikationsfigur, ses af den lille bog om ham, som udkom i 1912, et akkompagnement til de fem Kipling-bøger, han oversatte. Under Første Verdenskrig distancerede han sig imidlertid fra Kiplings grove imperialism. – Tre digte af Walt Whitman, først oversat til brug i romanen *Hjulet*, 1905, blev optaget i *Digte*, 1906, samt genbrugt i det udvalg af Whitmans digte, som han sammen med Otto Gelsted bragte i stand i 1919; i forordet, »Whitmans Apoteose«, optrykt i *Aandens Spor*, 1962, s. 243-47, bemærker Jensen, at hans oversættelser

»oprindeligt forekommer i en Roman med Motiv fra Amerika, som Tilbehør til den særligt amerikanske Luft, altsaa under en relativ Vurdering« (s. 10), samt at han allerede i 1900 skrev om maskinerne »i Whitmans Aand«, men ikke gik i lære hos ham, hvad angår »de Digte med frie Rytmer, jeg selv har skrevet«.

21. På sin 70-årsdag holdt Johannes V. Jensen en tale, hvori det bl.a. hed: »Skønt jeg principielt har holdt Privatlivet og mig nærtstaaende Personer udenfor Offentligheden skal det siges her at Udstraalingen af simpel Menneskelighed som jeg mødte den i mit Hus, ægte spontan Kvindelighed, som er Naturen selv, at det var Kilden til hvad jeg kunde vide med Sikkerhed om dansk og nordisk Aand. [...] Hævet over det personlige er de Figurer der gaar i *Den lange Rejse*, men det skal ikke skjules her [...], at de ikke havde kunnet tegnes uden nært Kendskab til Sjællænderinden med Guldhjelmen jeg som hjemløs Desperado saa i Studenterforeningen, og som skænkede sig til mig for hele Livet.« (Citeret efter Aage Marcus, *Den lange vej*, 1969, s. 125.) – Auguste Renoir er nævnt et par steder i forfatterskabet: »Evolution og Moral«, *Forum*, 1922-23, s. 86, og »Kunstens Uniformering«, *Konstrevy*, VII, 1936, hefte 1, s. 9-10 (med gengivelse af et mor-og-barn-billede fra 1886).
22. Friluftsbewægelsen, et overvejende amerikansk fænomen, præsenterede Johannes V. Jensen som udtryk for den moderne humanisme, jf. *Politiken* 19. maj 1907 (JM 271), med optryk i *Den ny Verden*, 1907, s. 219-24.
23. Ejnar Skovrup (1891-1964), grundtvigsk højskolemand, 1916-30 lærer ved Ollerup Højskole. Johannes V. Jensen gjorde i »Moderne Humanisme. II: Darwin og Grundtvig«, *Politiken* 20. maj 1906 (JM 273), optrykt i *Den ny Verden*, 1907, s. 225-33, Grundtvig til forløber for udviklingslæren »i vor ellers saa lukkede Aandsverden« (s. 228f), mens eftersnakkerne havnede i »den spekulative Forvirring« (s. 230). I »Herman Bissens Portrætbuster«, optrykt i *Form og Sjæl*, 1931, fandt han Grundtvig-busten, omtalt s. 126-28, »smaalig og glædesløst udført«, men af stor værdi »som antropologisk og psykologisk Dokument«. Et tørt menneske snarere end en salvesfuld prælat, dog med et ubehageligt træk om munden, hvor »Religion og Sanselighed (er) mænget sammen«.
24. Emil Bønnelycke (1893-1953) måtte som ekspressionistisk-futuristisk lyriker beundre Johannes V. Jensen (»Forsangeren« kaldte han sit digt til 50-års fødselsdagen i *Politiken* 20. januar 1923); følelsen var ikke gensidig.
25. Ophidset over Hans Brix' og Henning Kehlers emsige anmeldelser af *Cimbrernes Tog* i henholdsvis *Nationaltidende* 11. oktober og *Politiken* 25. oktober 1922 tog Johannes V. Jensen i »Kritik af Kritiken«, *Politiken* 1. november 1922 (JM 603), til genmæle; om Kehler skrev han bl.a.: »med et Rotteblik afsøger han en Bog«. Bønnelycke bakkede ham op 5. november med skoser mod »alle disse Eunuker paa Parnasset«, som hjerteløst isolerede litteraturen fra sit publikum osv. Kehler svarede igen 11. november med fordring om at få kritisk virksomhed opfattet som en sag mellem anmelder og publikum. Bønnelyckes foredrag, holdt i Studenterforeningen 18. november 1922 og trykt i *Politiken* dagen efter, blev et tilløbsstykke, der vakte så kraftigt bifald, at det overraskede »selv paa dette det stærke Bi-

- falds klassiske Sted«. – Et ekko af rottekrigen høres i digtet »Fugl Føniks' Land«, *Dagens Nyheder* 22. januar 1931 (JM 875): »Af Rendestenen stiger Rotten / og skærper Tand, med skiden Mund, / ej uden Aarsag, aldenstund / man selv i sin Tid traadte paa den.« (str. 12).
26. Vagn Riisager (1907-91), mag.art. 1932, cand.theol. 1938. Som litteraturmedarbejder ved *Kristeligt Dagblad* skrev han flere Johannes V. Jensen-artikler.
27. Jf. note 1.
28. Thøger Larsen (1875-1928). Venskabet mellem Jensen og Larsen kom i stand i påsken 1902. Jf. Chr. N. Brodersen, *Thøger Larsen. En Monografi*, bind 1, 1942, s. 146f.
29. Anker Kirkeby (1884-1957), journalist og redaktør ved *Politiken*.
30. Vagn Riisager fik aldrig skrevet den bog om Thøger Larsen, der må have foresvævet ham. Men i 1930 publicerede han en analyse af digtet »Jens Højby«, if. undertitlen »udarbejdet paa grundlag af et kladdefragment« (*Edda*, bind 30, 1930, s. 173-90).
31. Jeppe Aakjær (1866-1930). Jf. Aage Jørgensen, »Johannes V. Jensen og Jeppe Aakjær – af et venskabs historie«, *Skivebogen*, bind 96, 2005, s. 55-104.
32. I foråret 1929 udkom Jeppe Aakjærs tredje erindringsbind, *Før det dages*, med undertitlen *Minder fra Halvfemserne*. Johannes V. Jensen fik bogen tilsendt og kvitterede 3. maj 1929 venligt for den, – men skiftede tone, da han fik den læst. Brevet af 25. september 1929 udlægges traditionelt som venskabets eneste »knast«. (For god ordens skyld skal bemærkes, at *Før det dages* kun lige netop nævner Johannes V. Jensen. I en note anføres, at Aakjær i *Politiken* 20. januar 1898 – tilfældigvis på Johannes' 15-års fødselsdag – anmeldte Hans Jensens skrift *Fordømmelseslæren*; jf. *Samlede Værker*, bind 4: *Artikler og Taler*, 1919, s. 60-62.)
33. Til 50-årsdagen: »Jeppe Aakjær«, *Politiken* 10. september 1916 (JM 477), optrykt i *Aarbog 1916*, 1916, s. 203-13. Til 60-årsdagen: »De gamle Bønder«, *Social-Demokraten* 10. september 1926 (JM 714), optrykt i *Den jyd-ske Blæst*, 1931, s. 21-22. (Hertil kom i tidens fylde en mindeartikel i *Politi-ken* 23. april 1930 (JM 835), optrykt i *Aandens Spor*, 1962, s. 131-33.)
34. Vilhelm Wanscher (1875-1961), kunsthistoriker, professor ved Kunstakademiet 1928-45. Peter Hansens mindeudstilling åbnede 8. februar 1930. Udstillingskataloget indeholdt Johannes V. Jensens digt »Peter Hansens Minde« (JM 817), som på åbningsdagen også fremkom i *Politiken* (med udeladelse af str. 5). Wanschers anmeldelse fremkom *smst.* 12. februar. Jf. Jensens omtale af udstillingen *smst.* 23. februar (JM 820). Omtalen er sammen med nekrologen fra 1928 (JM 772) optrykt i *Form og Sjæl. Portrætter og Personligheder*, 1931, s. 33-46, samt i *Aandens Spor*, 1962, s. 145-53.
35. Johannes Buchholtz (1882-1940), forfatter og trafikassistent, bosat i Struer, tilhørte Johannes V. Jensens bekendtskabskreds.
36. *Dr. Renaults Fristelser* udkom 5. oktober 1935. Den konservative kritik var generelt afvisende (Hans Brix, Henning Kehler, Frederik Schyberg, m.m.fl.). I *Ekstrabladet* blev romanen anmeldt af Frejllif Olsen.
37. »Falsk Vidnesbyrd«, *Politiken* 12. november 1935, indsigelse mod en anmeldelse af Kjeld Elfelt.

38. Johannes V. Jensen kunne ikke ret vel forlige sig med professoraterne i æstetik. Allerede i *Evolution og Moral*, 1925, foreslår han nogle af dem konverteret til professorater i zoologi, – besat som de er »ikke med Digtere som har gjort sig produktivt fortjent af Faget, som en Gang Skik her i Landet, men med dertil indrettede Faglærde, som dog maa hente alt hvad Faget har af Liv fra fri Aander uden for Fagforeningen« (s. 127).
39. Hartvig Frisch (1893-1950), klassisk filolog, dr.phil., professor ved Københavns Universitet 1941-50, socialdemokratisk politiker, undervisningsminister 1947-50. Tilhørte Johannes V. Jensens vennekreds, jf. Niels Finn Christiansen, *Hartvig Frisch. Mennesket og politikeren. En biografi*, 1993, s. 72-75 (Jensen spillede »en central rolle i Frisch' mentale dannelse«, s. 74). Frisch skrev om Jensen ved adskillige lejligheder, bl.a. i festskriftet *Johannes V. Jensen*, 1943, s. 100-06. En nekrolog over Frisch fremkom i *Politiken* 26. november 1950 (JM 1339), dagen efter Jensens død. Den er medtaget i mindebogen *Hartvig Frisch. Hans Personlighed og Gerning*, 1950, s. 22-25.
40. Johannes V. Jensen citerer her sig selv. Allerede i »Den daarlige Darwinisme« (1922) skodse han de »gamle Renegater fra Radikalistpressen«, jf. optrykket i *Evolution og Moral*, 1925, s. 21. Der indgår domfældelsen i en ganske umild statusopgørelse vedrørende det moderne gennembrud alias den naturalistiske skole, som savnede både modernitet og natur, og hvor »det kritiske Apparat« voksede ovenud af »den produktive Literatur«. Dog hæver – »det skal siges« – »Skolens gamle Kyrofæer« sig over »Discipel-Kuldet«. Som det hedder, med respekt for Georg Brandes og despekt for Vilhelm Andersen, og uden navnes nævnelse: »I Modsætning til Reduktionsmetoden, som af et Digtværks frembragte Verden uddrager det jævne Hverdagsmenneske der har udvidet sig deri, kunde man her efter at have vadet gennem en temmelig ørkenagtig Produktion tilsidst nærme sig en mærkelig og sjælden Figur, en Fetisch af den Slags ikke hvert Aarhundrede finder i Sandet.« (s. 22). Jf. Lars Handesten, »Johannes V. Jensen og Georg Brandes«, *Nordica*, bind 18, 2001, s. 173-84.
41. Alf Henriques (1906-76), cand.mag. 1931, dr.phil. 1941. »Kampen med virkeligheden. En Johannes V. Jensen-studie«, *Presens*, 1937, s. 96-137, optrykt i *Jordens Elsker. Synspunkter på Johannes V. Jensen*, 1989, s. 50-73. Har tillige skrevet bogen *Johannes V. Jensen*, 1938, 63 s., samt et par artikler om mytedigtningen (*Tilskueren*, 1939, I, s. 428-45, og II, s. 58-74; festskriftet *Johannes V. Jensen*, 1943, s. 47-60). – Jf. Erik M. Christensen, »Flammende hyldest til en dansker«, *Jyllands-Posten* 19. januar 1993 (om Alf Henriques' tale til Johannes V. Jensen på 60-årsdagen 20. januar 1933; talen og et brev af 30. januar 1933 fra Henriques til Jensen aftrykkes).
42. Artiklens grundsynspunkt er, at forfatterskabets tilsyneladende modsætninger opgår i en syntese, om man ellers spørger til værkernes betydning snarere end til deres tilblivelse.
43. De »småting«, som Henriques omtaler, er for de flestes vedkommende siden medtaget i Niels Birger Wamberg's udvalg af Johannes V. Jensens tidlige myter, *Mørkets Frodighed*, 1973. Digtet »Helled Haagen«, der dannede epilog

- til *Skovene*, 1904, og indgik i *Digte*, 1906, vidner om, at Jensen efterhånden gennemskuede sin Knut Hamsun-fascination. I manuskriptet figurerer hans navn, ikke folkevisefigurens; jf. *Samlede Digte*, 2006, bind 2, s. 402-04. Thorvald Mikkelsen erindrer, at Jensen læste digtet op for ham »et par dage efter at Knut Hamsun i sin altomfavnende livsglæde havde væltet kakkelovnen i hans stue« (*Mit Liv i Kravlegaarden*, 1960, s. 54). – »Helled Haagen« blev ikke medtaget i optrykkene af *Skovene* og ej heller i digtudvalgene fra 1943 og 1948; samme skæbne overgik digtet til Hamsuns 70-års fødselsdag i 1929. – Jensen har også portrætteret ungdomsvennen i artiklen »Hamsun«, *Politiken* 26. maj 1907 (JM 276), optrykt i *Den ny Verden*, 1907, s. 175-86.
44. Friedrich Nietzsche distancerede Johannes V. Jensen sig fra allerede i *Den gotiske Renaissance* (1901). Jensen mindes ham efter sin tur i det store hjul, »fordi han gjorde mig klog paa min egen usigelige Flyvenød«, men afskriver ham i samme åndedrag, »fordi han ikke vilde vende sit Blik udad mod denne Verdens Virkelighed, der er bedre end han« (2000-udg., s. 75). Kampen var dog på ingen måde endeligt afgjort hermed. – Fornægtelsen af de to ungdomsromaner fandt sted i et interview i *Aarhus Amtstidende* 10. april 1909, optrykt i *Rotunden*, nr. 20, 2004, s. 45; jf. K.K. Nicolaisen, *Johannes V. Jensen*, 1914, s. 23. – »Den daarlige Darwinisme« blev introduceret og kritiseret i tidsskriftet *Forum*, 1. hefte, 1922, s. 4-27, med optryk i *Evolution og Moral*, 1925, s. 7-30; påvisningen af paupertetsmoralen i kristendommen holdes dog fortsat Nietzsche til gode.
45. Ernst Kretschmer (1888-1964), tysk psykiater, der skelner mellem cyklotyme og schizotyme temperamenter og mellem pykniske, leptosome og atletiske legemstyper. Franz Anton Mesmer (1734-1815), østrigsk læge, der kurerede sygdomme med »animalsk magnetisme«. Franz Josef Gall (1758-1828), tysk læge, frenologiens grundlægger; hævdede en nær sammenhæng mellem kranieform og mentale egenskaber. Johann Caspar Lavater (1741-1801), svejtsisk teolog; udledte karakteregenskaber af ansigtstræk og kropsform. Sigmund Freud (1856-1939), østrigsk læge, grundlægger af psykoanalysen. – Man kan bemærke, at C.G. Jung (1875-1961) går fri, måske fordi Johannes V. Jensen har anet en sammenhæng mellem den analytiske psykologis arketyper og hans eget begreb om slægtserindring. Det er Kretschmer og Jung, som udgør Henriques' teoretiske ballast.
46. Henriques anfører, at Johannes V. Jensen »i disse bøger ikke lader kendsgerningerne være aarsag eller maal, men blot et springbræt, der kan sætte hans egne dristige associationer i bevægelse« (s. 72).
47. Herluf Winge (1857-1923), zoolog, livslangt tilknyttet Zoologisk Museum. Som udviklingsforsker tilhænger ikke af Darwins teori om naturlig udvælgelse af overlevelsesegnede arter, men af Lamarcks om muligheden for at nedarve egenskaber erhvervet ved »virksomere Liv«. – I *Dyrenes Forvandling* (1927) giver Johannes V. Jensen s. 98-109 en smuk karakteristik af Winge. Bl.a. bemærkes: »Herluf Winge havde den Venlighed at gennemse nærværende Forsøg for mig i en første Form; hans Rettelser og Vink skylder jeg at jeg greb Opgaven an grundigere og efter fornyet Gennemgang af Materialet. Udtrykket maatte skærpes, i evolutionære Spørgsmaal har Affattelsen en afgørende Betydning.«

- (s. 104) – Jf. optrykket i *Tilblivelsen*, 1951, s. 182-91. – Johannes V. Jensen citerer i samme skrift, der jo er en ny forøget udgave af *Dyrenes Forvandling*, Lamarcks berømte »Spøg om Giraffen« med den tilføjelse, at fundet o. 1900 af okapien dog viste, at der var megen sandhed i, at giraffen »strakte sig« i takt med ændrede livsomstændigheder. Jf. »Om Okapien«, *Politiken* 23. januar 1947, samt et to dage senere optaget, bevaret radiointerview. Jensen pointerede i øvrigt, at udvælgelse og tilpasning på ingen måde udelukker hinanden, det er netop »Antagelsen af at begge Faktorer har været virksomme der løser Kardinals spørgsmaalet« (1927, s. 107; 1951, s. 190).
48. Til genmæle har Johannes V. Jensen i det mindste taget ved følgende lejligheder: 1910, jf. note 1, og 1922, jf. note 25.
49. Gudmund Roger-Henrichsen (1907-2000), cand.mag. 1932. Om Johannes V. Jensen: *Fra Højromantik til Staalromantik. Skitser af Strømningerne i Europas Litteratur fra Napoleon til Hitler*, 1939, s. 47-49, og *Digtere i vort Samfund 1900-1960*, 1963, s. 26-34.
50. *Fra Højromantik til Staalromantik*, s. 49. Passagen lyder in extenso: »I al Johannes V. Jensens Realisme var der dog en Stænk af den Romantik, han selv var paa Vagt overfor. For hvad er Borger Jensens Kærligheds erklæring til Arbejderen – den hornfingrede Mand med det hvide Blik – andet end Borger Oehlenschlägers Hyldest til Bondepigen den hendansende Mø med Lieliehænderne i den danske Romantiks Programdigt »Guldhornene«. Og hvad er hans Begejstring for sindrige Jernkonstruktioner andet end Romantikernes Glæde ved Gotikens monumentale og samtidig filigranfne Kirkebygninger. Og hvad er hans Jubel ved Østens Farver og hede Liv andet end det hundredaarige Østerlandssværmere. Under Verdenskrigens Rædselsperiode ser vi da ogsaa, at han sammen med de stærkeste Realister vender sig bort fra Nutiden og giver sig til at digte om fjerne Tider ligesom Oehlenschläger gjorde det under Napoleonskrigene. Sit virkelighedsprægede Livssyn forandrer han imidlertid ikke. Det er fast forankret i Tidens oprørte Hav.«
51. Oehlenschläger dannede spejl for Johannes V. Jensen fra ca. 1920. Jf. Aage Jørgensen, »Vilhelm Andersen og Johannes V. Jensen«, *Nordica*, bind 20, 2003, s. 109-68. I artiklen »Til Oehlenschlägers Eftermæle« (*Dagens Nyheder / Nationaltidende* 14. november 1929; JM 805) omtales *Nordens Guder* som »i plastisk og malerisk Fantasi et altoverragende Digterværk« (citeret efter optrykket [»Til Portrætter af Oehlenschläger«] i *Form og Sjæl*, 1931, s. 79), mens *Aladdin* er langt mere problematisk, digterens »uelskværdigste Produkt, ganske frastødende, trods blændende Partier« (*Æstetik og Udvikling*, 1923, s. 67). Anderledes netop i fortalen til den herostratisk berømte oversættelse af William Shakespeares *Hamlet*, 1937, s. 18.
52. Leif Nedergaard (1914-95), mag.art. 1941, dr.phil. 1965. *Johannes V. Jensen*, 1943, 342 s. *Johannes V. Jensen. Liv og forfatterskab*, 1968, 464 s., 2. reviderede udg., 1993, 615 s. Hans bidrag til festskriftet *Johannes V. Jensen*, 1943, s. 61-71, er – tillige med fire andre Jensen-relaterede artikler – optrykt i *Kritiske Studier og litterære Essays*, 1984.
53. 1943-monografien er ikke baseret på magisterafhandlingen, men nyskrevet, således som det indirekte fremgår af forordet, og tiden har været knap. Siden

- fremstillingens genstand har talt for »en mere international orienteret litteraturforskning end den vanlige kortsynede nationale selvtilstrækkelighed«, er en sådan perspektivering foretaget. Der er lagt vægt på at få digterens intention klart frem, og Jensen har i så henseende selv givet nyttige oplysninger.
54. Johannes V. Jensen omtaler oftere sit forfatterskab som »henstillet Initiativ«. Se fx »Grundtanken i mit Forfatterskab«, i *Et Spring ind i et Billede. Johannes V. Jensens mytedigtning*, 2000, s. 200f (»indtalt i Lydfilm, November 1947«, oplyser manuskriptet, der blev facsimileudgivet i 1968). Jf. Erik M. Christensen, »Johannes V. Jensens livsopgave«, i *Columbus fra Himmerland*, 1994, s. 7-19.
 55. Hans Ræder (1869-1959), klassisk filolog, dr.phil. 1900. Platon-forsker. Det til Johannes V. Jensen fremsendte manuskript har ikke kunnet lokaliseres.
 56. Julian Huxley (1887-1975), engelsk biolog, indførte sociale og kulturelle forhold som årsagsfaktorer i evolutionsteorien (genetisk fiksering af adfærdsnormer). Ernst Haeckel (1834-1919), tysk zoolog, propagerede aggressivt for darwinismen og tilføjede den et racistisk anstrøg, så den lod sig indoptage i nazistisk ideologi. Heinrich Himmler (1900-45), nazistisk politiker, fra 1936 ansvarlig for koncentrationslejrene.
 57. *Aandens Stadier*, 1928, s. 88-91. Sjæl defineres som den i cellen nedlagte »oprindelige Vitalitet«, mens ånd er »Summen af alt Liv set udefra«, og åndens stadier følger »Menneskets, Menneskehedens, Erindring om sig selv, en Funktion optaget i Tanken, Liv som beskuer sig, i sit Forløb under Udvikling«.
 58. Dette synspunkt på evolutionsskrifterne gav Johannes V. Jensen udtryk for allerede i »Den daarlige Darwinisme«, 1922, »en Monolog formet til egen Opbyggelse« (citeret efter optrykket i *Evolution og Moral*, 1925, s. 8). Trods alt (incl. den skarpe grænsedragning mellem privat og offentligt) bragte han som tilstrækkeligt bekendt sin monolog ud i det offentlige rum, som henstillet initiativ, til andres opbyggelse (jf. note 54).
 59. Myrernes samfundsdannelse afhandles i et af Julian Huxleys værker, *Ants*, 1930.
 60. Efter det første møde mellem de to forfattere 15. juni 1900 karakteriserer Bang den frembrusende yngling i et brev til Fritz Boesen. Jensen er upåfaldende af ydre, dog med »et sært lillebitte Overskæg« og »nogle besynderlige Hænder: ganske tynde, spinkle Haanded, hvorpaa der sidder et Par vældigt brede, røde Hænder, han hele Tiden holder knyttede, saa de ligner Køllehoveder paa en Stang«, – samt tænder, der »ser ud, som om de bed godt«. Også referatet af samtalen fortjener at citeres: »Jeg sagde til ham, hvad jeg mente om hans Talent. Hele hans Ansigt skalv, da jeg sagde det. Saa spurgte jeg ham, hvad han nu vilde. Han vilde ud at rejse ... Naa, hvorhen? Helst til Indien, sagde han. Det, sagde jeg, vilde »Politiken« ikke. »Naa,« sagde han: Ja, saa vilde jeg gerne sé den kinesiske Jernbane. Nu er den jo færdig. Og no'en maa jo sé den« ... Det var jo at ramme mig i Hjertet. Du véd, hvad for en Svaghed jeg har for saadanne Kæmpeværker. Jeg lovede altsaa at tale med Dr. E. Br. om »den sibiriske Jernbane«. Johannes V. og jeg talte ogsaa om Bøger. »Ludvigsbakke« og »Tine« havde han

aldrig læst. Disse Bøgers Digter sagde dertil meget tørt, at »Ludvigsbakke« syntes jeg dog, han burde læse ... Bagefter talte jeg med Brandes, som sagde, han troede nok, Hr. Jensen havde Storhedsvanvid. Men skrive i »Politiken« kunde han jo godt ...« (*Breve til Fritz*, udg. af Ulla Albeck og Erik Timmermann, 1951, s. 94f.)

61. »Samfundet og Sædelighedsforbryderen«, *Politiken* 30. november 1906 (JM 249), – to uger efter udgivelsen af *Digte*, af *Politiken* markeret på kronikplads med digtet »Hverdagene« (JM 245), der jo lægger op til »en bidende Leg, / et skrappt Bønnemøde, / for de berømte to Millioner Indbyggere / i Kongeriget Danmark«. De mellemliggende JM-numre dækker den kronikrække om Theodore Roosevelt som mand (!), forfatter og præsident, som siden indgik i *Den ny Verden*, 1907. Den på Bang møntede, famøse artikel er optrykt i *Journalisten Johs. V. Jensen*, ved Lars Handesten, 2002, s. 102-07, samt i *Politiken* 10. juli 2005 (med efterskrift af Bang-udgiveren Sten Rasmussen). Affæren, der bl.a. førte til et sammenstød mellem Johannes V. Jensen og Valdemar Vedel, er skildret af Hakon Stangerup i *Henrik Cavling og den moderne Avis*, 1968, s. 338-57.
62. Brevet (NkS 2353, 2°) samt Herman Bangs på tysk affattede svar af 11. januar 1909 fremkom i Ulrich Lauterbach, *Herman Bang. Studien zum dänischen Impressionismus*, Breslau 1937, s. 203-04, og på ny i München-avisen *Neue Zeitung* 12. december 1950; jf. Carl Venning, »En ukendt brevveksling mellem Herman Bang og Johs. V. Jensen«, *Information* 14. december 1950. Jf. Leif Nedergaard, *Johannes V. Jensen. Liv og forfatterskab*, 1968, s. 245-47 (hvor en forkrampet fodnote gør gældende, at Jensen med sit brev »har gjort sin skyldighed overfor Bang«), samt Lars Handesten, *Johannes V. Jensen. Liv og værk*, 2000, s. 205-08 (hvor kroniktittlen er mildnet). Jf. nu også: Peter Q. Rannes, »'Kære Hr. Herman Bang'. Om forfatteren Johannes V. Jensens 'bølleoverfald' på Herman Bang, men også noget om personen Johannes V. Jensen«, *Bogens Verden*, 2007, nr. 3, s. 19-23.
63. Forlæggeren Samuel Fischer, Berlin, publicerede Herman Bang og Johannes V. Jensen i Tyskland. Jensens samarbejde med Fischer blev formentlig indledt i januar 1907. Mathilde Manns oversættelse af *Madame D'Ora* og Julia Koppels af »*Die Welt ist tief...*« udkom samme år. I slutningen af 1908 var Jensen atter i Berlin. Året havde budt på tre tyske oversættelser, bl.a. to af pseudonymet Mens.
64. Brevet (eller rettere brevkopien, NkS 2353, 2°) er sålydende: »An Johannes V. Jensen / 11.I.09 / Meine Krankheit verhinderte mich, früher zu schreiben. Ich danke Ihnen voller Aufrichtigkeit für Ihren Besuch. Ich war aber in der Tat so krank, dass ich Niemand empfangen konnte. Muss Ihnen aber sagen, dass ich in keinen Fall gewünscht hätte, Sie zu empfangen. Ich hege gegen Sie, Sie könne's mir glauben, keinen persönlichen Neid. Doch ist es besser, dass wir zwei uns nicht sehen und nicht treffen. Denn Sie haben mir gegenüber eine Handlung begangen, die ich nicht imstande bin zu begreifen. Und den Grund, weshalb ich sie nicht begreife, werde ich Ihnen erklären, so gut ich es eben kann. / Sehen Sie: ich weiss recht wohl, dass Sie sich, vielleicht mit Recht, niemals mit mir vergleichen. Sie hätten aber doch, wenn Sie die

dänische Literatur oder sogar die Literatur der Gegenwart betrachteten, ein gewisses Gefühl dafür haben müssen, dass in der Reihe nach Ihnen ich einer von den wenigen sei, der genannt werden muss. Und deswegen scheint's mir, müssten Sie der letzte dazu sein – nein, vielmehr *Sie* könnten überhaupt nicht gegen mich mit solchen Waffen kämpfen. Ich weiss nicht, ob Sie dies Gefühl bei mir verstehen werden, – das Gefühl bleibt doch bei mir unausrottbar. Deswegen bleibt's das beste, dass wir zwei uns nie sehen und nie treffen. / Für Ihre Absicht aber, mich aufzusuchen, danke ich Ihnen nochmals. Füge auch noch dazu, dass es wenige Menschen gibt, die inniger wünschen können, dass Ihr weites Lebenswerk gedeiht, als ich. / Herman Bang.«

Mindre bidrag

Tu nos aposte protege – en refleksion over aspirationens historie i dansk apropos en latinsk tilskrift i et gammeldansk håndskrift¹

Det er velkendt at forskellen mellem nuværende dansk *p:b, t:d, k:g* beror på henholdsvis tilstedevær og fravær af postaspiration – det lille *h*-lignende pust som følger umiddelbart efter sprængningen af mundlukknet (om termen postaspiration Brink 2004:82; i det følgende for nemheds skyld blot kaldt aspiration).

I betragtning af at forskellen mellem de tilsvarende størrelser i den ældste gammeldansk (1100) traditionelt fremstilles som en forskel mellem fravær og tilstedevær af tonalitet (se fx Skautrup 1944-1968, 1:220, Hansen 1962-1971, 2:9f.), har man umiddelbart en forventning om at finde aspiration behandlet i den lydhistoriske litteratur om dansk; men faglitteraturen er i så henseende forbløffende fåmælt. På et strejftog til de mest relevante værker synes man kun to steder at finde en smule eksplicit oplysning (bortset fra Aage Hansens nøgterne konstatering af at den oprindelige modsætning *ustemthed:stemthed* mellem de tre sæt klusiler er blevet afløst af en modsætning *aspiration:ikke-aspiration* bl.a. 1962-1971, 2:203).

Det ene sted er naturligvis Johs. Brøndum-Nielsens *Gammeldansk Grammatik* (1928-1973), et sent hovedværk i den danske junggrammatiske tradition. Brøndum-Nielsen nævner to eksempler på mulig markering af aspiration i udlyd, som han kæder sammen med klusilsvækkelsens senere indtræden i udlyd end i intervokalisering (1928-1973, 1:67, 2:95). Markøren er et efterskrevet *h*, og eksemplerne er *køph* sb. 'køb' i E don. var. 136 4to (muligvis fra 1430, jf. Brøndum-Nielsen 1964:80) og *borth* adv. 'bort' i B 69 (formentlig fra ca. 1325, jf. Kroman 1943:58); de kan utvivlsomt suppleres med adskillige tilsvarende eksempler såvel fra B 69 som fra kilder af endnu højere alder, jf. bl.a. Brøndum-Nielsen 1918:122-124, Hald 1960:158, Bjerrum 1960:193f., 1966:23f. og Brøndum-Nielsen 1928-1973, 8:204f. En form for aspiration skulle altså være markeret i tidlig gammeldansk tid hvis Brøndum-Nielsens tolkning er rigtig; den er dog ganske ubeviselig, og han nævner den også kun som én blandt mindst to muligheder, vel vidende at *h* uden konstaterbar lydlig betydning kan optræde stort set hvor som helst i postkonsonantisk stilling i gammeldansk (jf. bl.a. Brøndum-Nielsen 1928-1973, 8:204f., Hansen 1962-1971, 2:473).

På det andet sted hvor aspiration berøres, er synsvinklen pragerfonologisk. Det er i en strøtanke i Paul Diderichsens pionerarbejde fra 1938 »Probleme der altdänischen Orthographie«, der er et første forsøg på at forstå ældre dansk ortografi ud fra pragerskolens teori, in casu neutralisationsteorien. Denne teori kunne ifølge Diderichsens forsigtige formodning (1938:167f.) gøre det muligt at fiksere forskydningen af forskellen mellem *p:b, t:d, k:g* fra (hovedsagelig) en

tonalitetsforskel til (hovedsagelig) en aspirationsforskel – en forskydning som »von der herkömlichen Lautgeschichte nicht kronologisch fixiert werden konnte« (Diderichsen 1938:167) – til tiden omkring 1300. Tanken er at så længe (hoved)forskellen mellem kort *p:b, t:d, k:g*, der var neutraliseret i postvokalisk stilling, var en tonalitetsforskel, måtte synkretismerne *p/b, t/d, k/g* manifesteres med *p, t, k* som de umarkerede varianter; men hvis (hoved)forskellen forskød sig til at være en aspirationsforskel, var det *b, d, g* der blev umarkerede, og i den egenskab måtte det være dem der repræsenterede de tre synkretismer. Den ortografiske betegnelse (i 1300-tallet?) af klusilsvækkelsens første trin med *b, d, g* for ældre *p, t, k* sætter således en terminus ante quem for udviklingen af aspiration som distinktiv faktor hvis Diderichsen har ret i sin tolkning. Den virker unægtelig noget spekulativ og har adskillige vanskeligheder, bl.a. den afgørende at klusilsvækkelsens næste trin igen består af lutter stemte lyd, spiranterne *b̄, d̄, ḡ* for ældre *b, d, g*; dette taler for at også de svækkede klusiler *b, d, g* (for ældre *p, t, k*) har været stemte.

Som det fremgår af det foregående, kan den hidtidige forskning i al fald ikke siges at have fremlagt sikre skriftlige vidnesbyrd om aspirationens tilstedeværelse i (ældre) dansk. I dette tomrum er det at den gådefulde sætning *tu nos aposte protege* i overskriften ovenfor påkalder sig opmærksomhed. Den indgår i en længere latinsk tilskrift i kursiv på det oprindeligt blanke fol. 6v i Flensborghåndskriftet af Jyske Lov (Flensburg, Stadtarchiv, Stadt-, Rechts- und Gildebuch Nr. 1).

Med en datering til slutningen af 1200-tallet eller ca. 1300 (jf. bl.a. Abitz & Ørberg 1991:25) er Flensborghåndskriftet et af de ældste gammeldanske håndskrifter. Tilskrifterne deri, som skyldes en række hænder, er for de flestes vedkommende næppe meget yngre end hovedteksten. Erik Kroman (1943:80 note 49) henregner vistnok en enkelt af de ældre tilskrifter (fol. 60r) til begyndelsen af det 14. århundrede og resten til dets anden halvdel. Skriften på fol. 6v synes dog at stemme mindst lige så godt med de yngre eksempler på ældre gotisk kursiv (indtil ca. 1350) som med de ældre eksempler på yngre gotisk kursiv (fra ca. 1350) i Kromans egen fremstilling af den gammeldanske palæografi. Ingen af de novationer der er karakteristiske for tiden efter ca. 1350 (jf. Kroman 1943:74f.), synes at gøre sig mærkbart gældende på fol. 6v. Der er fx ikke belæg på enkeltbuet *a* eller på *i* med prik (ikke skrånereg) over, og *r* rotunda findes kun efter de runde bogstaver *o, p* og *a*; at *e*'s øje sjældent er helt lukket, er ikke et mere moderne træk end at det kan genfindes i Kromans – dog korte – prøve fra et brev af 1259 (Kroman 1943:60, eksempel e). Ifølge Kr. Kålund (1903:XV) tilhører hånden på fol. 6v formentlig en vis Johannes Val, der har sat sit navn under et skriververs på fol. 20v; han er ikke kendt andetstedsfra, men optaget i den danske personnavneordbog (Knudsen et al. 1936-1964, 2:1167) og må formodes at være dansker.

Teksten på fol. 6v er muligvis et apropos til det kapitel af Jyske Lov på fol. 7r som bærer overskriften *hwat sæghæ skal then thær barn døpær*. I al fald er hovedindholdet *Pater noster* og *Credo*. Derefter følger *Ave Maria* og endnu et par latinske bønner, der hidtil ikke har været identificeret. Den sidste viser sig at være variant af en gammel og vidt udbredt salme, *Maria, mater gratiae* (Chevalier nr. 11114); dens første strofe lyder i håndskriftet *Maria mater gratie \mater*

misericordie/ tu nos aposte protege et ora mort[is] sucipe (i moderat diplomatisk transskription efter faksimileudgaven Skautrup 1951:80). I normaliseret form er ordlyden *Maria, mater gratiae, / mater misericordiae, / tu nos ab hoste protege, / et hora mortis suscipe*.

Flensborghåndskriftets meningsløse skrivemåde *aposte* er altså en omdannelse af præpositionsforbindelsen *ab hoste* i bønnen *tu nos ab hoste protege* 'beskyt du os mod fjenden'. I den egenskab kunne den synes at have en slående nutidig parallel imellem de misforståelser af mundtligt lærte bønner og salmevers som Otto Jespersen opvarter med i bogen *Børnesprog* (1923). Ifølge Jespersen har verslinjen »[din engel ...] som ledet har min fod i dag« givet anledning til denne samtale i det tidlige tyvende århundrede mellem en treårig dreng og en voksen: »Hvem er Lede? – Hvad mener du? – Jo, ham som tar min fod« (1923:139). Omtydningen af »som ledet ([*leðad*]) har min fod« til »som lede ta'r min fod« er nævnt af Poul Andersen (1954:341f.) som ét af flere eksempler på af aspiration forårsaget forveksling af udlydende *b, d* eller *g* + forlydende *h* på den ene side og på den anden forlydende *p, t* eller *k*. Atter andre eksempler (delvis konstruerede) kan findes hos Heger (1975:28-30): *top-hest* [*tɔbhæst*] over for *tå-pest*, (*Har du set hampen?* [*se'd ham'bm̩*] over for (*Kan du se tampen?*, *byg-herre* [*bygha.ɔ*] over for *by-kærre*).

Modsat Brøndum-Nielsens ovennævnte eksempler må skrivemåden *aposte* for *ab hoste* kaldes et sandsynligt udtryk for tilstedevær af aspiration i (ret) tidlig gammeldansk tid: når udlydende *b* plus forlydende *h* på dette tidspunkt kan gengives *p* af en formodet dansker, må det være fordi den lyd som han normalt har brugt *p*-tegnet til, indeholdt et tydeligt *h*-pust i forlyd.

Der er ingen grund til at tro at der ikke skulle findes adskillige lige så overbevisende og mindst lige så gamle eksempler i andre håndskrifter – typisk formentlig i latinsk kontekst eller i stednavne, hvor det har været sværest for skriverne at korrigere efter indholdet. Hæver man nemlig blikket fra det skrevne kildemateriale til de omgivende sprog, føres man uvægerlig til den hypotese at aspirationen har gjort hele det danske sprogs historie med. Som Lars Brink har pointeret (2007), findes den i næsten alle germanske sprog og må ifølge ham formodes at være en fællesgermansk novation, idet de sprog der mangler den (nederlandsk og sydtysk), kan antages at have tabt den ved århundredlang påvirkning fra fransk og italiensk; fællesnordisk er den under alle omstændigheder, og det faktum er selvfølgelig tilstrækkelig støtte til påstanden om at den altid har været til stede i dansk (jf. også Diderichsen loc. cit.).

På den baggrund må en forventning om at finde aspiration opregnet blandt *novationerne* i dansk i al fald kaldes falsk, selv om man nemt kunne komme til at få en sådan forventning ud fra de traditionelle fremstillinger af det ældste danske lydinventar (jf. ovf.). At aspirationen har distinktiv funktion i moderne dansk, kan ikke skyldes udvikling af et nyt træk, men må bero på afvikling af et gammelt, tonaliteten i *b, d, g*. En lidt nærmere indkredsning af hvornår det er sket i den fonematisk interessante position (forlyd), som ikke er omtalt under rubrikken »Detonalisering« i Gammeldansk Grammatik (Brøndum-Nielsen 1928-1973, 2:101-106), er stadig et ønskemål for dansk sproghistorie.

Litteratur

- Abitz, E.A. & P.G. Ørberg. 1991. *Med lov skal land bygges. Håndskrifter og bogtryk*. Viborg.
- Andersen, P. 1954. »Dansk fonetik«. I: P. Andersen & L. Hjelmlev: *Fonetik, særtryk af Nordisk Lærebog for Talepædagoger*. Kbh., 308-353.
- Bjerrum, A. 1960. »Johannes Jutæ og Valdemars Jordebog«. I: *Ti Afhandlinger udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum*. Kbh., 163-214.
- Bjerrum, A. 1966. *Grammatik over Skånske Lov efter B 74*. Kbh.
- Brink, L. 2004. »PIE Feature Synchronism and Word Division in Verner's Law«. I: A. Hyllested et al. (ed.): *Per aspera ad asteriscos. Studia Indogermanica in honorem Jens Elmegård Rasmussen sexagenarii Idibus Martiis anno MMIV*. Innsbruck, 81-93.
- Brink, L. 2007. [brev af 10. januar 2007, hvori forfatteren bl.a. opridser sit syn på postaspirationens historie].
- Brøndum-Nielsen, J. 1918. »Danske lovhåndskrifter og dansk lovsprog i den ældre middelalder«. I: *Arkiv för nordisk filologi* 34, 105-137.
- Brøndum-Nielsen, J. 1928-1973. *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling* 1-8 [der henvises til 2. udg. af bind 1, 1950, og bind 2, 1957]. Kbh.
- Brøndum-Nielsen, J. 1964. »E Don. Var. 136,4^o og Jepp Swale i Wæ«. I: *Acta Philologica Scandinavica* 26, 74-87.
- Chevalier = U. Chevalier. *Repertorium hymnologicum. Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Église Latine depuis les origines jusqu'à nos jours* 1-6. Louvain 1892-1920.
- Diderichsen, P. 1938. »Probleme der altdänischen Orthographie«. I: *Acta Philologica Scandinavica* 12, 116-169.
- Hald, K. 1960. »Dansk sprogstof i sjællandske diplomer fra det 13. århundrede«. I: *Ti Afhandlinger udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum*. Kbh., 149-162.
- Hansen, Aa. 1962-1971. *Den lydlige udvikling i dansk* 1-2. Kbh.
- Heger, S. 1975. *Tale og Tegn. Elementær Dansk Fonetik* 2. Kbh.
- Jespersen, O. 1923. *Börnnesprog. En bog for forældre*. Kbh. etc.
- Knudsen, G. et al. 1936-1964. *Danmarks gamle Personnavne* 1-2. Kbh.
- Kroman, E. 1943. »Dansk Palæografi«. I: J. Brøndum-Nielsen et al. (ed.). *Nordisk Kultur* 28 A. *Danmark og Sverige*. Kbh. etc., 36-81.
- [Kålund, K. (ed.)] 1903. *Palæografisk Atlas. Dansk Afdeling*. Kbh.
- Skautrup, P. 1944-1968. *Det danske Sprogs Historie* 1-4. Kbh.
- Skautrup, P. (ed.) 1951. *Jyske Lov Text 2-4. Danmarks Gamle Landskabslove* 3. Kbh.

Note

1. Denne artikel er en omarbejdet version af et bidrag til det privat publicerede festskrift *Varði reistur Guðvarði Má Gunnlaugssyni fimmtugum 16. september 2006*, ed. Guðrún Ása Grímsdóttir et al. (Reykjavík 2006). Lars Brink takkes varmt for at have stillet hele sin lingvistiske ekspertise og skarpsindighed til rådighed for omarbejdelsen.

Britta Olrik Frederiksen

Anmeldelser

Nina Grønnum: Rødgrød med Fløde. En lille bog om dansk fonetik. Akademisk Forlag, København 2007. 212 sider, 249 kr. inkl. cd-rom. ISBN-10: 87-500-3918-0. ISBN-13: 978-87-500-3918-1.

At der er udkommet en »lille bog om dansk fonetik«, skrevet af Nina Grønnum, som er blandt sin generations førende fonetikere i Norden og et velanset medlem af det internationale fonetiske samfund, det er en begivenhed.¹ Hermed foreligger der en helt moderne fremstilling af dansk rigsmålsudtale der er fuldt på højde med dagens fonetiske viden, og som bl.a. er baseret på originale eksperimentalfonetiske studier, men alligevel overkommelig af omfang.

Bogen bygger naturligt nok i mange henseender på forfatterens store lærebog *Fonetik og Fonologi. Almen og dansk* fra 1998 (3. reviderede udgave 2005), men *Rødgrød med Fløde* er en nyskrevet bog og har en anden opbygning og rummer nyt stof (ikke mindst stammende fra forfatterens store projekt om spontant talt dansk, DanPASS), nye analyser, og et glossar der klart forøger bogens brugsværdi. Den nye bog er langt mere læservenlig, selv om det på ingen måde drejer sig om sengekantslektur. Fonetik er ikke let hvis man skal komme under overfladen.

Nina Grønnum nævner i sit forord som de vigtigste begrænsninger i det medtagne stof at fonologiske diskussioner er nedtonet (i forhold til hendes store lærebog), at der hverken er afsnit om akustik eller perception (og at afsnittet om artikulation er meget kort), og at »Hovedvægten ligger på beskrivelsen af dansk som det tales af yngre mennesker i de økonomisk/sociale mellemlag i det storkøbenhavnske område« (s. 5). Det kan synes beklageligt, ikke mindst set fra udviklingsposter i provinsen, at der ikke er nogen gennemgang af regionale udtaleforskelle i Danmark (undtagen i kap. 8 om tonegang), men realiteten er at Nina Grønnum ikke til en beskrivelse heraf har haft det nødvendige materiale af tilsvarende fonetisk soliditet til rådighed som hun har for moderne københavnsk rigsmål. Der er heller ikke lagt vægt på sociolingvistiske spørgsmål eller på systematiske skrift-lyd-relationer på dansk. Nogle læsere ville måske også ønske at bogen havde haft afsnit om sprogtilegnelse, om undervisning i dansk som andetsprog, om brugen af fonetik i audiologopædien og om meget andet som både er interessant og samfundsrelevant.

Spørgsmålet er imidlertid om afgrænsningen, prioriteringen og struktureringen af stoffet er rimelig i forhold til målet der, som jeg tolker det, er at skrive en »lille bog om dansk fonetik«, med streg under *lille*, baseret på aktuel viden inden for moderne videnskabelig fonetik, og også i andre henseender med et højt fagligt ambitionsniveau. Mit svar er, som det vil fremgå af det følgende, i alt væsentligt bekræftende.

En grov firdeling af lydlærens (fonetikens og fonologiens) genstandsområde kan foretages således: I den ene dimension kan man skelne mellem det *segmentale* (hvad der vedrører de enkelte sproglyde, som vokaler og konsonanter) og det *prosodiske* (= suprasegmentale, dvs. hvad der vedrører enheder af større udstrækning end den enkelte sproglyd); og i den anden dimension mellem *ordfonetik* og *ytringsfonetik* (forskellen mellem fonetik og fonologi er ikke det afgørende her). Set igennem disse briller har *ordfonetikken*, og især den *segmentale ordfonetik*, været dominerende i traditionel fonetikundervisning: hvad der vedrører ytringerne, og især hvad der sker med sproglydene i sammenhængende tale (altså den segmentale ytringsfonetik) har været utilstrækkeligt udforsket og dermed også mangelfuldt beskrevet. Hvordan tager *Rødgrød med Fløde* sig så ud i dette perspektiv?

Bogen er struktureret sådan at den centrale gennemgang er fordelt på to lige store dele, hver på ca. 60 sider: kap. 6-8 om prosodi (stavelsen, tryk og længde; stød; tonegang) og kap. 9-11 om segmenter (konsonanter; vokaler; diftonger). Disse to store dele er indrammet af 5 indledende kapitler på tilsammen 27 sider og to afsluttende kapitler på tilsammen 24 sider (nyere udviklinger i talen; sammenhængende tale). Der er 29 figurer og 14 skemaer i teksten, og bogen har til sidst nøgler og oversigter til lydskriften (også med Dania-tegn), glossar og indeks.

Flere ting er slående i forhold til traditionelle fonetiske lærebøger: for det første den ligelige vægtning af det segmentale og prosodiske; for det andet rækkefølgen, at den systematiske gennemgang af det segmentale kommer efter det prosodiske, med det gode argument (omend metaforerne tårner sammen, s. 16) at det prosodiske »danner det skelet som er rammen om de enkelte lyde«; og for det tredje at ytringsfonetikken har fået større vægt end den plejer at have, idet såvel den prosodiske som den segmentale ytringsfonetik har fået deres egne kapitler, nemlig henh. kap. 8 (om tonegang) og 13 (om sammenhængende tale).² Det er to meget vigtige kapitler der helt igennem bygger på Nina Grønnums egen forskning, dels hendes mangeårige og internationalt værdsatte studier af danske ytringers grundtoneforløb, dels nogle tidlige resultater af DanPASS-projektet nævnt ovenfor. Beskrivelsen af tonegang er i indholdet ikke ny, men den pædagogiske fremstilling her i bogen er nyskrevet og meget vellykket. Kapitel 13 bidrager, med helt nye iagttagelser, væsentligt til den foreliggende viden om dansk spontantale – og der ligger en stor fremtidig udfordring i at udnytte dette yderst interessante materiale.

Spørgsmålet om valg af lydskrift i en »lille bog om dansk fonetik« er både vanskeligt og vigtigt. Det første valg er enkelt: *skal man systematisk bruge lydskrift?* Med Nina Grønnums faglige ambitionsniveau for bogen må svaret være et ubetinget ja; og jeg kan ikke forestille mig seriøse fagfolk der ville afstå fra at bruge lydskrift i en lærebog i dansk fonetik. Hele bogen sammen med den tilhørende cd-rom med lydeksempler kan fungere som instruktion i at opfatte sprogligt relevante lydforskelle i talt dansk og forbinde dem med lydskriften (selv om det jo ikke hermed er sikret at bogens brugere selv behersker fonetisk transskription, men det er et vigtigt skridt på vejen). Lydeksemplerne på cd-rom'en (som

symboler i den løbende tekst henviser til) kan også bruges til at forankre bogens lydskrift.

Det andet valg er mere kontroversielt: *hvilken lydskrift skal man vælge?* Hvis man ser bort fra hjemmelavede systemer (fx opstillet med bestemte pædagogiske bagtanker), og det vil man forvente at en seriøs forfatter til en dansk fonetik gør, er der kun to muligheder: det internationale lydskriftsystem IPA (The International Phonetic Alphabet) eller det danske system *Dania*. Begge disse systemer anvendes i faglitteraturen. IPA er brugt i forskellige lærebøger om almen og dansk fonetik (af bl.a. Poul Andersen, Eli Fischer-Jørgensen og Nina Grønnum), i Peter Molbæk Hansens udtaleordbog (1990), i en række artikler af forfattere orienterede mod den internationale fonetik og lingvistik (indbefattende Jørgen Rischel og undertegnede, foruden de ovenfor nævnte) og i min *The Phonology of Danish*.³ *Dania* er brugt i lærebøger af bl.a. Otto Jespersen (opr. 1906) og Steffen Heger (opr. 1975), i *Den Store Danske Udtaleordbog* (1991), i artikler og bøger fra kredsen omkring sidstnævnte ordbog, fx *Dansk Rigsmål 1-2* (Brink & Lund 1975), i en lang række dansksprogede arbejder om dialekter, sproghistorie og danske sprogforhold i øvrigt, og i ordbøger om og på dansk.⁴ Der er således ingen tvivl om at kendskab til *både* IPA og *Dania* er nødvendigt hvis man skal beskæftige sig professionelt med dansk fonetik, og dette anerkendes da også af alle fagfolk i dag. Men hvilket system skal så anvendes i en (lære)bog om dansk fonetik? Nina Grønnum bruger IPA »fordi det er internationalt og gør sammenligning med litteratur om andre sprog og om patologiske sprogformer ubesværet« (s. 31). Jeg er ganske enig med hende, og vil tilføje at IPA også, modsat *Dania*, er veldefineret, bl.a. gennem Daniel Jones' kardinalvokalindspilninger. Det virkelige valg står her mellem et system der er internationalt og som læses og bruges af fagfolk i hele verden, og et system der for det første kun kendes i Danmark, og for det andet stort set kun bruges til dansk.⁵ Det betyder at danskere der beskæftiger sig med andre sprogs fonetik (fx engelsk, fransk eller tysk) under alle omstændigheder skal bruge IPA og ikke *Dania*. Også det »nordiske argument« taler til gunst for IPA: da *Dania* ikke bruges uden for Danmark, må moderne værker om nordiske sprog ty til IPA for at finde en fælles lydskrift – heldigvis for den videnskabelige kommunikation.⁶

Der er ihærdige og kyndige folk i begge lydskriftlejre, og der er naturligvis grunde til at ikke alle bruger IPA til beskrivelsen af dansk udtale, men at nogle insisterer på at anvende *Dania*. For det første er der hensynet til traditionen og hele den store dansksprogede litteratur som er nævnt ovenfor. Det er efter min mening en korrekt begrundelse for at nuværende og kommende udforskere af danske dialekter, dansk sproghistorie og dansk filologi i almindelighed skal være fortrolige med *Dania*, men ikke for at de skal have *Dania* som deres primære aktive lydskriftsystem. For det andet er det blevet nævnt (af Steffen Heger⁷) at en IPA-notation af dansk ville kræve så mange diakritiske tegn at den i praksis ville blive umulig; det mener jeg ikke er et gyldigt argument, idet der er set bort fra muligheden for at normere også en IPA-lydskrift og for at en lydskrift kan være grov snarere end fin (hvad jeg vender tilbage til). For det tredje kan det anføres at *Dania* brugt på dansk er lettere at læse for danskere end IPA brugt på dansk fordi *Dania*-symbolerne svarer bedre til danske bogstavets kanoniske lydverdier

end IPA-symbolerne (som når vokalen i *hest* og *gæst* i Dania gengives med *æ* i kursiv, men i IPA (normeret) med epsilon). Det er der noget om, men det gælder kun nogle ud af de mange forskelle mellem Dania og IPA. I mit sind er der ingen tvivl om at argumenterne for at bruge IPA må veje tungest hvis vi ikke skal isolere beskrivelsen af dansk fonetik fuldstændigt, i forhold til international fonetik og lingvistik såvel som til andre fagområder i deres internationale – herunder nordiske – sammenhænge (fx audiologopædi).

Når man har valgt at bruge IPA-lydskrift, kommer det tredje valg: *hvor fin eller grov skal lydskriften være?* Nina Grønnum har som gennemgående lydskrift valgt en halvfin notation hvor aspiration og ustemthed i klusilerne konsekvent markeres med diakritiske træk (jf. note 6). Det har jeg ingen indvendinger imod, og det har den fordel (i forhold til en grovere notation uden sådanne diakritika) at læseren tvinges til at være opmærksom på nogle afgørende egenskaber ved de danske klusiler. Antallet af enheder der skelnes i denne notation adskiller sig ikke afgørende fra andre moderne fremstillinger (uanset lydskriftssystem). Vokalerne er derimod normeret således at de, med en enkelt undtagelse (det »åbne ø« i *gør*; *gøre*, som Grønnum skriver med et andet symbol end vokalen i *grøn*), kan skrives i IPA uden diakritika. I gennemgangen af spontan tale bruger hun fin lydskrift.

Resultatet af fonemanalysen er tilsyneladende traditionelt, og minder meget om det min generation lærte ved fonetikundervisningen i tresserne, nemlig 10 fuld-vokalfonemer (urundede og rundede fortongevokaler samt rundede bagtungevokaler, hver række med tre åbningsgrader, plus én helt åben vokal, nemlig /a/) hvortil kommer neutralvokalen schwa; samt 15 konsonanter (/p t k b d g f v s h m n l r j/); og de prosodiske størrelser (vokal)længde, stød og tryk (jeg skal tilføje at Grønnum ikke bruger bitryk som en selvstændig trykkategori og heller ikke angiver bitryk i den halvfine notation). Der angives omhyggeligt manifestationsregler for fonemerne, og de regler må nødvendigvis være komplicerede når udgangspunktet er en relativt abstrakt og i væsentlig grad morfologisk baseret fonemanalyse og slutpunktet en ret fintmærkende fonetisk notation. Selv foretrækker jeg en analyse der skelner mellem fonemer (som er abstraktioner og generaliseringer ud fra lydsiden alene) og morfofonemer (som inddrager morfologi), men jeg finder analysen i *Rødgrød med Fløde* fuldt forsvarlig, sagligt og pædagogisk.

Jeg kan ikke modstå fristelsen til at give kapitel 7 om stød et par kommentarer med på vejen. Grønnum indleder med et (oversat) herligt citat om danskernes sprog der står i Olaus Magnus' historie om de svenske og gotiske konger (trykt 1554) og som dér er tillagt (den valgte, men ikke tiltrådte) biskop Hemming Gadh i en brandtale mod danskerne 1510: »de trykker ordene frem som om de vil hoste, og synes delvis med vilje at dreje ordene i struben, før end de kommer frem«, altså et vidnesbyrd om stødet et par århundreder ældre end Høysgaards pionerbeskrivelser (1743, 1747). Nina Grønnum følger hovedprincipperne for min stødanalyse (s. 67),⁸ som hun simplificerer (i forhold til hvad hun har gjort i den store lærebog og hvad jeg selv har skrevet) på en pædagogisk vellykket måde ved, i stedet for at indføre termer for endelser med forskellig grad af integration i

stammen, blot at tale om *minord* (en stamme med eller uden en fonologisk fuldt integreret endelse) og *grundord* (helheden af et minord og en endelse der ikke er fuldt fonologisk integreret men som kan have fonologisk indflydelse på stammen).⁹ Herefter kan stødaltoner i det danske system (modsat nyere fremmedord m.v.) beskrives ved *princippet for ikke-stød* (s. 68): en tung stavelse har ikke-stød hvis den er næstsiddende i et minord eller udgør en stamme før en syllabisk endelse i grundordet. Nina Grønnum giver nogle nyttige skemaer (s. 76-78) over bøjnings- og afledningsendelser der er klassificeret ud fra deres indvirkning på stødforholdene (-re på s. 76 skal dog ikke have stjerne: *bedre, mindre* o.l. er suppletive, medens den leksikaliserede endelse i fx *sødere* er -e-, ikke -ere). Kapitlet afsluttes (s. 80-81) med en række meget tankevækkende eksempler på nye stødforekomster (ud af et større materiale som Grønnum har samlet gennem adskillige år, bl.a. ved flittig radiolytning) der strider mod dele af stødprincipperne og som kunne tyde på at stødsystemet er under ændring (fx *vingummi* med stød på *gum*, modsat *gummi*).

Bogen virker meget gennemarbejdet, og jeg har kun fundet få fejl (herunder tryk- og korrekturfejl) hvoraf jeg her nævner dem der måske kan genere nogle læsere: s. 19: i skemaet mangler et åbent ø med stød, som i *frø*; s. 59: tryksymbolet i *Lui-se* og i *radiser* skal være på 2. stavelse; s. 68 midt: der skal indskydes »-e« mellem »pluralis« og », jf. *hu's«*; s. 77: »7.1.1« skal være »7.3.4«; s. 123 l. 2: *tank* skal lydskrives med stød; s. 135: fig. »10.4« skal være »10.2«; s. 141: overskriften på den midterste søjle skal være »foran j«; s. 174: »/b/ der er coda« skal være »/p/ der er coda« (jf. s. 125). Sådanne fejl er næppe til at undgå i en første udgave af en kompliceret bog med så mange tekniske udfordringer, og at de gennemgående er bagatelagte, er i sig selv positivt.

Rødgrød med Fløde er velskrevet, i et klart og mundret sprog. Nina Grønnum er absolut en talentfuld formidler, og hun har gjort sig umage for at fremstillingen skal være pædagogisk (bl.a. ved at fremhæve særlig vigtige udsagn typografisk); men det er vanskelige spørgsmål hun skal forklare, og hun kryber ikke over hvor gærdet er lavest. Bogen giver læseren meget hvis han/hun gør det nødvendige arbejde, også meget der ikke findes, eller som er dårligt underbygget, i traditionelle fonetikker (jf. hendes gennemgang af trykrhythme, stavelserhythme og det prosodiske skelet, den dynamiske beskrivelse af artikulationen, udførlige og meget moderne analyser af stød og tonegang, til dels instrumentelt dokumenterede nyere lydudviklinger, helt nyt stof om reduktioner i spontan tale). Bogen er meget nødvendig, og man må håbe at den vil finde stor udbredelse. Dansk er et fascinerende sprog, men hvor er det svært, ikke mindst udtalen!

Noter

1. Jeg skylder at gøre læseren af denne anmeldelse opmærksom på at Nina Grønnum og jeg igennem de senere år har samarbejdet om fonetiske og fonolo-

- giske emner, ikke mindst det danske stød (med nogle fælles publikationer 2001ff). Jeg har ikke haft noget at gøre med den her anmeldte bog.
2. Denne fortolkning af bogens opdeling er dog ret grov: ytringstryk (»enhedstryk«) gennemgås – meget kortfattet – i afsnit 6.2.4, hvorimod kap. 8 handler om tonegang, dvs. grundtoneforløbet uanset domæne (som trykgrupper eller fraser). Ordfonetikken (og ikke »hele stoffet«, s. 16) er blevet introduceret i kap. 2.
 3. Oxford University Press, Oxford 2005 (i serien *Phonology of the World's Languages*, ed. J. Durand). Det er den største foreliggende fremstilling af dansk fonologi (til dels med fonetik) og prosodisk morfologi (dvs. sammenhængen mellem prosodi og morfologi).
 4. Begge de danske udtaleordbøger bruger strengt taget en blanding af IPA og Dania, idet de optager visse symboler der ligner nogle fra »det andet« lydskriftinventar (*Dansk Udtale* bruger således et dansk å-symbol og symbolet »ö« »for åbent ø«, og *Den Store Udtaleordbog* bruger syllabilitetsstreg i stedet for bolle samt et IPA-lignende tegn for velær nasal); for en oversigt se *The Phonology of Danish* s. 543-545.
 5. Når jeg skriver at Dania *stort set* kun bruges til dansk, er det ikke mindst med Nationalencyklopædien i tankerne: desværre anvender den som gennemgående lydskriftsystem (også til fx fremmed navnestof) Dania.
 6. For godt 100 år siden skrev den store danske dialektforsker og sproghistoriker, og nordiske filolog, Marius Kristensen i forordet til *Nydansk. En kort sproglig-geografisk fremstilling* (1906): »Med hensyn til valget af lydskrift var jeg længe i tvivl. *Danias* lydskrift fræmbød sig som den jeg selv lettest kunde bruge, men den var næsten for fintmærkende til mit brug. Efter mange betænkeligheder har jeg – med samtykke af *Selskab for germansk filologi* – bestemt mig for at bruge den internationale lydskrift, som må forudsættes at være kendt af mange, da den bruges i værker af Jespersen, Nyrop (...) Dette valg vil også gøre bogens læsning lettere for ikke-danske, om jeg tør håbe at den kan finde læsere også i de andre nordiske lande« (s. VII). Marius Kristensen har i øvrigt (s. XI-XII) normeret den internationale lydskrift således at ustemthed og aspiration ved klusilerne ikke markeres ved diakritika, principielt på samme måde som senere Basbøll & Wagner i *Kontrastive Phonologie des deutschen und dänischen* (1985).
 7. *Sprog og lyd* (1981-udgaven): s. 10, jf. *The Phonology of Danish* s. 31f.
 8. Mere præcist sagt har Nina Grønnum siden 2. udgave af *Fonetik og Fonologi* (2001) fulgt hovedprincipperne i min stødanalyse hvad det morfologiske og leksikalske angår, men ikke min fonologiske moraanalyse; se Grønnum & Basbøll »The Danish stød – phonetic and cognitive issues«, in M.-J. Solé et al, eds., *Explorations in laboratory phonology*, Oxford University Press 2007, s. 192-206. Min stødanalyse er fyldigst fremstillet i *The Phonology of Danish*, se især kap. 10 og kap. 13-16. Jeg kommenterer her kun Grønnums gennemgang af stødets morfologi.
 9. Det er dog ikke alle steder fremstillingen er simplificeret i forhold til min model. På s. 74 skriver Grønnum med typografisk fremhævnning at man i den følgende gennemgang skal huske: »Kun syllabiske endelser kan indvirke

på leksemets stød« og »Et leksems stød kan kun ændres en gang«. Disse to udsagn er ganske vist ikke forkerte (og jeg har selv brugt dem i tidligere stødanalyser), men de er unødvendige i min nye stødmodel og er altså ikke særlige (»ekstra-«) principper. Om de kan have en pædagogisk funktion her, ved jeg ikke.

Hans Basbøll

Klaus P. Mortensen og May Schack (red.): Dansk litteraturs historie, bd. 5, 1960-2000. Lars Handesten, Martin Zerlang, Erik Svendsen, Marianne Barlyng, Ib Lucas. Gyldendal, København 2007. 703 sider, kr. 498. ISBN 978-87-02-04186-6. ISBN 978-87-02-01434-1 (værket komplet).

Det formelig vælter ud med litteraturhistorier fra forlagene i disse år. Ikke mindst fra Gyldendal, som står bag op mod halvdelen af de i alt 6-7 nye litteraturhistorier, der enten er udkommet eller er ved at blive udarbejdet.

En af disse er *Dansk litteraturs historie* i 5 bind, der er tænkt som en opfølger til Gyldendals såkaldt 'grønne' litteraturhistorie fra første halvdel af 80'erne. Fjerde bind af *Dansk litteraturs historie*, der har Klaus P. Mortensen og May Schack som redaktører, er allerede udkommet (anmeldt i *Danske Studier* 2006). Med det netop udgivne bind 5 tegner der sig allerede en linje, som placerer værket litteraturhistoriografisk (selvom denne positionering ikke tematiseres direkte i selve værket, der bevidst – og fornuftigt! – har satsset på en ikke-akademisk, bredt formidlende stil). Mens den 'blå' *Dansk litteraturhistorie*, der udkom i midten af 60'erne, kortlagde det man kan kalde 'velfærdsmodernismens' litteraturhistorie, og den 'grønne' tilsvarende kortlagde ungdomsoprørets og ideologikritikkens mere brudfyldte og facetterede litteraturhistorie, kortlægger denne (som jeg ikke vil kalde den 'rød-hvide', selvom omslaget er rødt og smudsomslaget hvidt) det, man måske kan benævne 'selvbesindelsens' litteraturhistorie. Og hvad karakteriserer så den? Det gør, at den i en vis forstand kobler tilbage til den 'blå' med dens fokus på det æstetiske og på den kunstneriske tradition som omdrejningspunkt for litteraturhistorieskrivningen. Men samtidig udvider – eller supplerer – værket den modernistiske litteraturhistorieskrivnings perspektiv mod nye genrer, former og stemmer, der udfordrer det modernistiske litteraturbegreb. Herved inddrages det, man med Hal Foster kan kalde den 'debatspecifikke' dimension. I hvert fald har skribenterne til de to bind, der foreløbig har set dagens lys, tydeligvis valgt at tænke i revision af den gældende litteraturhistoriske kanon, snarere end i total forkastelse og omvurdering. (Hvilket også kommer til udtryk ved, at man har valgt 1960 og ikke fx 1965 eller 1970, som det ellers har været foreslået, som periodeskel).

Det er altså ikke helt korrekt, når værket af visse anmeldere er blevet karakteriseret som 'traditionalistisk' i sin måde at tænke litteraturhistorie på. Værket har bl.a. sin berettigelse, fordi det placerer sig mellem den radikalt ombrydende litteraturhistorieskrivning – der er tilbøjelig til at tabe litteraturen og det kunstneriske af syne – og så den konservativt-restaurative litteraturhistorieskrivning

med dens snævert æstetisk-etiske, og derfor konflikt- og interesseblinde, fokus. Hvor disse to tendenser, som er dem der indtil nu har markeret sig stærkest – som et hhv. affirmativt og kritisk 'svar' på en stadig mere globaliseret og grænsenedbrydende verden –, er blevet intensivt debatteret på seminarer og i avis- og tidsskriftsammenhænge, har den tredje position foreløbig ikke været så tydeliggjort i diskussionen. Det bliver den med *Dansk litteraturs historie* – ikke mindst med nærværende bind. Og det kan kun hilses velkomment, da den hidtil – heftige – litteraturhistoriografiske diskussion har haft en tendens til at dele sig op i to lige forenklende lejre.

Det foreliggende bind, som er skrevet af Lars Handesten, Martin Zerlang, Erik Svendsen, Marianne Barlyng og Ib Lucas, falder i 3 hoveddele (selvom den sidste del rummer både 80'erne og 90'erne, læser jeg den som en relativt sammenhængende enhed ved siden af de to andre dele om hhv. 60'erne og 70'erne). Bindet indledes med en kort periode-præsentation, hvorefter 60'ernes litteratur gennemgås – med afstikker til den spirende modernisme i 50'erne. Man mærker her tydeligt det revisionistiske blik på tidligere litteraturhistorier ved, at de forfattere fra 50'erne og 60'erne, som blev nedtonet – eller endog afskrevet – i den velfærdsmodernistiske og den ideologikritiske litteraturhistorie, her opskrives og indskrives som et bud på en alternativ modernitetstolkning, der måske netop har noget særligt at sige os i dag. Det gælder således Peter Seeberg, men fremfor alt gælder det Thorkild Hansen, der hverken var modernisternes eller marxisternes kop te. Det bedste afsnit i dette, i det hele taget meget vellykkede og læseværdige kapitel, er således det om Thorkild Hansen. Og ikke mindst er det det afsnit, hvor Hansen og Rifbjerg modstilles. Her udpeger Lars Handesten, som har skrevet hovedparten af kapitlet, præcist implikationerne i de tos modsatrettede svar på det centrale spørgsmål i tiden, nemlig hvordan det moderne menneske skal reagere på meningstab: med oprør og kamp for udvikling og frigørelse gennem introspektiv selvransagelse. Eller med heroisk accept af de givne vilkår, den givne skæbne.

Et andet sted, hvor man kan se det revisionistiske i forhold til den velfærdsmodernistiske litteraturhistorieskrivning, er i den forholdsvis omfattende inddragelse af skriftmodernismen (hvis hovedorgan, tidsskriftet *ta'* dog lidt upræcist hævdes at være opstået på baggrund af *Vindrosens* internationalisme) på den ene side, og den eksperimenterende, avantgardistiske prosa, med navne som Svend Åge Madsen, Per Højholt, Hans-Jørgen Nielsen, Charlotte Strandgaard og Kirsten Thorup, på den anden. Her mærker man tydeligt sporene efter de seneste 10 års intensive kritik af 'modernisme-konstruktionen', som er udsprunget fra Anne-Marie Mai og Kolding-skolen (der i øvrigt er hjemmehørende på Syddansk Universitet ligesom Handesten).

Men stadig er der som sagt tale om en revision, en udvidelse frem for en forkastelse af den modernistiske litteraturhistorieskrivning. Rifbjerg og de andre 'store modernister' fylder således godt op i landskabet, ligesom kapitlet er struktureret omkring fyldige forfatterskabsportrætter med vægten lagt på præsentation og fortolkning af enkeltværker. Der er altså stadig en 'kanon', en 'knagerække' bestående af få, men centrale, navne. Hvilket måske – har det vist sig efter al-

lehånde eksperimenter med genren – er den eneste holdbare måde at skrive litteraturhistorie på. Så må man tage balladen om valg og fravalg bagefter.

I kapitlet har der desværre indsneget sig et par småfejl. *Om at læse moderne poesi* tillægges Finn Stein Larsen. Men den er skrevet af Steffen Hejlskov Larsen, mens Stein Larsen skrev en anden betydningsfuld bog: *Prosaens mønstre*. Desuden stammer begrebet 'punktroman' ikke fra Erik Thygesen, men fra den norske forfatter Paal-Helge Haugen. Thygesen var derimod ophavsmand til begrebet 'enviromentroman'.

Det mest nybrydende kapitel i værket er uden tvivl kapitlet om 70'erne. Det starter med konstateringen: »1970'erne var et gyldent årti for litteraturen«. Så er tonen slået an, og den klinger helt i modsætning til det, der ellers har været konsensus om i mange år, nemlig at 70'erne var det mest dræbende årti for litteraturen i sidste halvdel af det 20. århundrede. Erik Svendsen, der har skrevet kapitlet, bygger sin omvurdering på to forhold: dels at så mange nye stemmer i dette tiår kom ind i litteraturen, som derved blev udvidet i positiv, demokratisk forstand (hvor andre har set det som en udvanding), dels at der i 70'erne – trods den stigende konkurrence fra andre medier – blev købt og læst bøger som aldrig før. Bogen var simpelthen, som Svendsen skriver, det medium som mange af tidens frigørelsesideer kom til udtryk og blev diskuteret i.

I det hele taget er der tale om et overordentligt veloplagt kapitel. Man mærker, at skribenten er helt tæt på sit stof, samtidig med at han har en så tilpas stor afstand til det, at han kan holde det ud i strakt arm og give et samlet (kærligt-kritisk) helhedsbillede af perioden. Kapitlet er desuden kendetegnet ved en suveræn balance mellem inddragelse af udenomslitterære diskussioner (ofte med brug af nyt stof – en læserundersøgelse i *Alt for Damerne* fx – eller med et nyt perspektiv på velkendt stof) og forfatterskabs gennemgange. Selvom man her føler, man kommer helt tæt på den særlige atmosfære, som herskede i dette tiår (og som Svendsen er utrolig god til at nuancere i forhold til klicheerne eller myten om 70'erne), så er det stadig – jf. den revisionistiske litteraturhistorieskrivning – litteraturen og det æstetiske blik på den, som står i centrum.

Dette udfoldes bl.a. i nogle fremragende præsentationer af forfattere som Vita Andersen, Suzanne Brøgger og – ikke mindst – den sene Tove Ditlevsen. Faktisk mindes jeg ikke nogensinde at set 70'ernes så forkætrede kvindelige bekendelseslitteratur og knækprosa behandlet med så stor indlevelse og forståelse (ligesom Nielsens *Fodboldenglen* bliver læst med øjeåbnende maskulinitetskritiske briller). Som dog aldrig bliver blind for det æstetiske eller det alment-eksistentielle (om Vita Andersen skriver Svendsen således, at hun med *Tryghedsnarkomaner* viste 'attituderelativismens bagside', noget Hans-Jørgen Nielsen, der anmeldte bogen, samt andre af tidens 'fin-litterære' kritikere slet ikke havde blik for). Der er desuden en meget sikker sans for, hvilke værker det er værd at hive frem og læse i dag (Svendsen har nærmest hvad jeg vil kalde en sporhunds næse for god litteratur). Og der viser sig virkelig det overraskende ved kapitlets slutning, at man – selv som *hardcore*-æstet – tænker: hvor var 70'erne dog en rig periode, litterært set, når den bliver set (eller lugtet!) ordentligt efter i sømmene, som det sker her. Fyldt med fremragende værker som Jette Drewsens *Fuglen*, Suzanne

Brøgers *Crème fraîche*, Hans-Jørgen Niensens *Fodboldenglen* – og frem for alt Tove Ditlevsens *Vilhelms værelse*.

Men også de avantgardistiske eksperimentatorer såsom Dan Turèll, Peter Laugesen, Klaus Høeck og Henrik Bjelke får deres – igen med stadigt hensyn til Kolding-skolens kritik af den éndimensionale ‘modernisme-konstruktion’. Og også med stadigt udsyn til den samtidige avantgardistiske billedkunstscene – og i det hele taget de tværestetiske, tværmediale eksperimenter som kendetegner perioden, og som tidligere litteraturhistorieskrivning ikke har været god nok til at sætte fokus på. Det sker dog karakteristisk nok uden at sløre billedet af, at det trods alt var og blev de andre, mere folkelige genrer, der stod centralt i tiåret. Interessant i disse afsnit om avantgardismen er især tydeliggørelsen af et problem, som man i det hele taget har kunnet spore i forhold til rehabiliteringen af denne litteratur, men som her bliver særlig evident pga. denne litteraturhistories udprægede hermeneutiske tilgang til tekstlæsningen, nemlig at mange af de avantgardistiske eksperimenter er utroligt svære at analysere, fordi de på en måde modsætter sig enhver fortolkning (jf. Susan Sontags berømte slogan fra 60’erne: *against interpretation*). I stedet giver de anledning til mere overfladebetonede beskrivelser af formeksperimenter, stilgreb, stilblanding og udenoms-litterære kortlægninger af inspiration fra fx massemedier og rockmusik. Det er som om, der ikke er noget i formen, som kan fastholdes længe nok til, at det kan analyseres og fortolkes. Og det er måske heller ikke meningen. Måske er det, hvad man – med skelen til et nutidigt modeord – kan kalde rene oplevelsesforfattere (snarere end erkendelses- og forståelsesforfattere).

Hvorom alting er: kapitlet får én til at tænke, at der faktisk findes sådan noget som ‘historisk fremskridt’, at det dog er muligt at blive klogere – på både livet, historien og litteraturen.

I sidste del af værket, som jeg altså vælger at betragte under ét, selvom det faktisk rummer to tiår, gennemgås den allernyeste litteratur, den der er tættest på i tid og derfor naturligt nok også sværest at få overblik over og greb om. Alle forfatterne – minus Erik Svendsen – har været med til at skrive denne del. Og det mærkes også, idet den føles mindre homogen end de to andre hoveddele. Det kommer lidt til at virke som en opsamlingskasse: alle nævnt, ingen glemte. Men igen: det er måske lige så meget et udslag af, at den tid der er tættest på, også er den, det er sværest at give en samlet beskrivelse af.

Alligevel findes der mange gode pejlinger og mange gode forfatter- og værk-gennemgange. Vi hører både om 80’ernes storbypoeter, om postmodernismens gennemslag, om den fabulerende fortællings genkomst – ligesom vi hører om den cool minimalisme i begyndelsen af 90’erne og den rå realisme samt den bløde metafysik i sidste halvdel af 90’erne. De allernyeste genreeksperimenter når vi også at få med. Udvalget er gennemgående godt og de vigtigste strømninger og tendenser er repræsenteret. Skal man sætte fingeren på noget, kan man sige, at der på en måde både er for meget og for lidt. For mange tendenser og strømninger, hvor det måske kunne have været godt at sortere lidt mere i dem (med den fare for kritik der nødvendigvis ville følge med). Og for mange forfatternavne, hvor de bedste kommer til at drukne lidt i de mindre kvalificerede. Her kunne et

mere selektivt udvalg og en skarpere vinkling – ja i det hele taget en klarere linje – have været godt (igen med den fare for udskældning det nødvendigvis ville have medført).

For lidt er der derimod – efter min mening – om digtere som Niels Frank, Mette Moestrup, Lars Frost og Lars Skinnebach. Især den første undrer man sig over ikke tildeles et selvstændigt afsnit, når nu langt mere perifere forfattere som Lene Henningsen og Simon Grotrian gør det (ganske vist sammen), eller Karen Marie Edelfeldt og Nicolaj Stochholm (også sammen). For ikke at tale om Annette Kure Andersen (der stilles sammen med den langt mere betydningsfulde Ursula Andkjær Olsen). Niels Frank er en af de væsentligste lyrikere fra midten af 80'erne og frem; en lyriker der endog har bidraget vitalt til diskussionen af tidens og i det hele taget den moderne poesi. Ligesom han som tidligere rektor for Forfatterskolen (efter Poul Borum) og førstehåndskender af nyere amerikansk poesi (som han var med til at introducere i Danmark), har påvirket ikke så få af de nye, eksperimenterende lyrikere omkring årtusindskiftet på en måde, jeg næsten ikke tror kan overvurderes.

Femte bind af *Dansk litteraturs historie* kan være lidt svært at bedømme som en helhed, fordi delen om 80'ernes og 90'ernes litteratur afviger så meget fra de andre hoveddele (om hhv. 60'erne og 70'erne) i både anlæg og udførelse. Men jeg synes alligevel dette bind har meget at byde på. Dels skaber det – i hvert fald i store stræk – et godt overblik over periodens litteratur. Har værket også meget udenoms litterært, kulturelt stof med (hvilket er med til at give perioden stoflighed og fylde), er det dog centreret om relativt få hovednavne og -værker, hvilket gør det overskueligt og dermed brugbart, ikke mindst i en undervisnings-sammenhæng. Hovedsagen er litteraturen, det er man slet ikke i tvivl om. Tilsammen giver de historier der fortæller om tiårene et udmærket billede af perioden. Dels kommer der meget ny viden – og mange nye spændende perspektiver – på bordet, især i kapitlet om 70'erne. Det er også velgørende med det diskrete tema om 'menneskets fordrivelse fra kunsten', som først på en tragisk, siden hen på en mere positiv, og siden måske igen på en mere tragisk (?) måde manifesterer sig på tværs af værkets enkeltdele.

Endelig er der den revisionistiske tilgang til litteraturhistorieskrivningen, som jeg altså vil betegne som en alternativ position i det litteraturhistoriografiske felt, sådan som det ser ud i dag. Søren Schou, medforfatteren til bind 4, er vel nok den, der har formuleret det bedst. I hans tiltrædelsesforelæsning som professor på RUC hedder det:

Er der egentlig noget besynderligt ved at følge bevægelser fra deres begyndelse over deres kulminationsfase til deres udklang? Ikke for mig at se, men på ét vigtigt punkt kræver fasemodellen [det jeg her har kaldt den velfærds-modernistiske litteraturhistorieskrivning] at blive korrikeret eller snarere suppleret: den må anerkende eksistensen af samtidigt eksisterende, rivaliserende retninger. I 1960'erne oplevede vi en sådan rivalisering mellem tre forskellige forfattergrupperinger: For det første Rifbjerg- og Villy Sørensen-modernismen, for det andet den skrifttematiske digtning, for det tredje nyrealismen.

Fasemodellen er brugbar, blot den ikke bruges til at benægte eksistensen af samtidigt optrædende retninger, som befinder sig i indbyrdes konflikt (*Kritik* nr. 178/2005, s. 13).

Med sin revisionistiske eller selvbesindige tilgang til litteraturhistorieskrivningen, der ud over nyrealismen og skriftematikken også inddrager det, man kan kalde de postmoderne, avantgardistiske eksperimenter, kommer bind 5 af *Dansk litteraturs historie* til på 'parallaktisk' vis – som Hal Foster har kaldt det – at afspejle en vigtig – men til dels overset – tendens i den tid, den er skrevet i, nemlig en søgen efter nye sammenhænge hinsides såvel de gamle éndimensionale, ekskluderende sammenhænge som den altforkastende dekonstruktion og opløsning af dem. Dermed giver den et vigtigt signal om, at der – som Suzanne Brøgger engang skrev – findes en mellemting mellem at sulte og spise hestepære. Anderledes sagt: der findes en mellemting mellem kanonister som Brian Mikkelsen og kanonkonger som Lars Bukdahl.

NB! På ét punkt er der en virkelig grim brøler i bogen. Man kan mene, at det er en detalje, men det er i så fald en detalje, som kan vise sig at få endog meget uheldige konsekvenser. Det drejer sig om billedteksten, der ledsager fotografiet af det angrebne World Trade Center, som gengives i begyndelsen af værket (s. 60). Billedteksten, der oser langt væk af de mest firkantede, stereotype generaliseringer om muslimer, kan meget vel komme til at virke som en gigantisk spærrebom for den gruppe læsere, som det måske er en af den nutidige litteraturhistorieskrivnings vigtigste opgaver at få i tale, nemlig de to-sprogede. Hvis jeg var muslimsk gymnasieelev eller danskstuderende og fik stukket sådan en tekst i hånden, der helt ureflekteret og ukritisk gengiver en ganske bestemt, og tillige meget problematisk, tolkning af terrorangrebet, ville jeg føle mig rigtig, rigtig stødt.

Marianne Stidsen

Flemming Conrad: For læg og lærd. Studier i dansk litteraturhistorieskrivning 1862-ca. 1920. Museum Tusulanums Forlag, København 2006. 508 sider; 375 kr. ISBN 87-635-0349-2.

Flemming Conrads bog *For læg og lærd* følger op på hans disputats fra 1996, *Smagen og det nationale*, der drejede sig om dansk litteraturhistorieskrivning mellem 1800 og 1862, 'anmeldt' i *Danske Studier* 1996 i form af Flemming Lundgreen-Nielsens og Hans Hertels udførlige oppositionsindlæg. Parallelt i udstyr, disposition, omfang og bearbejdning behandler det nye bind dansk litteraturhistorieskrivning fra 1862 til ca. 1920, fra tabet af Sønderjylland til Genforeningen. Med de to bind er dansk litteraturhistorieskrivning 1800-1920 gennemlyst såvel med systematik og grundighed som med overblik og en evne til velafvejet sammenfatning, der fører blyanten præcist rundt om hvert enkelt emne – og tæller sammen. Alt sammen i et sprog, der opmærksomt følger værkerne og deres mange forfattere, samtidig med at det gennem de distinktioner, præcise-

ringer og kontrasteringer, der følger af bogens anlæg og stadigt markeres under fremstillingen, holder distance til stoffet og understøtter forståelsen ved instruktive referencer frem og tilbage i værket.

Værket er generøst og omhyggeligt med fremlægningen af sine hjælpemidler. Der er et fint bilag med en kronologiske oversigt over periodens litteraturhistorier med angivelse af målgrupper, dertil en bekvem bibliografisk-kronologisk oversigt over love, bekendtgørelser og studieplaner, og endelig suppleres den udførlige litteraturliste af en fortegnelse over det konsulterede håndskriftmateriale.

'Perseverando', jeg vil holde ved, var Georg Brandes' motto for essaysamlingen *Danske Digtere* fra 1877. Og lige siden sin første lille bog om K.L. Rahbek og Rasmus Nyerup fra 1979 er Flemming Conrad blevet i det litteraturhistoriografiske spor. Den støtte kurs har givet den nu afsluttede fremstilling et ualmindeligt vellykket præg af helhed og enhed. Som forskningsarbejde og som fremstilling holder de tusind sider et højt, akademisk kvalitetsniveau. De to bind bliver fremover et standardværk, som ingen faglig diskussion af perioden kan undlade at konsultere. Tilsvarende værker findes så vidt vides hverken på tysk eller engelsk. Klaus Weimars *Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft* (1989) og Gerald Graffs *Professing Literature* (1987) er nok så snævert universitære i deres sigte og fanger ikke en funktion og reception så bred som den, der blev de danske litteraturhistorier til del. Det er her Conrads værk især sætter ind.

Det første bind havde K.L. Rahbek og Rasmus Nyerup som de *founding fathers*, der knæsatte den gode smag, og N.M. Petersen som den, der – samtidig med at guldalderen gik på hæld – magtede den første, samlede fremstilling af dansk litteratur som en *nationallitteratur*. I det nye bind er perioden 1862-1920 med sine ca. 40 litteraturhistorier over for den første periodes 10 ensbetydende med en ekspansionsfase. Som titlen siger, var litteraturhistorierne beregnet for *de lærde*, universitetsverdens akademikere, herunder for så vidt også gymnasiet, der indtil 1903 hed 'den lærde skole', for *de læge*, dvs. de dannede hjem, og endelig for eleverne i de øvrige skoleformer, dvs. folkeskolen, folkehøjskolen og seminarierne. Efter disse målgrupper er litteraturhistorierne da grupperet og fremstillingen disponeret.

At litteraturhistorier blev så udbredt en genre skyldtes i høj grad lovgrundlaget, idet både den nye skoleembedseksamen (1883) og gymnasieanordningen (1882) gav læsning af og eksamen i litteraturhistorie en fremskudt placering, indtil lovændringer efter århundredskiftet satte de litterære tekster i centrum og reducerede litteraturhistorielæsningen til en støttefunktion.

Fremstillingens bredde er givet med dens omhyggelige kortlægning og gennemførte systematik, der fortløbende spørger til følgende forhold: En given litteraturhistories litteraturbegreb og stofselektion, dens værdibegreber og dens fortidsbillede og historiske komposition.

Fremstillingens dybde lægges for dagen, når den ikke blot inddrager de skrevne, men også de *utrykte* litteraturhistorier, her først og fremmest K.J. Lyngbys forelæsninger i 1860'erne og Vilhelm Andersens og Axel Orlriks projekt om »Den danske Nationallitteraturs Historie«, der forliste omkring 1915. Både her

og i forbindelse med de realiserede projekter inddrager Conrad ofte forlagskorrespondance og prospekter, og det giver interessante indblik i periodens markedsvilkår og markedsføring. At fx Peter Hansens *Illustreret dansk Litteraturhistorie* (1883-86), der med sine ca. 1.500 sider udkom i 4.200 eksemplarer, udløste et honorar, der svarede til 3-4 gange årslønnen for universitetets bedst aflagte professorer, er et svimlende perspektiv, som det i dag kan være vanskeligt at begribe – hvad enten man er forlægger, professor eller litteraturhistorisk skribent.

Også i forbindelse med Julius Paludan (1843-1926) kan Conrads grundige fremstilling støtte sig til utrykte manuskripter, der giver en forståelse af den behandling af litteraturen efter 1750, som hans trykte fremstillinger ikke nåede frem til. Det var Paludan, der – mens Brandes stod på sidelinjen – i mere end 30 år holdt »de fornødne Forelæsninger over dansk Litteraturhistorie for Studerende, der forberede sig til Skoleembedseksamen i Dansk« (s. 74). *For læg og lærd* giver for første gang en indgående beskrivelse og helhedsvurdering af Paludans omfattende forfatterskab og understreger dets klart komparative træk i kombination med respekt for empiri. Det var tørre forelæsninger og lærebøger, der – ganske moderne – integrerede dokumentation og forskningshistoriske synsvinkler, herunder bemærkelsesværdige refleksioner over periodiseringen i dansk litteraturhistorieskrivning. Paludan holdt sig bag katederet, og hans lærebøger fik aldrig offentlighedens opmærksomhed. For litteraturen efter 1800, som han altså ikke nåede frem til at skrive om, måtte han tøvende henvise til P. Hansens værk, der var skrevet for *læge* læsere, men dog udført med »en Udførlighed og Nøjagtighed, der foreløbig maa kunne gjøre Fyldest«. Et særligt indblik til forståelse af periodens universitetsintriger giver de citater, Conrad bringer fra Paludans omhyggeligt førte dagbøger. Det er ét blandt andre eksempler på Conrads primærforskning og opledning af utrykte kilder, som andre senere kan drage nytte af.

Det er især i forbindelse med universitetet, at der således gives en indgående og oplysende udredning af faghistorien og besættelsen af lærestolene. Noget tilsvarende har enten ikke været relevant for de øvrige områders vedkommende (litteraturhistorierne for de dannede hjem), eller kildemateriale foreligger simpelthen ikke. Men for alle skoleformer gælder det, at den institutionelle baggrund hver gang ridses op, så samspillet mellem litteraturhistorierne og deres funktionsrum holdes præsent. Hertil kommer, at også receptionshistorien i form af samtidens anmeldelser er inddraget. Rigtig nok kursorisk siges det i forordet, men det beskedne udtryk dækker, som det var at vente, over gennemgang af et stort materiale, som det må have krævet megen tid at finde frem, og hvorfra citater er hentet med sikker hånd og til gavn for en nuanceret forståelse af datidens ideologiske fronter.

De litteraturhistorier, der udkom mellem 1862 og 1920, stod over for den udfordring, at de skulle give det første bud på en opdeling og vurdering af litteraturen efter 1800 og indsætte den på dens plads i den samlede litteratur, evt. også i forbindelse med perioden efter 1870. Den første opgave var der en overraskende stabil enighed om. Hurtigt fremstod der et ordnet og klart billede af perioden 1800-1870 med fremhævelsen af afstanden til overdrivelserne i den tyske romantik: Den danske litteratur var jordnær og sundt naiv. 'Folketiden' blev en periode-

betegnelse med en vis udbredelse, men hverken den eller 'guldalderen' slog for alvor igennem, men de kronologiske skel omkring 1810/12 og 1824-25 lå tidligt stabilt ligesom opfattelsen af 1850-70 som en 'overgangstid'. Tiden efter 1870 havde man endnu helt frem til 1920 meget svært ved at behandle på en måde, som beskrev og inkluderede det moderne gennembrud som periode.

For litteraturen før 1800 er der tale om en forbløffende holdbarhed i de synspunkter, N.M. Petersen omkring 1862 havde anlagt på periodisering og kanon; her blev der ikke sat spørgsmålstegn. For perioden 1800-1870 kom ganske hurtigt den kanon af store og små poeter på plads, som i sin substans svarer til den ministerielle 'lille kanon' fra 1994! For perioden efter 1870 blev alene J.P. Jacobsen forholdsvis tidligt kanoniseret, om end hyppigt i form af et 'tillæg'.

Generelt kan man især uden for de akademiske lærebøger iagttage en langsom forskydning væk fra den historiske anlagte, faglige fremstilling til en mere populær formidling, ordnet i en række af mere eller mindre biografisk håndterede enheder, et portrætgalleri. Det blev i stort format meget tydeligt i Vilhelm Østergaards flittigt læste *Illustreret dansk Litteraturhistorie. Danske Digtere i det 19de Aarhundrede* (1907). Herfra går der en lige linje frem til *Danske Digtere i det 20. Aarhundrede*, der jo siden 1951 er udgivet i ikke mindre end fire udgaver.

I vigende grad blev digtning forstået som et udtryk for folket. Litteraturen, der samtidig opfattedes med et stadigt snævrere begreb om alene den skønne litteratur, læstes som et udtryk for en individuelt skabende personlighed. Også det inviterede til at lade den litteraturhistoriske kompositions form blive forfatterportrættet. Det er her en ikke helt udfoldet pointe hos Conrad, at opfattelsen af litteraturens lange historie som en frigørelsesbevægelse fra ydre påvirkninger og mønstre og i takt hermed en stigende *national* selvrealisation overføres til eller gentager sig i den litteraturhistoriske fremstilling af den enkeltes biografi som en dannelseshistorie. Set i det perspektiv fik Brandes sit stærkeste følge inden for den biografisk-psykologiske portrætkunst, mens den strengere, historiske faglighed repræsenteredes af komparatisten Julius Paludan.

Flemming Conrads iagttagelse og karakteristik af forskydningen fra 'folkedigtning' til 'forfatterportræt' er givetvis rigtig. Hvordan litteraturhistorikerne en detail iscenesatte den, havde det været interessant at se analyseret. Men allerede indledningen til første bind understregede, at *stilanalyser* af de litteraturhistoriske tekster og deres retorik ligger uden for værkets ramme. Porten til at gå i gang med en sådan næranalyse af litteraturhistorieskrivningen er imidlertid hermed generøst åbnet. En udfordring består i at gøre det med den klassiske tekstanalyses respekt for tekstens helhed og enhed, en anden i at gennemføre den type analyser uden samtidig at svigte det komplekse informationsniveau, Conrads type bind har etableret, hvad angår funktionsammenhæng, værdibegreber, kanondannelse og historiekomposition.

Conrad bemærker, at de faglige litteraturhistorier efter ca. 1880 i stigende grad var ude af kontakt eller føling med den *samtidige* litteratur, og at en sammenhængende beskrivelse af perioden efter 1870 som nævnt meget sent kom på plads, i realiteten først med Vilhelm Andersens litteraturhistorie i begyndelsen af 1920'erne (som falder uden for rammerne). Ind til da havde strategien bestået i 'inddæmning', i fortielse eller decideret afvisning af at se og forstå det moderne

gennembrud som periode. Reversen af denne praksis viste sig som en påfaldende beredvillighed til at registrere, at røret nu var ovre og det moderne gennembrud et sammenbrud, og at en ny (romantisk) genfødsel lykkeligt lod sig ane.

At rekonstruere den litteraturhistoriografiske konstruktion af det moderne gennembrud i det 20. århundredes litteraturhistorier er en opgave, som er blevet mere påtrængende, men også mere krævende med det niveau, Flemming Conrad har lagt.

Per Dahl

Klaus P. Mortensen: Tilfældets poesi. H.C. Andersens forfatterskab. Gyldendal, København 2007. 303 sider, 275 kr. ISBN 9788702035650.

De færreste, bortset fra fagfolk, er i dag klar over, *hvor* meget mere vidtspændende end eventyrene og historierne H.C. Andersens forfatterskab egentlig er. Hans verdensberømmelse beror selvfølgelig på samme eventyr og historier, og ikke uden grund (selv om man unægtelig forbavses, når man finder ud af hvor elendige, mange af oversættelserne af eventyrene er!). Men forfatterskabet omfatter også rejsebeskrivelser, romaner, skuespil, digte og forskelligartede tekster, der går på tværs af vante genreskel og måske heldigst kan betegnes som prosadigte. Så det er ikke kun på grund af den motiviske mangfoldighed og bestræbelsen på at nå frem til en udvidet virkelighedsopfattelse, at Andersen kan benævnes universalpoet, selve den omtalte spændvidde i forfatterskabet lægger også op hertil.

Der er heller ikke mange, der er klar over hvor *raffineret* en forfatter Andersen er, når han er bedst. Her har selv fagfolk svigtet i tidens løb. Dette forhold bunder uden tvivl i høj grad i det faktum, at den biografiske læsemåde har domineret receptionen af forfatterskabet i meget høj grad. Man har, selvsagt med mange hæderlige undtagelser, været mere optaget af at dissekere forfatterens personlighed end af at udfinde og formidle hans kvaliteter.

Klaus P. Mortensens *Tilfældets poesi* er en introduktion til forfatterskabet i hele dets spændvidde. Mortensen har været projektleder for udgivelsen af ANDERSEN. *H.C. Andersens samlede værker* 1-18 (2003-2007), og der er tale om en samlet udgivelse af hans introduktioner til denne udgivelses enkelte bind, som her er omarbejdet til en fortløbende fremstilling. Redaktionen kunne måske have været endnu mere gennemført, eftersom der er visse passager der går mere eller mindre direkte igen, navnlig i begyndelsen af de enkelte kapitler, men det er bestemt til at leve med. Kapitlerne omhandler hver for sig de respektive genrer, forfatterskabet som nævnt spænder over. Det giver i bogform en lidt stykkevis fremstilling, men omvendt befordres overblikket over spændvidden klart og tydeligt, og det vejer selvfølgelig tungt, når der, som det er tilfældet, er tale om en introduktion for den alment interesserede læser.

Mortensen lægger markant og velgørende afstand til den omtalte biografisme, der som sagt har præget så stor en del af receptionen af Andersens forfatterskab. Alligevel danner elementer af Andersens biografi, nærmere bestemt hans usik-

kerhed, rastløshed, manglende tilhørsforhold til nogen bestemt klasse og angivelige mangel på identitetskerne, klangbund for hans læsninger i forfatterskabet. Det kan næppe heller undgås, for selvfølgelig kan disse aspekter af Andersens biografi dårligt bortretoucheres fra hans værk. Andersen er, må man medgive, i sit værk på godt og ondt, og det er måske kun i forhold til hans ypperste og mest gennemførte arbejder, at det kan give mening aldeles at ignorere dette forhold.

Men Mortensen kvalificerer samtidig den vante opfattelse af, hvem Andersen var. Det fremhæves, at han fra tidligt af var alt andet end uskyldig, barnlig og naiv. Barnligheden og uskylden var en maske, et led i Andersens selviscenesættelse, og en iscenesat uskyld kan som bekendt, og som man kan læse mellem linjerne i »Sneedronningen«, aldrig være aldeles uskyldig. Dette er ledetråden i de fine og konsekvente læsninger i Andersens selvbiografier.

Andersens tidligste tekster læses i kapitlet med titlen »Begyndelser. Debutværker«. Der er tale om en serie digte og dramatiske arbejder, der i dag er aldeles ukendte uden for snævre fagkredse. Mortensen får her klart frem, at der godt nok var tale om strategiske og til dels behagesyge tilløb til at etablere en forfatterkarriere, men at disse tidlige arbejder, trods navnlig nogle af de dramatiske værkers højst mislykkede karakter, vidner om både stort talent og et kunstnerisk udtryksbehov, der ikke lod sig holde tilbage. Der var ikke kun tale om at lade nåde gå for ret, da man bekostede Andersens uddannelse og dermed gav ham det nødvendige fundament. Det var også en investering i et potentiale, der allerede var til at få øje på.

Kulminationerne på ungdomsværkerne er det lokale, det vil sige københavnske gennembrudsværk *Fodreise fra Holmens Canal til Østpynten af Amager*, en balstyriq arabesk i den romantiske maner, og det parodiske drama *Kjærlighed paa Nicolai Taarn*, som havde ganske pæn succes på Det Kongelige Teater, begge fra 1829. I forhold til disse værker kan man ifølge Mortensen spore en afgørende kunstnerisk modning hos H.C. Andersen i den rejseskildring fra 1831, *Skyggebilleder*, som fulgte efter hans første udlandsrejse. Andersens særlige kvaliteter som rejseskildrer og skildringernes egenart formidles i det hele taget glimrende i kapitlet derom. De bedste af dem, som eksempelvis *I Sverrig* (1851), hører afgjort til de mest læseværdige af Andersens længere værker. *Skyggebilleder* fortjener ligeledes at blive fremhævet.

Som måske bekendt brød Andersen igennem internationalt med romanen *Improvisatoren* (1835), og det var længe hans romaner, der sikrede hans popularitet i samtiden. *Improvisatoren* er på sæt og vis en art fordækt rejseskildring fra Italien, men som Mortensen peger på i kapitlet om romanerne, så skiftede romanforfatteren Andersen derefter over til hjemlige miljøer med en høj grad af realisme og ofte med en mere eller mindre eksplicit social indignation. I forhold til samtidige romaner er Andersens således ganske eksperimenterende og nybrydende, hvorved de peger overraskende langt fremad, litteraturhistorisk set. Et forhold som Kierkegaard som bekendt savnede blik for. Dejligt er det endvidere, at kvaliteten af Andersens sidste romanværk, kortromanen *Lykke-Peer* (1870), endelig bliver anerkendt efter fortjeneste. Her lykkes det nemlig i høj grad Andersen at fusionere sin roman- og sin eventyrfortæller, og det giver kunstnerisk pote. Deciderede mesterværker fik han dog ikke skrevet inden for romangenren, hvad Mortensen heller ikke prøver at give det udseende af.

Det samme må siges om Andersens skuespil, selv om Mortensen også her kan drage kvaliteter frem, som det er godt at blive gjort opmærksom på. Specielt givende er det at læse om *Ahasverus. Et dramatisk Digt* (et læsedrama, som var længe undervejs, færdiggjort og udgivet 1847), der, som Mortensen fremhæver, befinder sig langt fra såvel lystspillet som tragedien, men med sin tematisering af hjemløsheden, ustadigheden og tvivlen rummer en tematik, der står i centrum af forfatterskabet. Hertil kan føjes, hvad Mortensen skriver i det afsluttende kapitel: »H.C. Andersens format beror da ikke mindst på, at han netop ikke fornægter de erfaringer, som dementerer den ideelle forståelse af tilfældet, men tværtimod skriver nogle af sine kunstnerisk mest vægtige tekster på eller i kamp mod meningsløsheden« (s. 286).

Ej heller som lyriker aspirerer Andersen til nogen form for verdensberømmelse. Men hans digte vidner om hans store musikalitet og ypperlige billeddannende evne, hans virtuositet som rimsmed og, af og til, hans eminente frækhed over for konventioner og evne til at overraske og fange læseren på det forkerte ben. Hvad dette angår, læser man kapitlet om digtene med stort udbytte.

Udviklingen og den store variation i Andersens eventyr og historier får man fremragende overblik over i kapitlet derom. Her kommer forfatteren H.C. Andersen virkelig til sin ret og får den lydhøre form for anerkendelse, han fortjener. Specielt velgørende er det, hvor Mortensen fremhæver det store mod, hvormed Andersen i visse eventyr og historier konfronterer tomheden og den manglende mulighed for forsoning, og hvor han fremlæser Andersens omtalte underfundige raffinement. Begge dele vidner H.C. Andersens kunstneriske testamente »Tante Tandpine« om. Som Mortensen konstaterer om dette mesterværk: »Den tilforladeligt enkle fortælle måde og de tilsyneladende banale kendsgerninger, der meddeles stykkevis og brudt, er udtryk for en suverænt kølig beherskelse af fortællingens medie« (s. 276). Vigtig for opfattelsen af Andersens raffinement er også Mortensens påpegning af den implicite fortællerpositions helt afgørende betydning i eventyrene. Kapitlet lader ikke nogen tvivl tilbage om, hvorfor det er de bedste af eventyrene og historierne, der gør Andersen til verdenslitteratur, hvad enten oversættelserne yder forlæggene retfærdighed eller ej.

Titlen *Tilfældets poesi* er hentet fra Andersens egen karakteristik af sin digtning. Den henviser til hans evne til at lade sig inspirere, til at gribe den anledning, der byder sig, og uddrage det uendeligt store af det uendeligt små. En optik, der kan samle hele spændvidden i forfatterskabet, som Mortensen fremstiller det, nemlig som ét stort og rigt facetteret hele, hvor temaer tages op igen og igen og ses fra nye vinkler, og hvor der ikke gives absolutter, men fascinerende glidninger og forskydninger. Adskillige nyere Andersen-forskere, herunder nærværende anmelder, har forstået forfatterskabet på lignende måde og foreslået at benævne det som én stor og vidtforgrenet arabesk, et begreb som Mortensen ligeledes anfører et par gange undervejs. Det er et sådant samlet og fokuseret blik på hele forfatterskabet, som det er en landvinding at få formidlet. Som Mortensen skriver om Andersen, befinder forfatteren sig

allerede fra sit gennembrud i 1830'erne lysår fra størstedelen af sin samtids litteratur. Hans univers er ikke statisk, centreret, men konstant ekspan-

derende, centrumsflyvende. Det universelle er hos ham til syvende og sidst ikke en højere fællesnævner, derimod en stadigt knopskydende mangfoldighed. Og eventyret, i dette begrebs videste betydning, er denne mangfoldigheds genre par excellence (s. 288).

En bedre indføring i Andersens forfatterskab *in toto*, hvor også den almindelige læser kan følge med, er således svær at forestille sig. Min eneste anke er egentlig, at Andersens forfatterskab måske i lovlig høj grad fremstilles som en løsevet monolit i det litterære landskab, en monolit, der, som jeg netop citerede Mortensen for, befinder sig på lysårs afstand af den samtidige litteratur. Også den almindeligt interesserede læser kunne måske have glæde af en lidt højere grad af litteraturhistorisk kontekstualisering. Når man fremhæver det arabeskagtige og, som Mortensen formulerer det, centrumsflyvende ved forfatterskabet, peger det jo i retning af en kraftig inspiration fra den poetik, som blev lanceret i og med det romantiske gennembrud i Tyskland omkring år 1800, hvor netop et begreb som universalpoesi blev lanceret og hvor arabesken blev knæsat som poetologisk kategori. Monolitten er i hvert fald rodfæstet, set i en sådan optik, og ikke frit i luften svævende. Man skal ikke undervurdere, *hvor meget* Andersen læste og hvor meget han, som forfatter, *lærte* ved at læse. Det er et af de forhold, som biografismen i receptionen har været med til at bortlede opmærksomheden fra.

Det ville ligeledes være velgørende at få sat flere ord på, hvorledes Andersen foregriber og måske endda inspirerer en senere tids litteratur. Det er ikke kun når det gælder det romanæstetiske, at Andersen er forud for sin tid og indvarsler aspekter af det nybrud, vi mere eller mindre heldigt betegner som det moderne gennembrud. Nyere forskning i Andersen, som eksempelvis Heinrich Deterings, griber netop fat i dette vigtige spørgsmål. I hvilken forstand og i hvilket omfang Andersens forfatterskab litteraturhistorisk set er et brohoved mellem det romantiske og det moderne er man ved at få en større forståelse for, og der kan, heldigvis, siges meget mere derom. Ikke mindst om hvad senere forfattere lærte ved at læse Andersen.

Til slut skal det blot omtales, at *Tilfældets poesi* også i æstetisk henseende er en fornøjelse at have i hænderne. Bogen er meget smukt illustreret med Andersens papirklip og manuskriptsider. Man kan således kun sige tak for den.

Jacob Bøggild

Lasse Horne Kjældgaard: Sjælen efter døden. Guldalderens moderne gennembrud. Gyldendal, København 2007. 341 sider, 325 kr: ISBN 9788702048179.

Med sin bog, der er en lettere omarbejdet version af en ph.d.-afhandling i nordisk litteratur, formår Lasse Horne Kjældgaard (LHK) eksemplarisk at godtgøre, hvordan den store historie ofte bare ligger foldet sammen i den lille historie og sover rævesøvn. Udgangspunktet for sine analyser annoncerer LHK nemlig som »en almindelighed, en talemåde«, ja, »måske ligefrem en kliché« (s. 32), hvilket

rigtignok kan lyde af lidt lidt, men mange minutter har man ikke været i klicheens selskab, før den har afsløret sig som en effektiv seismograf, der kan afsløre dybe sprækker og betænkelige brud i det grundlag, hvorpå den danske guldalder så selvbevidst har taget opstilling.

Den pågældende *façon de parler* angår forholdet mellem kunst og evighed eller kunst og salighed og bliver versioneret lidt forskelligt af sine brugere. Poul Martin Møller gav den formen: »Den sande Kunst er en Anticipation af det salige Liv« (s. 21, jf. s. 94). Med dette udsagn ville Møller tilkendegive, at man såvel i den kunstneriske skabelsesakt som i modtagelsen af den sande kunst momentvis kunne fornemme den virkelighed, der ventede en på den anden side af døden, den postmortale realitet. Møllers geniale discipel, Søren Kierkegaard, der formentlig med rette anså Møller for sin betydeligste lærer inden for voldene, tog udtrykket til sig, men ændrede på ordlyd og terminologi og skrev så i en fodnote nogenlunde midtvejs i sit forfatterskab: »Poesie og Kunst har man kaldet en Anticipation af det Evige« (s. 23).

Interessant og påfaldende upåagtet er det, at dette faktisk *var* noget, *man* sagde, hvis *man* vel at mærke tilhørte datidens intellektuelle *jetset*, hvilket så aldeles indskutabelt var tilfældet med J.L. Heiberg og H.L. Martensen, bogens to andre hovedpersoner, der også, omend indbyrdes ret forskelligt, formulerede sig om forbindelsen mellem kunst og salighed.

Den selvfølghed, hvormed disse fire toneangivende teoretikere – Møller, Heiberg, Martensen og Kierkegaard – anvendte udtrykket, åbner for to, nærmest magnetagtigt divergerende fortolkninger af den sene guldalders æstetiske og religiøse selvforståelse – og den sene guldalder udspænder sig ifølge LHK mellem 1833 og 1849. *Enten* kan man nemlig tolke udtrykket som en tilkendegivelse af, at der mellem kunsten og udødelighedstroen hersker et harmonisk og stabilt forhold, en pastelfarvet isomorfi, så at sige. Udtrykket bliver i givet fald opfattet som en beroligende garant for, at kristendommen er en meningsfuld realitet i en kultur, der med sin kunst bekræfter kristendommens ultimative udsagn, herunder det eskatologiske, at der gives et liv efter døden. Umiddelbart betragtet tilkendegiver udtrykket altså, at udødelighedsdogmet lever og har det godt. *Eller* man kan tolke udtrykket som et »vink om dogmets vakkelvornhed« (s. 24), altså som en foruroligende afsløring af, at kunsten er ved at erstatte udødelighedstroen og således ikke længere fungerer som en *anticipation* af det evige liv, men snarere som en *kompensation* for en yderst porøs eller måske allerede helt forvitret tro på postmortale realiteter. Det til kliché reducerede udtryk ville i så fald være en sladrehanke, der med sin rapporteren om »den semantiske implosion af udtrykket« (s. 18) fik afsløret et »kulturelt skred af kolossale dimensioner« (s. 19).

Med sin observation af udødelighedstroens tvetydige status i epoken er det ikke LHK's hensigt at skrive en moderne forfaldshistorie, hvori forne tiders fromme forhåbninger om hinsidig orden og retfærdighed splintres i mødet med sekulariseringen; han ønsker derimod og langt mere nuanceret at undersøge, hvordan den almindelige afvikling af udødelighedstroen indvirkede på kunsten og bidrog til at fremkalde nogle af de metamorfoser, den undergik på vej mod moderniteten, men også kunne vise sig at blive fatal, for så vidt som udødelighedstroens død måske kunne betyde, at kunstens egen død var inden for meget overskuelig rækkevidde.

Hvis derfor udødelighedsdogmet var udgangspunkt for forståelsen af kunsten, så måtte kunsten udvise dogmets vaklen den allerstørste agtpågivenhed.

Hvordan dysfunktioner i dogmatikken får betydning for æstetikken, demonstrerer LHK ved hjælp af sin højkomplekse kvartet, hvis medlemmer var allierede i kortere eller længere tid, men også hinandens antagonist, konkurrenter, rivaler: Som øverste, æstetiske autoritet gør J.L. Heiberg både i epoken og i fremstillingen naturligt krav på mest opmærksomhed; derpå kommer hans ven og studiekammerat Poul Martin Møller, den elskeligt krøllede aforistiker og filosofiske digterprofessor; så følger den slebne, men også overdådigt dygtige karriereteolog H.L. Martensen, der sammen med Heiberg fik etableret et effektivt importfirma til udbredelse af det hegelske system, som den fjerde og bedst kendte af de fire, Søren Kierkegaard, anvendte betragtelige partier af sit filosofiske forfatterskab på at udstille absurditeterne i. Trods umådelige forskelle i temperament, observans og skæbne i øvrigt var alle i kvartetten af den opfattelse, at tiden og dermed kunsten og religionen befandt sig i en dyb krise. Møller, der måske var den mest foruroligede af de fire, fremsatte således »uden Betænkning« den »Paastand, at Tvivl om Individernes Udødelighed er Kunstens Kræft, og Overbeviisning om deres Forgjængelighed er Kunstens Grav« (s. 26, jf. s. 94). Heiberg, der førte pennen under verdensåndens auspicer og derfor kunne tage sig fremtiden lidt lettere, noterede anderledes nøgternt, at »naar den dannede Verden har afskaffet Religionen, kan man ikke vente, at dennes Søstre skulle gjælde stort« (s. 26, jf. s. 75) – og til bemeldte søstre henregtede han kunsten og poesien.

For kvartetens vedkommende er spørgsmålet om sjælens udødelighed, hvad LHK betegner som en »implicit kontekst« (s. 29) og til det implicite i denne kontekst hører i høj grad G.W.F. Hegel. Den diskussion, som divergenserne om udødelighedstroen afstedkom, var nemlig langt fra blot et lokalt, københavnsk anliggende, men forbandt sig til den i Tyskland standende strid om menneskets postmortale tilstand, et emne, der hørte til de mest prekære efterladenskaber i Hegels dødsbo. De eskatologiske stridigheder, der blandt andet angik, hvorvidt dogmet om udødeligheden var indoptaget i det filosofiske system eller lodret uforeneligt med forestillingen om en fortsat, dialektisk progression, fik hegelianerne til at dele sig i en højre- og venstrefløj, og blandt dem, der egensindigt holdt til venstre, nåede David Friedrich Strauss og Ludwig Feuerbach åndeligt talt til Danmark og optræder derfor også i den kontekst, som LHK tolker sine fire, senromantiske forfattere inden for.

Den metodiske manøvre, som bogen imponerende behændigt formår at gennemføre, består ikke blot i at fremskrive, hvad der foregår i de enkelte tekster, men tillige at aflytte såvel de tyste som de mere højroastede dialoger, der udspinder sig *imellem* de fire forfatterskaber (jf. s. 27). Dette dobbeltgreb tilfører fremstillingen en dynamisk karakter og muliggør krydsklip frem og tilbage mellem den igangværende diskurs og tidligere temakredse og giver derved læseren et øget indblik i den beskrevne epokes kompleksitet og krisekarakter. Dansk guldalder er langt fra så statisk og harmonisk, som visse romantiserende lærebøger undertiden gerne vil give indtryk af.

Den gensidige betydningsudveksling mellem udødelighedstroen og kunstens betingelser fordeler LHK på fem kapitler begyndende med en analyse af Heibergs

skrift *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid* fra 1833. I dette bogstaveligt talt epokegørende skrift fremhæver Heiberg filosofien som tidens løsen og tager på det uhjerteligste afsked med religionen og kunsten som mindre velegnede eller rettere helt inadækvate sandhedsmedier. Provokeret af disse bemærkninger replicerede Poul Martin Møller i 1837 med afhandlingen »Tanker om Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed«, som LHK i sit andet kapitel læser op mod Heibergs detranscendentalisering af udødelighedstanken. I sit tredje kapitel skildrer LHK først dissensen mellem den kristne Møller og kryptovenstrehegelianeren Heiberg og indkredser dernæst forudsætningerne for det særegne, kompromisbaserede samarbejde, der fandt sted mellem Heiberg og Martensen i deres massive bestræbelse på at hegelianisere guldalderens intellektuelle elite. Fremragende skildret er den komplekse og interessebestemte idéudveksling mellem Heiberg og Martensen, der kulminerer i læsedramet »En Sjæl efter Døden«, som Heiberg udsendte sidst i 1840 som en del af *Nye Digte*. Denne guddommelige komedie tolker LHK som en bidsk iscenesat kommentar til det forgangne tiårs udødelighedsdiskussion, hvis yderpunkter også afegnede sig i modtagelsen af stykket, der blev udlagt i såvel kristen som venstrehegeliansk retning. De videre implikationer af denne receptions historie udfoldes i bogens fjerde kapitel, der også uddyber arten og omfanget af det ambitiøse program, som Martensen og Heiberg sammensætter op igennem 1840'erne, hvor de poetologiske, filosofiske og teologiske refleksioner så at sige tilforordnes et eksistentielt korrelat i form af det optimistiske livssyn, som Martensen lancerede under betegnelsen: den humoristiske livsanskuelse. Endelig indkredser LHK i sit femte kapitel eftervirkningerne af disse foranstaltninger, som Kierkegaard alias Johannes Climacus efter bedste evne dekonstruerede i sin monumentale *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* fra 1846. At problemer og perspektiver fra udødelighedsdebatten fungerer som produktive faktorer i dette værk lader sig både belægge med en stribe citater og efterviser i flere af værkets helt centrale problemstillinger. Med en slags wittgensteinsk selvfølgelighed får Climacus besvaret spørgsmålet om udødeligheden ved at lade sin læser forstå, at den evige salighed hører til det, hvorom man ikke kan tale og derfor må tie – eller rettere: må meddele sig indirekte, hvad Kierkegaard godtgør ved sin specielle skriftpraksis, sin retorik og performative formåen i øvrigt.

Hvor velgørende den kierkegaardske vending end kan forekomme, så afstedkommer den en mærkbar indskrænkning af det filosofiske og teologiske register, som Heiberg og Martensen havde afhandlet udødelighedsproblemet i. Ved at gøre spørgsmålet om udødelighed til et eksklusivt anliggende mellem mig og Vorherre opløser Kierkegaard det meningsfulde i at *spekulere* filosofisk og teologisk over den postmortale virkelighed. Det er ikke en pointe hos LHK, men man fornemmer alligevel, at Kierkegaard med sin subjektivering af udødelighedsproblematikken i den grad får opløst den som genstand for dogmatisk refleksion, at der herefter ikke bliver så meget mere at meddele om sagen – heller ikke hos LHK, der anvender den resterende del af sit kapitel om Kierkegaard på mere generelle refleksioner over eksistenstænkning og meddelelsesteori. Hvis Heiberg og (især) Martensen endte med at blive for direkte, når de beskrev udødeligheden, så blev Climacus måske så indirekte, at udødeligheden som dogmatisk problem til sidst fortonede sig mellem linjerne i hans artistiske tekster.

De forandringer, som hele dette problemkompleks undergår i skrifterne efter *Efterskriften*, kunne det have været interessant at følge, bare et stykke af vejen, men LHK har underkastet sig en stram, kronologisk disciplin og siger *adieu* til magister Kierkegaard, før han bliver kirkestormer og andet umedgørligt. Uretfærdigt er det da også at forlange mere af LHK, for han har skrevet en helt igennem fremragende bog, der fortjener at blive studeret og beundret og læst af høj som lav, lærd som knap så lærd, dødelig som udødelig. Også hvis man er nybegynder i guldalderen, er LHK en fortrinlig *cicerone*, der forstår at begå sig ubesværet interdisciplinært – litteraturhistorisk, teologisk, filosofisk, historisk, politisk – og derved gentilvejbringer kontakt og udveksling mellem de fag, som de fire udødelighedsdebattører hver især angreb emnet med. Det hele er så dygtigt gjort, så sikkert, så gennearbejdet, at man næsten kan gribe sig selv i at drage et lettelsens suk, når man erfarer, at LHK minsandten har fået skrevet »privilegeret« i stedet for »privilegeret« (s. 53), stavet »fællesskab« med et 's' for lidt (s. 154) og tildelt Johanne Luise Heiberg et 'o' for meget i midten (s. 151). At et 'er' har usynliggjort sig (s. 243) og et anakronistisk bolle-å i et ubevogtet øjeblik har set sit snit til at snige sig ind i et citat af J.P. Jacobsen (s. 288) bevidner i al sin bagvendte opbyggenlighed, at end ikke en udødelighedens *connaissanceur* er aldeles ufejlbarlig.

Når bogen bliver så vellykket, som den gør, skyldes det ikke bare, at LHK myreflittigt har formået at indoptage en enorm og uensartet stofmængde, men tillige hans sjældne evne til at forlene sin fremstilling med stor anskuelighed, så hans tekst aldrig fryser fast i akademisk formalisme eller svæver bort i universitær uforbindtlighed. Som han formår at lade sine teoretiske hjemmelsmænd komme kort og fyndigt til orde, når og hvor de behøves, således kan han med elegant ekspeditthed tilvejebringe den fornødne historiske kontekst eller opridse en betydningsbærende, biografisk relation. Den essayistiske lethed, hvormed han præsenterer sin læser for det kompakte materiale, vidner om tilstedeværelsen af et herligt kraftoverskud, fagligt som formidlingsmæssigt. Enhver, der ved, hvor krævende det er at få en komposition til at virke let og evident, må komplimentere LHK for den tematiske afrundethed, som hans bog fremviser, den idé, han realiserer. Så velgørende og opløftende er det at læse denne bog om udødeligheden, at man, i det mindste momentvis, føler sig herligt hensat til en ganske anden verden.

Joakim Garff

Johannes V. Jensen: Samlede Digte 1-2. Udgivet for Johannes V. Jensen-Centret af Anders Thyrring Andersen, Erik M. Christensen, Per Dahl og Aage Jørgensen. Gyldendal, København 2006. 682 + 452 sider, 499 kr. ISBN-10 87-02-02939-1. ISBN-13 978-87-02-02939-0.

Johannes V. Jensens lyriske forfatterskab foldedes ud i to modsatrettede bevægelser, der tilsammen kom til at udgøre dets særegne publikationsrytme. Fra det første (kendte) utrykte digt i 1893 og frem til sin død i 1950 skrev han omkring 275 digte, hvoraf størstedelen løbende publiceredes i tidsskrifter og dagblade, rundt om i romanerne og som lejlighedsstryk, inskriptioner med mere. Sidelø-

bende med, at forfatterskabet støt udvidedes og udvikledes, akkumuleredes en række digtsamlinger, der med enkelte undtagelser (op)samlede og til dels omarrangerede den spredte produktion i mere håndgribelige – og salgbare – enheder. Digtsamlingerne, hvormed forfatteren altså på bogmarkedet relancerede sig selv, havde sjældent den store nyhedsværdi og fik snarere karakter af udstillingsvindue end af nænsomt komponeret kunstværk; men de havde større gennemslagskraft end de spredte digte, der ofte måtte leve en upåagtet tilværelse i og i skyggen af prosaen, og fik derfor en mere bastant virkningshistorie. De skelsættende *Digte* (1906) havde i princippet haft deres nedslag i dansk litteratur længe forinden, men satte først skel i og med digtsamlingen: Af de 19 digte havde 18 været offentliggjort forud for udgivelsen – og på selve udgivelsesdagen den 14. november 1906 bragtes det sidste, »Hverdagene«, som appetitvækker i *Politikens* kronik. *Digte* kom til at udgøre omdrejningspunktet for Johannes V. Jensens digteriske profilering, skønt størstedelen af digtene hørte en ungdommelig kompromisløshed til, som han efterhånden lagde bag sig: I de for lyrikken golde år efter debuten lod han samlingen udkomme 1917 og 1921 i hhv. anden og tredje udgave og kunne med tilføjelsen af enkelte nye digte – og udeladelsen af Walt Whitman-oversættelserne – ajourføre den lyriske produktion. Med de store prosaværker bag sig myldrede stroferne igen frem, i første omgang i dagspressens underskov. I 1926 udsendtes *Verdens Lys* med undertitlen »Nye Digte«, 39 digte, der slet ikke var så nye endda: En ikke uvæsentlig del af dem hidrørte fra romanen *Cimbrernes Tog* (1922) og fra essay- og digtsamlingen *Aarets Højtider* (1925), en endnu større del tryktes løbende 1922-26 i aviser og dagblade – blot 4 digte var nye. Og rytmen intensiveredes i end højere grad i de deciderede udvalg og opsamlinger, der efterhånden kom til at udgøre selve det lyriske forfatterskabs progression: *Udvalgte Digte* (1929), *Den jyske Blæst. Digte 1926-1930* (1931) og *Paaskebadet. Digte 1931-1937* (1937).

Skønt digtene samledes i flere omgange og på flere forskellige måder, blev de aldrig rigtig bundet sammen i nogen blivende enhed. Og måske var pointen også netop, at det var digtene som sådan og ikke digtsamlingerne, der havde forfatterens interesse; han »betragtede adgangen til genbrug, revision og fornyet sammenstilling som sin selvfølgelig ret« (*Samlede Digte*, bd. 2, s. 11f.). Efter udgivelsen af *Paaskebadet* havde Johannes V. Jensen over for Gyldendal luftet muligheden for at samle alle digtene i én udgivelse. »Jeg har ofte Indtryk af [at] Landet ikke kender noget til mine Digte, men at man vilde opdage dem, naar de kom i en samlet Udgave, begunstiget af Øjeblikket« (2, s. 26). Et mere gunstigt øjeblik end digterens 70-års fødselsdag lod sig næppe finde, og i 1943 præsenteredes den første samlede udgave i redaktion ved Aage Marcus. *Digte 1901-1941* hævdedes at omfatte »Forfatterens Produktion i bunden Stil over mere end 40 Aar i kronologisk Orden«, men var i realiteten hverken komplet eller gennemført kronologisk. Men den solgte, hvad der fik den entreprenante forfatter til med henblik på en ny udgave at udarbejde en »ny Liste over Indholdet, nogle lagt til, andre taget fra« (2, s. 27). I januar 1948 udkom *Digte. Ny samlet, revideret Udgave* i redaktion ved Frits Johansen, der i forskellige optryk siden skulle komme til at udgøre grundlaget for beskæftigelsen med Johannes V. Jensens lyrik. Begge de samlede udgaver, der i realiteten blot var store udvalg, formidlede måske nok

det lyriske destillat af forfatterskabets idé, som forfatteren ved modtagelsen af Nobelprisen i 1944 udnævnte de samlede digte til, men de formidlede også – og især – et fragmenteret lyrisk forfatterskab. Det var en samling highlights, der med udgavernes undertiden usikre og misvisende dateringer etablerede en skrøbelig kronologi på tværs af den faktiske produktionsrytme. Teksterne var arrangeret efter deres formodede første offentliggørelse (i 1948-redaktionen endda forsøgt dateret), men var oftest ukritisk gengivet efter deres sidste redaktion, således at hele tekstmassen i bund og grund var lørevet fra den virkelighed, den var udsprunget af. Perler på en snor. Hvis forfatterskabet blot er summen af dets tekster, hvorledes da genskabe dets intentioner og udvikling?

På baggrund af dette brogede materiale og af traditionens forvaltning af det lader det sig umiddelbart konkludere, at behovet for en genudgivelse af Johannes V. Jensens samlede digte er til stede, og at en genudgivelse må søge bag om udgivelsestraditionen for at kunne udfolde forfatterskabet i dets komplekse skikkelse. I den forstand er *Samlede Digte* et tilbunds gående arbejde med det lyriske forfatterskab og et yderst vellykket forsøg på at rekonstruere det i dets helhed. Ikke kun teksterne og deres ofte lange rejse fra undfangelse til klassiker præsenteres, men også en mere iøjnefaldende side af forfatterskabet, som senere genudgivelser mildest talt amputerede, finder skikkelse. Digtsamlingen *Aarstiderne* (1923) med illustrationer af Johannes Larsen og de to samlinger børnerim, *Mammutbogen*. *Uddøde Dyr* (1933) og *Zoologisk Have* (1934) med tegninger af Aage Sikker Hansen viser en ambition og et grafisk udtryk, som ikke kom til orde, når forfatteren relancerede sine digte. De tre digtsamlinger er de måske synligste resultater af de mange fællesprojekter med andre kunstnere, men så afgjort ikke de eneste; i kommentarbindet bringes et fyldigt »udvalg af de illustrationer, der ledsagede de digte, der fremkom i dagblade og tidsskrifter eller i form af inskriptioner« (1, s. 7). *Samlede Digte* fastholder »Johannes V. Jensens lyrik i dens samspil med periodens kunst« (smst.). Det tør antydes, at udgaven adskiller sig »i intention og omfang« (smst.) fra de tidligere forsøg på at samle lyrikken.

Samlede Digtes første bind indeholder de samlede digte, forfatterskabet, rub og stub, »samtlige hele strofer fra Johannes V. Jensens hånd« (2, s. 33), trykte som utrykte. Det er mere end dobbelt så mange som i de to udvalg fra fyrrerne. Det grundige tekstkritiske arbejde afdækker ikke stort nyt; i tekstkritisk forstand er forfatterskabet ikke decideret vanskeligt. Men der bringes dog nyt materiale: Enkelte nye digte føjes til, kendte digte suppleres med ukendte strofer. Udgavens fortjeneste ligger frem for alt i materialets organisering, intentionen om at gengive forfatterskabet på forfatterskabets præmisser, og i det store og grundige arbejde, der udfoldes i det tilhørende kommentarbind.

Udgaven gengiver »digtene fra hans egne digtsamlinger, sådan som de forelå i førsteudgaverne« (1, s. 7); herudover gengives »alle de digte, der blev trykt uden for samlingerne, og endelig medtages alle kendte, utrykte digte« (smst.). Teksterne er disponeret kronologisk inden for hver af de tre grupper, i de to første efter publikationstidspunktet, i den sidste efter affattelsestidspunktet. Organiseringen af materialet er ikke den eneste mulige, men det er den mest pragmatiske og den,

der er mest lydhør over for forfatterskabets publikationsrytme. Ikke mindst fordi udgiverne ved at reetablere forfatterskabets bagudrettede og akkumulative bevægelse bringer teksternes organisering til at afspejle forfatterens arrangerende vilje, som den udmønter sig i digtsamlingerne til og med de to store udgaver fra fyrrerne. Tekstbindets første del («Digte i Johannes V. Jensens egne samlinger») bringer de digte, forfatteren valgte at lade repræsentere i digtsamlingerne, anden del («Øvrige trykte digte») indeholder de digte, forfatteren ikke skønnede egnede til optagelse i digtsamlingerne, mens tekstbindets tredje og sidste del («Utrykte digte») oparbejder de tekster, der af forskellige årsager ikke fandtes egnede slet og ret. Det er denne struktur, der legitimerer, at udgiverne kan finkæmme den samlede produktion nok en gang og fremdrage de strofer fra det øvrige forfatterskab, som forfatteren selv i sine bestræbelser på at samle lyrikken enten overså eller ikke ønskede selvstændiggjort. Det sanktionerede lyriske forfatterskab afgrænses og suppleres på én og samme tid.

Udgavens hovedspor er altså digtsamlingerne, hvis tekster gengives med respekt for den originale ortografi og interpunktion. De redaktionelle indgreb er få og små: Teksten er for det meste emenderet på baggrund af de rettelsesblade, der ledsagede nogle af udgaverne (1917 og 1921), oplyser udgiverne; men da tekstrettelserne ikke er anoterede, lader det sig vanskeligt afgøre, hvilke tekstkilder – om nogle – der har motiveret det enkelte indgreb. *Samlede Digtes* horisont er det trykte forfatterskab. I kommentarbindets apparat opregnes samtlige tryk fra forfatterens levetid, og et omfattende variantapparat registrerer det enkelte digts liv *efter* publiceringstidspunktet, hvorved det i princippet bliver muligt at genskabe det trykte forfatterskabs mange sammenhænge. Variantapparatet mere end kompenserer for, at størstedelen af digtene fra digtsamlingerne ikke gengives efter deres første tryk. Mens opmærksomheden over for det trykte forfatterskab er skærpet til det yderste, levnes tilblivelsesfasen ikke stor opmærksomhed. Det har naturligvis sine grunde og er i første omgang en konsekvens af forfatterens modvilje mod denne form for filologisk dyneløfteri. Johannes V. Jensen destruerede selv en stor del af sine kladder og udkast, men det er lykkedes udgiverne at registrere manuskriptmateriale til ikke mindre end to tredjedele af den samlede tekstmasse. Det drejer sig i overvejende grad om trykmanuskripter, der »sjældent og kun på uvæsentlige punkter afviger fra digtenes trykte former; de bidrager ikke væsentligt til forståelsen af den trykte tekst« (2, s. 31f.). Men mindre kan vel også gøre det; som registrering af (endnu) et tekstlag står og falder en indarbejdelse af manuskriptmaterialet ikke med de store opdagelser, men behandler nøgternt det forhåndenværende materiale i forhold til og vekselvirkning med den etablerede tekst. De forholdsvise mange angivelser af 'nogen' eller 'megen varians' pirrer i hvert fald nysgerrigheden mere end de tilfredsstillere.

Hvor *Samlede Digtes* første bind fremlægger samtlige strofer fra Johannes V. Jensens hånd, udgør det andet bind i mangt og meget et koncentrat af forfatterens ånd. Efter en oplagt og oplysende indledning, der redegør for (de materielle betingelser for) digtenes og digtsamlingernes udgivelseshistorie, følger en minutiøs redegørelse for udgivelses- og kommenteringsprincipperne samt en tidstavle, der sætter lyrikken i forbindelse med de store udsving i forfatterens biografi og i det

øvrige forfatterskab. Hoveddelen af det andet bind udgøres af kommentarerne til de enkelte digte, hensigtsmæssigt organiseret efter en række faste punkter: manuskripter, tryk, trykvarianter, tekstrettelser, kommentarer, øvrige bemærkninger samt i enkelte tilfælde angivelse af kompositioner (hvor det pågældende digt er sat i musik). Det er funktionelt, det er oplysende, og det når hele vejen rundt om det enkelte digt. Kommentarerne til det enkelte digt deler sig naturligt i verbal- og realkommentarer, med en undertiden lidt anstrengt overvægt af verbal-kommentarer. Men de er knappe, og de er præcise, ligesom realkommentarerne meddeler det nødvendige og kun det nødvendige. At hele kommentardelen er lagt an på de enkelte digte, betyder, at hvert digt kommenteres som en sluttet enhed. Udgiverne har renonceret på initialkommentarer, krydshenvisninger og lignende midler til aflastning af punktcommentaren, så læseren må finde sig i en til tider hyppig gentagelse. Kommentarbindet afsluttes af et appendiks, der indeholder dels en række supplerende strofer fra manuskripterne, som enten ikke findes, eller som i en afvigende form findes i trykte versioner, dels stykker af det, hvormed det hele begynder: tre prosatekster fra avisen *København*, 1900-1901, det prosaiske ophav til de vel to største prosalyriske digte fra debutsamlingen: »Ved Frokosten« og »Interferens«.

I en dedikation til Gyldendals daværende direktør, Peter Nansen, skrev Johannes V. Jensen i et eksemplar af *Digte* (1906) på udgivelsesdagen: »Kære Hr. Nansen, modtag denne Bog. Jeg skal aldrig gøre det mere. / Deres hengivne / Johannes V. Jensen / 14 Nov 06« (2, s. 56). Det gjorde han heldigvis. Og på den anden side af forfatterskabet, efter at have endevendt, registreret og bearbejdet alt det, digteren nu alligevel ikke kunne dy sig for, kunne de fire udgivere med rette i et eksemplar af *Samlede Digte* til Jensens gamle forlag tilføje: Nu er det gjort!

Jesper Gehlert Nielsen

Torben Jelsbak: Ekspressionisme. Modernismens formelle gennembrud i dansk malerkunst og poesi. Forlaget Spring, København 2005. 197 sider, 248 kr. ISBN 87-90326-67-9.

Lad det være sagt med det samme: Jelsbaks *Ekspressionisme* er en intelligent og veloplagt afhandling. Teserne er klart formulerede, der er overblik og et afslappet overskud i analyserne af de samtidige teoretiske og poetiske tekster, som imponerer og kan bruges til noget. Når jeg alligevel har mine alvorlige forbehold, skyldes det, at afhandlingen ikke gennemfører sit forehavende, og ikke kun i det omfang som Jelsbak godt selv er klar over, at det ikke kan gennemføres. Det gør ikke *Ekspressionisme* værdiløs, overhovedet ikke, men i lige så høj grad som den afdækker sammenhænge og trænger ind i specielt de poetiske formelle lag, afdækker den nogle fundamentale aporier og trælse tendenser i den nyere litterære modernismeforskning.

Jo længere bogen læser sig ind i sit emne, jo mere fortoner problemerne sig, og jo mere teksten hæver sig op og udvider sit syn på sit emne og sig selv, jo værre

forekommer de. »På et nyt, tværfagligt grundlag giver bogen den første samlede fremstilling af det æstetiske nybruds mange facetter og betydning i moderne dansk tradition«, hedder det i bogens bagsidetekst. I dag er alle universitetsinstitutter »tværfaglige«, uden at det reelt har ændret på, at man stadig lynhurtigt kan identificere de forskellige humanistiske personligheder, folk har tillagt sig gennem deres uddannelse, og skelne klart mellem litterater, kunsthystere, stenmennesker etc. *Ekspressionisme* er ikke tværfaglig, den er skrevet af en litterat ud fra en litteraturhistorisk hovedproblemstilling, og de billedkunstneriske analyser er da også klart svagere, mere uselvstændige og undertiden noget fejlskudte, end de litterære.

Med *Ekspressionisme* vil Jelsbak »relancere ekspressionismen som periodebetegnelse i dansk kunst- og litteraturhistorie« (s. 11) gennem

en fornyet diskussion af det formelle grundlag og de receptionshistoriske mellemregninger i den tværaestetiske sammenligning som udgør kernen i problemet ekspressionisme: Hvad ville det i Danmark anno 1920 sige henholdsvis at male og digte ekspressionistisk, og hvordan kan de forskellige æstetiske udtryk overhovedet jævnføres, andet end i den rent nominalistiske forstand at de i samtiden fik betegnelsen? (s. 17).

Det der har manglet, siger Jelsbak, er en komparativ analyse af de to kunstarter, og det er den mangel, som bogen vil forsøge at »udbedre gennem udvikling af en formel metode til nylæsning af ekspressionismen og dens dobbelte placering i moderne dansk tradition« (s. 17). Den mærkelige formulering »dens dobbelte placering i moderne dansk tradition« hentyder ikke til en billedkunstnerisk dobbelt placering, for ekspressionismebegrebet har ikke spillet nogen som helst rolle i »en moderne dansk billedkunstnerisk tradition«, der må hentydes til de to forskellige poetiske »ekspressionismer«, som Jelsbak kalder dem og så udmærket redegør for: de pæne ekspressionister (Bønnelycke, Tom Kristensen m.fl.) og de frække ekspressionære (Broby Johansen (*Blod*) og Momberg). Det er fastlæggelsen af ligheder og forskelle mellem disse to historisk adskilte grupperinger og argumentationen for fastholdelsen af ekspressionisme-begrebet, der er bogens egentlige emne, og til den brug tjener det billedkunstneriske kun som baggrund for at vise, at en litteraturhistorisk tradition for at mene, at ekspressionismen slog stærkere igennem i billedkunsten end i litteraturen, ikke er helt korrekt.

Når bagsideteksten endvidere fortæller, at »Ekspressionisme er en monografi om et spændende, men også mærkeligt ubeskrevet kapitel i dansk litteratur- og kunsthistorie, de hektiske år omkring 1920, hvor den europæiske modernisme kom til Danmark«, er det efter mine begreber ikke korrekt litteraturhistorisk, og kunsthistorisk er det temmelig frækt. Fx har Hanne Abildgaard skrevet en tredjedel af sin kunsthistorie om *Tidlig modernisme* (1994) og en meget lang række større og mindre billedkunstneriske studier netop om det emne. Jelsbak skriver da også selv i en note: »Ekspressionismen er i kraft af en række indsatser inden for de senere år et vel dokumenteret emne i dansk kunsthistorie, hvor den som nævnt går under betegnelsen »tidlig« eller »klassisk« modernisme« (s. 164).

Jelsbak kan trække på en lang række studier af perioden, af hovedfigurer og

enkeltværker og gør det både loyalt og selvstændigt, hvis jeg kan generalisere ud fra hans brug af mine egne tekster. Men han bruger ikke teksterne »tværfagligt«, lige så lidt som tilgangen til analyserne af malerier og digte er »tværfagligt«. Han har ikke fundet nogen fælles metodisk forståelsesramme for forholdet mellem form og indhold. Derfor er de komparative generaliseringer og nogle af konklusionerne da også mærkeligt inkommensurable og den komparative logik tilsvarende inkonsistent. Det vil en litterat måske ikke studse over, mens en kunsthysteriker som undertegnede vil protestere, når der i forlængelse af den plausible tese, at »Maleriet gør op med centralperspektivet, nøjagtigt som ekspressionismen i poesien markerer et opbrud fra centrallyrikken«, hævdes en slags ækvivalens mellem den »sejlivede metriske formtradition« i poesien og »den figurative tradition i maleriet« (s. 154), der begge overlever, som Jelsbak skriver. Mens brugen af centralperspektivet, der forudsætter ideen om én sikker beskuellesposition, og centrallyrikken kan siges at være sammenlignelige, er metrik og figurativitet indlysende nok ikke sammenlignelige, selv om de i et idealistisk evolutionistisk perspektiv kan tolkes som udtryk for en sammenlignelig konservatisme.

Som man skrider gennem bogen fra de indledende kapitler om ekspressionismebegrebet og herunder en meget fin fremstilling af tankerne i Matisse's vigtige skrift »Notes d'un peintre« fra 1908, over analyserne af maleri og poesi i hver sit kapitel, som man bevæger sig fra kunstner til kunstner og fra værk til værk gribes man af undren over, hvorfor overhovedet ekspressionismebegrebet skal relanceres, hvorfor ikke undertitlen *Modernismens formelle gennembrud i dansk malerkunst og poesi* eller meget bedre, hinsides alle disse for litterater så naturlige generaliseringer: *Om nogle formelle udbrud i dansk malerkunst og poesi*; så havde man en klarere metafor for de glødende udbrud på en i øvrigt ret gold slette, som Jelsbak fremstiller sagerne. Jelsbak kunne så have koncentreret sig om det, der er bogens egentlige emne. For hverken Jelsbaks historiske fremstillinger eller analyser leverer andet end gode argumenter for at skrotte et så uklart og historisk flygtigt begreb som ekspressionisme i såvel epokal som modal betydning. Og situationen er her meget værre for det udslidte begreb i billedkunstnerisk sammenhæng, end Jelsbak får forklaret. For ingen danske billedkunstnere kaldte sig selv ekspressionister i den periode omkring 1920, som han undersøger. Det er derfor noget forvrænget, når Jelsbak siger, at han vil undersøge »de forskellige grupperinger som i perioden trådte frem under betegnelsen« (s. 16). Billedkunstnerne blev undertiden placeret under paraplyen af journalister og i bogform i Otto Gelsted's *Ekspressionisme*, som imidlertid stort set kun handlede om, hvad han definerede som kubisme. Jelsbaks billedkunstneriske hovedfigurer Harald Giersing og Vilhelm Lundstrøm kaldte ikke sig selv eller for den sags skyld kollegerne for ekspressionister. Giersing taler kun et enkelt sted i sine publicerede og upublicerede skrifter om ekspressionisme, og dér helt udvendigt. Det er i en artikel om Carl Julius Salomonsens dysmorfisme-bog, hvor han med reference til professoren kommenterer dennes omtale af »Ekspressionismen og de andre -ismer«.

Jelsbak refererer ekspressionismebegrebets historie internationalt, men han foretager ikke en langt vigtigere undersøgelse af begrebets historie og brug i Dan-

mark, og derfor går han da også delvist skævt af den. Fx kunne Albert Naur i *Klingen* i 1918 i en artikel om det at male beskrive »vor Tids Kunst« som en, der måtte overskride ekspressionismen:

Og naar vi tænker paa det, som den [vor tids kunst] reagerer imod, Impressionismen med sin Opløsthed i Lys og Farvetraade og Expressionismen med sine præcise Farveflader, men ofte løse og ubesluttsomme Linjer, saa forstaar vi, at for denne Kunst, som er et Barn af Lokomotivet og Skinnerne, bliver det den rette Linje og Cirkelbuen, der fra deres Tilværelse i Ingeniørplaner drages frem i Skønhedens Tjeneste.

Når Jelsbak, der ikke er essentialist og tilsyneladende heller ikke periodehistoriker af lyst, alligevel har valgt at arbejde ud fra rubriceringsproblemet, er det tilsyneladende fordi, det er et litteraturfagligt must, således som det er kommet til udtryk i de senere års talrige modernismepublikationer og projekter. Bortset fra professor Peter Madsen er der ingen, der for alvor har voget at sætte spørgsmålstegn ved fx modernismebegrebet og periodiserings- og rubriceringsviveren i det hele taget. I klimaet omkring 2001-2002 ville det som ung forsker rimeligvis have været uklogt at gå lige på de formelle udbrud, hvis man ville positionere sig til kommende antologier, forskningsfællesskaber etc., der i dag kun kan samles om begreber og kategorier. Derfor antagelig også Jelsbaks tvetydige flagrende referencer til det historisk ekstremt slet funderede vitalismebegreb, som fra forskellig side søges promoveret i disse år, og som sikkert vil afgive nye kunsthistoriske og litteraturhistoriske »resultater«, af folk, som har brug for en frisk samlebetegnelse til et fornyet sammenryst af de velkendte poser, som en post festum-lancering af en glemt »bevægelse« i dansk kultur, der aldrig har eksisteret som andet end små udbrud og post festum-fortolkelige udslag, nøjagtig som den »danske ekspressionisme«.

Når Jelsbak kan kalde Lundstrøms udsmykninger i Frederiksberg Svømmehal fra 1930'erne for ekspressionistiske, er det ikke fordi de kan kaldes det i nogen gængs betydning af ordet, men fordi han er litterat, og fordi hans ekspressionismebegreb betyder det samme alt og intet som det traditionelle udflydende modernismebegreb. Jelsbaks sympati er klart nok rettet mod de fandenivoldske og avantgardistisk overskridende, og den er så udtalt, at den undertiden kammer over i overfortolkninger af de pænes mest radikale forsøg og også omvendt i en mistolkning af Lundstrøms klassicerende ideale atleter i billederne til det store bassin i svømmehallen.

I stedet for at tale om den formelt innovative billedkunst i årene efter 1918 funderer Jelsbak over Otto Gelsteds og PH's ligegyldighed over for eksperimenterende eller avantgardistisk poesi, der præsenteres som et kulturradikalt problem: »Gelsteds legendariske bormerthed over for den litterære ekspressionisme, eksempelvis udtrykt i dommen over Momberg, afspejler en principiel forskel i den kulturradikale sensibilitet over for henholdsvis billedkunst og litteratur« (s. 154). Nej, det gør det sådan set ikke, PH og Gelsted gik efter 1919 til billedkunst som henholdsvis arkitekt og skolelærer, og deres ligegyldighed eller idiosynkrasi over for eksperimenterende poesi var lige så udpræget over for billedkunst bort-

set fra Lundstrøm. PH's afvisning af de unge malende ekspressive naturalister og specielt Jens Søndergaard, der vel som Oluf Høst kunne kaldes en slags danske ekspressionister, hvis man fandt det væsentligt at rubricere, blev i 1933 omtalt i *Hvad med kulturen?* under rubrikken »Hitlerstilen«.

Jelsbak trækker Jens August Schade ind til sidst i et typisk kanonisk projekt, som selvfølgelig er fint nok, men som ikke rigtig fører til noget rigtig vigtigt i sammenhængen, i hvert fald ikke i den komparative. Det ville det måske have gjort, hvis Jelsbak i stedet for at parallelisere Storm P. og Schade ved deres institutionelle positioner, havde inddraget Edvard Weie, som netop genfødtes som kunstner og fødtes som kolorist omkring 1923-25. Det var den Weie, der i 1925 fortolkede ekspressionen som »et uartikuleret Skrig efter et nyt Ideal af en udtømt og vildledt Tid, et famlende Forsøg paa Indledningen af en ny Kunst« og konkluderede, at ekspressionismen, havde været »et Slag i Luften«, så man nu var »lige saa vidt som for en ti-tolv Aar siden«. (Edvard Weie: »Moderne Malerkunst«, *Samleren*, januar 1925). Over for en mand som Weie bryder Jelsbaks ekspressionismebegreb sammen, og det er umuligt at afgøre om det imploderer eller eksploderer, og alene af den grund burde han selvfølgelig have været omtalt.

Men som sagt: al denne kritik kan ikke ændre ved, at *Ekspressionisme* rummer analyser, man bliver klogere af, og for litterater, der tænder på det, er der også overbevisende rehabiliteringer af de pæner »ekspressionistiske« digtere.

Lennart Gottlieb

Niels Frank: Alt andet er løgn. Essays om moderne litteratur. Gyldendal, København 2007. 278 sider, 299 kr. ISBN 9788702058369.

Det er højst usædvanligt, at en bog som titel anvender en påstand, som den så bruger al sin energi på at tilbagevise. Titlen burde i virkeligheden have været sat i citationstegn. Denne teknik fungerer fremragende i Niels Franks digte, der via citater, talemåder og allusioner agerer enhver sætnings indskrevethed i det allerede givne sprog og dermed gør op med vidt udbredte ideer om litteratur som forfatterens originale udøsen af sig selv. Teknikken indebærer stor risiko for at blive misforstået, og rører dermed et centralt smertepunkt i bogen, der, med bagtekstens ord, ikke vil »udpege én sandhed, skønt muligvis en hel del løgne«. Hvor primærlitteratur kan være søgende, åben, provisorisk, allergisk over for alle stabile positioner, sandheder, så er det langt vanskeligere at melde sig på menigernes torv, hvis man ikke vil holdes fast på andet end ikke at ville holdes fast. Tiden vil vise, om jeg er for pessimistisk. I hvert fald er bogen et venligt forsøg på at starte en diskussion om væsentlige emner, der vinder øget opmærksomhed for tiden hos forfattere og litterater: hvad er litteraturens politiske og/eller etiske dimensioner? Politiseringen, driften til stillingtagen efter det andet systemskifte i 2001, gør området særlig kontroversielt at bevæge sig ind i, men Frank undgår med omhu den dagsaktuelle polemik og søger at tale principielt, modsat hans mere konkret adresserede stillingtagen i interviews og debatindlæg i dagbladene. Hans bevægelige guerillakrig imod entydige sandheder kan ses som et forsøg på

at genoplive en ideologikritisk position uden historiefilosofisk mål og målestok. Med sin sikre litterære sans og en nagende tvivl om det litteræres bæredygtighed på egen hånd er det Franks fortjeneste at have tydeliggjort den gammelkendte konflikt mellem æstetisk kvalitet og politisk engagement på aktuelle præmisser.

Det opfatter jeg som den afgørende motivation i denne fint komponerede essaysamling, der foretager en rejse fra det danske ud i relevante udenlandske regioner (amerikansk åben, fransk eksklusiv digtning) for så at ende i det aktuelle, uden dog at forfalde til for aktuelle positioneringer, der kun alt for hurtigt mister deres aktualitet. I alt indeholder bogen syv essays, der for størstedelens vedkommende reviderer og udvider tidligere arbejder. Ifølge forordet er det centrale anliggende en diskussion af Mallarmés trosbekendelse i et brev 1867: »Jeg har været tilstrækkelig fordybet i Intetheden til at kunne tale med vished. Der findes ikke andet end Skønheden; – og den har kun ét fuldendt udtryk: Poesien. Alt andet er løgn«. Mallarmés løsning på den moderne (værdi)krise er at søge renhed og tavshed, det vil ifølge Frank sige »æsteticisme«, en rendyrkelse af litteraturens autonome status, der holder skriften ubesmittet af journalistikkens og politikens diskurs.

De tre første essays behandler klassisk dansk 50'er-modernisme, Villy Sørensen, Peter Seeberg og Poul Borum, hvoraf kun de to sidste indgår i Franks kanon for det nye århundrede. Det fjerde og længste præsenterer den amerikanske lyriske postmodernisme. Derefter følger udflugter til to franske digtere, Mallarmé og Ponge, og til sidst et programmatisk essay om »Tidens og tidernes krise«, rettore litteraturens krise i en tid, hvor den har mistet den autoritet, den måske havde engang. Bogen åbner en række spændende perspektiver for dansk kritik og litteraturhistorie, som jeg her vil koncentrere mig om.

Undertitlens moderne litteratur dateres fra Baudelaire, hvis teori og prosadigte, men ikke *Fleurs du Mal*, tages som målestok for det autentiske moderne. Det indledende essay, »Omstigning til Paradis. Charles Baudelaire og den danske modernisme«, er en nogenledes afpolemiseret version af et markant angreb på Villy Sørensen fra år 2001. Intentionen er stadig at vise, at litteraturen i Danmark aldrig blev moderne. Nu er Baudelaire og Villy Sørensen måske ikke de mest oplagte samtalepartnere, så det foregår på et rimeligt højt abstraktionsniveau, hvor den franske metropolits hyperbevidste dissonanser spilles ud mod Sørensens håbe-fulde opfattelse af litteraturen som en almenyldig helbredelse af private traumer. Trods parternes forskellighed kan kritikken af Sørensen jo godt ramme plet med den skarpsindige fokusering på spaltningen imellem højt dreven refleksion og primitiv drift. Ifølge Frank kunne Sørensen have reddet sig ind blandt de sande modernister, hvis han ikke havde insisteret på at redde det hele subjekt og i stedet havde fulgt de vilde modernister, hvis nervekunst afhang af at sætte selvet på spil. Hvis nogen har ment, at Baudelaire og Villy Sørensen kunne skrives på samme modernistiske fællesnævner, så ved de nu, at det ikke er tilfældet. Mere betænkelig er jeg ved at afskrive Claussen og Bjørnvig som navt opbyggelige tjenere for »kirken« eller »den religiøse tyding« (s. 56, 74). Her overlever den polemiske overdrivelse, som Frank ellers med stor succes har gjort sig umage for at trække ud i revisionen af teksterne. Peter Seeberg er mere omhyggelig, når han lægger afstand til »den højre fløj af Heretica-partiet« (s. 73, min fremhævelse). Der er vel

en grad af opbyggelighed hos Claussen og Bjørnvig, men denne læser finder det i hvert fald vanskeligt at forbinde dem med den danske folkekirke eller en religiøs tydning, som er lukkende, mytisk i Franks dårlige forstand.

I essayet om »Mytemagere« forsvaret Frank Johs. V. Jensen imod Højholts angreb for selvbiografisme og sansedyrkelse og anbringer (overraskende?) skriftdigteren i bås med Claussens tiltro til Poesien og Åndeligheden. Det er som om Frank ikke rigtigt kan beslutte sig for, hvad han skal mene om Jensen. Han er i lige mål tiltrukket af hans ungdommelige kasten sig ud i livet og hans senere hengivelse til en afpersonaliseret slægtside, som Frank straks oversætter til sin egen ide om indskrevet i »Kulturen«. Tvetydigheden fordunkler i nogen grad pointerne, i hvert fald for denne læser, men der er interessante perspektiver i Franks nye navngivning af den afgørende skillelinje i dansk lyrik i det tyvende århundrede mellem Jensen-linjen og Claussen-linjen, »potens vs. studie, begivenhed vs. spor« (s. 78). I spillet mellem disse dikotomier spaltes Jensens forfatterskab kronologisk i enten liv (tidligt) eller tradition (sent), mens Seeberg prises for sin vidende sammenvævning af livets begivenheder og de oprindelsesløse spor.

Det er velgørende at læse det detaljerede og nuancerede regnskab over Borum som kritiker. Modsat Kolding-skolens automatiske indrullering af Borum i modernismekonstruktionen er det overraskende, men overbevisende at se ham forankret i fyrrerne og eksistenstænkningen, senere tilsat en tilbøjelighed for shamanisme og visionære udsejler, der næppe er Franks foretrukne kop te. Borum læses her ifølge egen forskrift, som en forfatter der dannes i årene mellem 17 og 25, det vil i hans tilfælde sige 1951-59, før konfrontationsmodernismen, hvor hereticernes vigtigste rivaler var politiske beredskabsdigtere. Franks lovprisning indbefatter således visse forbehold, men kompleksiteten og den imponerende spændvidde i Borums kritiske praksis ydes fuld retfærdighed i gennemgangen af hans apologetiske anmeldelse af Bjørnvigs *Vibrationer* (1966).

Med sin kritik af *Heretica* og Villy Sørensen bidrager Franks bog til de senere års opbrud fra modernismen i den lurmærkede danske forstand, som konfrontativ, psykoterapeutisk opbyggelighed. Han går dog uden om kritikken af den såkaldte modernismekonstruktion, og viser i stedet i det bredt informative og polemiske essay, »Den anden tradition«, pr. amerikanske stedfortrædere, hvordan man kan skrive sig væk fra (høj)modernismen. Her kanoniseres på livet løs: Værst er Eliot, Stevens *so-so*, og heltene er digterne i Donald Allens *The New American Poetry* (1960), især New York-poeterne, og L.A.N.G.U.A.G.E.-digterne. Der er mange interessante poetikalske pointer at hente, men det har ofte undret mig og slået mig som typisk dansk, at en af de mest originale danske digtere i sin generation har fundet det nødvendigt at støtte sig til amerikanske digtere, der for de flestes vedkommende er svagere end han selv.

Essayet slutter med en sociologisk efterskrift, der ser på poesiens aktuelle situation i USA, marginaliseret, uden legitimitet i en offentlighed, der er stadig mere politiserende og nyttekrævende. Selv Franks favorit John Ashbery, der for længst burde have fået Nobelprisen, anmeldes ikke noget videre. Problemet er fraværet af en generel diskussion. Der findes ingen fælles autoritative, eller konsensuelt gennemtvungne, æstetiske standarder, der kan frugtbar gøre den litterære kritik. Frank er dog skeptisk over for appeller om at genindføre et sådant makrofæl-

lesskab som løsning på den kulturelle forarmelse. Det lugter nok for meget af danskhed og kulturkamp. Ønsker Frank for alt i verden at undgå homogenisering, er han også skeptisk over for fragmenteringen af det litterære liv i multikulturelle poetiske fællesskaber, hvor identitetspolitik usvigeligt sikkert vinder over æstetisk kvalitetssans hver gang.

I »Tidens og tidernes krise« vender Frank blikket mod litteraturens aktuelle position i dansk offentlighed. Her noterer man en intensiveret politisering, det evindelige krav om kunstens samfundsmæssige nytte, som Franks bog jo selv på sin vis er et svar på, i en selvbesindelse på den æsteticisme, som han vistnok var meget tæt på i sin egen tidlige lyrik. Markedets sejr efter 1989 og aversionen mod velfærdsstatsmodernismen motiverer Frank til at søge åbne og provisoriske tredje veje mellem æsteticismens ophøjede isolation fra og bestsellerismens fornedrende kapløb med underholdningsindustrien. Han opregner fem løsningsmodeller, hvoraf den første forkastes og de fire andre omfavnes med stigende varme. 1. Dannelse, litteraturens selvforståelse som ophøjet, ren, hæderlig i modsætning til samfundet. 2. Litteraturen som etisk-kritisk, men ikke politisk-positionerende instans. 3. Det kritiske fællesskab, i Danmark typisk knyttet til tidsskrifter. 4. Det forskudte værk: selvbiografisk, ikke-definitivt, og alligevel normativt, her med Franks eget ord »incestuøst« eksemplificeret ved hans eget genbrug af tidligere tekster i nye værker. 5. Porøs autonomi: kunst for kunstens egen skyld erstattet af eller suppleret med inddragelse af forfatterens og værkets etos.

Ifølge forordet er bogen »netop ikke skrevet for at overbevise, men for at byde op til diskussion« (s. 17). Jeg vil tage denne invitation på ordet i forbindelse med det, jeg betragter som det mest genstridige problem i bogen. Frank afsværges metodisk diskussioner og begrebsafklaringer i forordet, så læseren må selv stykke en definition af modernismen sammen. Vi kan tage udgangspunkt i bemærkningen om »den modernistiske grundantagelse«: »tabet af kontrol kan være en kolossal frisættelse, for det rum tabet efterlader fyldes i stedet af overvældende nærvær« (s. 52). Og supplerer med det, som Villy Sørensen ikke får med i sin modernisme: »brudtænkning«, »hæmningsløs menneskelig selvudfoldelse«, »eksiltænkning«, »frigørelse fra enhver fortabelsesangst« (s. 51f.). Det er et godt spørgsmål, hvordan det hæmningsløse harmonerer med den senere hymne til selvtab som det modsatte af »hensynsløs individualisme« (s. 55f.)? Per Aage Brandt står fadder til uddybelsen af forholdet mellem skrift og liv. At skrive er ikke at finde hjem til sig selv, men »at blive sendt hjemmefra en gang for alle, at leve permanent i 'den vilde tanke'« (s. 109). Her er vi i selskab med (Post)Modernism *on the wild side*, som også denne kanon borger for: Genet, Burroughs, Ginsberg, O'Hara og Francis Bacon, kunstnere, som den ikke-moderne Villy Sørensen, trods sin »aldersmæssige og seksuelle sammenlignelighed«, ikke kom på omgangshøjde med (s. 52). Så vidt så godt, men det er vanskeligt at forene disse dristige ideer med slutcredoet om den anti-autonome lære af Muhammed-tegningerne: »ethvert værk må tage højde for *alle* sammenhænge det indgår i, også de tilsyneladende mest forskudte og forskruede og irrelevante« (s. 274). Hvor den danske modernisme a la Sørensen, Ribbjerg og Brostrøm sigter mod at opbygge et sammenhængende traumefrit subjekt, er det Franks permanente hensigt at skrive sig væk fra sig selv. Det er eller kan være et etisk projekt, især i tider med mange bombastisk

frembusende egomaner, men det er vanskeligt at forsone med den paranoide kontekstbevidsthed, som er bogens sidste ord. Hvor etisk og kontekstkontrollerende kan man være, når man er ekstatisk, ude af sig selv?

Jan Rosiek

Fra Redaktionen

Danske Studier udkommer normalt med ét bind om året. Abonnement på tidsskriftet kan tegnes i enhver boghandel for kr. 210,- årligt inkl. moms. Man kan dog erhverve det billigere ved at indmelde sig som medlem i Universitets-Jubilæets danske Samfund, hvis sekretær er dr.phil. Marita Akhøj Nielsen, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Årskontingentet er kr. 200,-, hvortil lægges forsendelsesgebyr (porto + ekspedition). *To our members abroad:* You are kindly requested to pay your membership fee for 2007, DKK 265,- (inclusive of postage and packing) either to the Giro account of UJDS, SWIFT-BIC: DABADKKK, IBAN: DK93 3000 0005 0277 64, or by cheque in DKK. Please note that UJDS can bear no unintentional reduction of your annual contribution caused by charges. If you pay by a Giro transfer, either a foreign Eurogiro or a Swift transfer, you are kindly requested to pay the service charge of DKK 30,- that is a total of DKK 295,-.

For årskontingentet får medlemmerne tilsendt en del af de i årets løb udsendte bøger, herunder altid Danske Studier, medens andre tilbydes dem til en favorabel subscriptionspris. Medlemmerne kan derudover købe tidligere udsendte – ikke udsolgte – publikationer til reducerede priser. Medlemsleveringen for 2007 består af Tænkesedler. 20 fortællinger af fædrelandets litteraturhistorie. Festskrift til Flemming Lundgreen-Nielsen (nr. 567), Danske Studier. Generalregister 1966-2004 (nr. 568) og Danske Studier 2007 (nr. 569).

Bidrag til tidsskriftet sendes til lektor Henrik Blicher, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Njalsgade 120, 2300 København S, eller til ledende redaktør Merete K. Jørgensen, Gammeldansk Ordbog, Christians Brygge 1, 1219 København K. Redaktionen foretrækker at modtage bidrag elektronisk, og disse sendes til redaktionssekretær Simon Skovgaard, ss@dsl.dk. Bøger etc. til redaktionen bedes sendt til Merete K. Jørgensen.

Manuskripter (inkl. et engelsk resume) skal være redaktionen i hænde inden 1. april.

Bemærk: Alle artikler underkastes anonym fagfællebedømmelse.

Redaktionel vejledning til forfatterne

1. Manuskripter afleveres normalt pr. mail + én udskrift, med tydelig angivelse af det benyttede tekstbehandlingsprogram.
2. Alle særmarkeringer, herunder vekslende skriftgrad, automatisk eller manuel orddeling, lige højremargin og manuelt linje- eller sideskift, undgås. Ønsker om speciel udformning af typografien kan markeres med almindelige korrekturtegn i marginen af udskriften.
Der anvendes tabulatorindrykning ved begyndelse af nyt afsnit (*ikke* blanktegn); der kan anvendes kursiv, mens fed skrift og spatieret skrift bedes undgået.
3. Bidrag kan have slutnoter, aldrig fodnoter; notetallet sættes som potental (uden afsluttende parentes) og anbringes efter et eventuelt interpunktionstegn. Anvendelse af noter i anmeldelser begrænses.
4. Kortere citater (op til tre linjer) står i den løbende tekst og markeres med anførselstegn (»...«).
Længere citater sættes med indryk, uden anførselstegn og med blank linje før og efter citatet.
Citater gengives bogstav- og tegnret efter originaltryk, håndskrift eller en videnskabelig udgave. De verificeres omhyggeligt og nøjagtigt af forfatteren.
Udeladelse i citater angives ved (...), denne angivelse anvendes *ikke* i begyndelsen eller slutningen af citater.
5. Kommasætningen følger én af varianterne i det af *Retskrivningsordbogen* autoriserede system.
6. *Retskrivningsordbogens* staveformer respekteres.
7. Anvendelsen af forkortelser begrænses, og alle ikke almindeligt udbredte forklares.
8. En evt. litteraturliste kan udformes efter følgende model:

Dal, Erik: *Nordisk folkeviseforskning siden 1800*. Omrids af text- og melodi-studiets historie og problemer især i Danmark. København 1956.

DDO = *Den Danske Ordbog* 1-6. København 2003-2005.

Falk, Hjalmar og Alf Torp: *Dansk-Norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania 1900.

Karl Magnus' krønike, v. Poul Lindegård Hjorth. København 1960.

Kousgård Sørensen, John (anm.): Aage Hansen: *Om Peder Laales danske ordsprog*, i: *Danske Studier* 1992, s. 135-137. København.

Lundgreen-Nielsen, Flemming: Anders Sørensen Vedel og Peder Syv. To lærde folkeviseudgivere, i: Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (red.): *Svøbt i mår. Dansk Folkevisekultur 1550-1700*. Bind 4, s. 153-373. København 2002.

I litteraturlisten optages normalt kun titler der henvises til i artiklen.

9. Bidrag kan ud over på dansk affattes på norsk, svensk, engelsk, tysk og fransk.
10. Artikler forsynes – af forfatteren – med et engelsk resume på ca. 10 linjer.
11. Bidrag til en årgang skal være redaktionen i hænde inden 1. april i udgivelsesåret.

Tilsendte publikationer

Kristín Marja *Baldursdóttir*: *Karitas* uden titel. København 2007. – Mogens *Brøndsted* (udg.): *Ahasverus. Jødiske elementer i dansk litteratur*. Odense 2007. – Ivo *Holmqvist* og Aage Jørgensen: *H.C. Andersen, Sverige og svenskarna – en selektiv bibliografi < H.C. Andersens underbara resor i Sverige. Göteborg/Stockholm 2005. – Ingar Sletten *Kolloen*: Ham-sun. Sværmer og erobrer. 2007. – Kristian Ditlev *Jensen*: *Ord i Orientekspressen. Rejse-skildringer*. København 2007. – Bent *Jørgensen*: *Stednavne i København og Københavns Amt. Sokkelund Herred, Sjællandsdelen (Danmarks Stednavne 25)*. København 2006. – Aage *Jørgensen*: *Thorkild Bjørnvig – en litteraturliste < Nordica, bd. 22, 2005. – Aage Jørgensen: Johannes V. Jensen og billedkunsten < Nordica, bd. 23, 2006. – Aage Jørgensen: Grænser for grænseoverskridelse hos Johannes V. Jensen < Dansk Noter, 2006, nr. 4. – Aage Jørgensen: Om nogle Johannes V. Jen-**

sen'ske fædrelandsdigte < Dansk noter, 2007, nr. 3. – Aage Jørgensen: H.C. Andersen-litteraturen 1995-2006. En bibliografi / Hans Christian Andersen Literature. A Bibliography. Odense 2007. – Aage Jørgensen og Sven Hakon Rossel (red. s.m. Monica Wenusch): »Gelobt sei das Licht der Welt...«. Der dänische Dichter Johannes V. Jensen. Eine Forschungsanthologie. Wien 2007. (Wiener Studien zur Skandinavistik, 19.) – Flemming Lundgreen-Nielsen: Grundtvig og censuren < Grundtvig-Studier 2007. – Johan de Mylius: Religious Views in Hans Christian Andersen's Works – and their Literary Implications < Orbis Litterarum 62:1, 2007. – Anders Monrad Møller (udg.): En dansk students dagbog. C.J. Brandts optegnelser 1835-1845. København 2006. – Nordisk dialektologi og sociolingvistik. Foredrag på 8. Nordiske Dialektologkonference Århus 15.-18. august 2006. Århus 2007. – Arthur Rimbaud: Illuminationer, på dansk ved Erik Knudsen. København 2007. – Peter Rønnev-Jessen: Reparation af spunsvægge. København 2007. – Sveriges medeltida personnamn, häfte 15 Ingeborg – Iogærdh. Stockholm 2007. – Jens Smærup Sørensen: Mærkedage. En historie. København 2007. – Kirsten Thorup: Lille Jonna/Den lange sommer; Himmel og helvede; Den yderste grænse. København 2007. – Tænkesedler. 20 fortællinger af fædrelandets litteraturhistorie. Festskrift til Flemming Lundgreen-Nielsen. Red.: Henrik Blicher, Merete K. Jørgensen og Marita Akhøj Nielsen. København 2007. – Niels Erik Wille: Fra tegn til tekst. En indføring i teorier om sproglig kommunikation. København 2007. – Nina von Zimmermann: Geschichte aus der Jazz-Zeit. Die 'verlorene Generation' in der dänischen Literatur (WSS bd. 18).

Tidsskrifter

Etudes Germaniques, 61e année 3, 2006, 62e année 1-2, 2007. – Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes. Band 55, 2006. – Maal og Minne 2006:2, 2007:1. – Nordica. Tidsskrift for nordisk teksthistorie og æstetik, 23, 2006. – Nordisk Tidsskrift, årg. 82, 2006:3-4, årg. 83, 2007:1. – Norsk Folkemuseums By og Bygd XL. Bruk, kast – og bruk igjen. 2007. – Språk och Stil. Tidsskrift för svensk språkforskning. Ny följd 16, 2006. – Studia Anthroponymica Scandinavica. Tidsskrift för nordisk personnamnsforskning, 24. 2006. – Svenska landsmål och svenskt folkliv, 2006. – Tijdschrift voor Skandinavistiek, jaargang 27, 1-2, 2006, jaargang 28, 1, 2007. – Zeitschrift für Volkskunde, 103. Jahrgang 2007/I.

